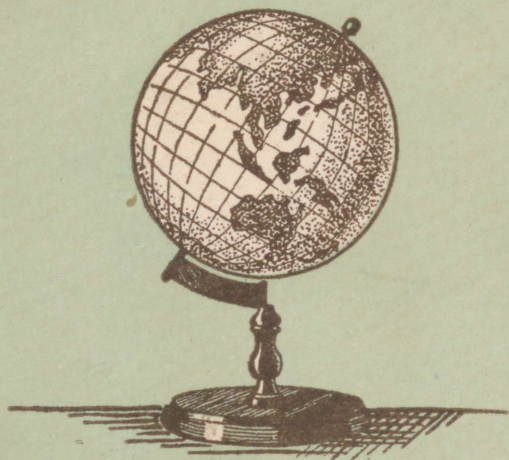

12 11056
J. Ivanov

MAAILMAJAGUDE GEOGRAAFIA

keskkooli V ja VI klassile

AASIA,
AAFRIKA, AMEERIKA,
AUSTRALIA

RK „Pedagoogiline Kirjandus“

G. IVANOV

MAAILMAJAGUDE GEOGRAAFIA

KESKKOOLI V JA VI KLASSILE

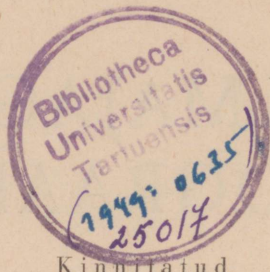
AASIA,
AAFRIKA, AMEERIKA,
AUSTRALIA

~~3391~~

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1949

Kinnitatud

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

A-17836

ARHIIVKOGU

AASIA.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Pindala — 44 milj. km². Rahvastik — 1130 milj. inimest.

Suurus, asend ja ranniku liigestus.

Aasia on hiiglasuur maailmajagu. Ta hõlmab pisut vähem kui ühe kolmandiku tervest maismaa pindalast ja umbes ühe kaheteistkümnendiku kogu maakera pindalast. Lõunas läheb **Malaka** poolsaar peaaegu ekvaatorile ja Malai saarestik ulatub koguni 11° võrra lõuna-poolkerale, olles nagu sillaks Aasiast Austraaliasse. Põhjas jääb **Tšeljuskini** neemelt põhjanabani ainult 12°, kuna **Severnaja Zemlja** saarestik on sellele veel märksa lähemal.

Kui Singapuris, linnas, mis asub saarel Aasia lõunatipu juures, on päike keskpäeval otse pea kohal — seniidis, siis Tšeljuskini neemel on ta samal ajal üsna madalal horisondi kohal.

Kui Bosporuse väina kaldail on keskpäev, siis Dežnevi neemel on juba ligikaudu kell 22.

Idas küünib Dežnevi neem üsna lähedale Ameerikale ja talvel võib üle Beringi väina jää sõita koertel ühe päevaga Aasiast Ameerikasse. Läänes on **Väike-Aasia** ja Balkani poolsaare vahemaa väga väike. Neid eraldab teineteisest **Egeuse**

ja **Marmara** meri ning **Dardanellide** ja **Bosporuse** väin; viimane on üsna kitsas, 600—3500 m (joon. 11, lk. 32).

Euroopaga on Aasia väga tihedas ühenduses. Leppepiiriks nende vahel on joon, mis läheb mööda Uurali mägede idaserva, Uurali jõge ja Kuma-Manõtši nõgu.

Aafrikaga on Aasia ühenduses Suessi maakitsuse kaudu. Läbi selle maakitsuse kaevatud **Suessi kanal** on ainult 100—130 m lai; **Bab-el-Mandebi väina** — araabia keeli «pisa-rate väravad» — laius aga on 37 km.

Kahest küljest uhuvad Aasia rannikuid ookeanid, mis kinni ei külmu, kolmandast küljest, läänest, lähenevad talle kolmanda — **Atlanti** — ookeani osadena mõned mered. Põhjust uhub Aasiat **Põhja-Jäämeri** (Arktiline ookean), mida endistel aegadel loeti laevadele läbipääsematuks. Nüüd aga, tänu Nõukogude Liidu poolt organiseeritud kangelaslikele ekspeditsioonidele, raadiojaamadele ja laevasõidu tingimuste uurimisele, on seegi ookean muutunud kasutatavaks mereteeks.

Aasia rannik on vähem liigestatud kui Euroopa oma: poolsaared ja saared moodustavad Aasias ühe viiendiku ta pindalast. Mered ei tungi väga sügavale mandrisse ja leidub kohti, mis on üle kahe tuhande km merest eemal. Kuid siiski liigestavad mered ja lahed Aasia rannikut tunduvalt, eriti idaosas.

Põhjas on Aasial 3 poolsaart: **Jamal**, **Taimõr** ja **Tšuktši**; Põhja-Jäämere (Arktilise ookeani) osadeks on järgmised mered: **Kara**, **Laptevide**, **Ida-Siberi** ja **Tšuktši** meri. Taimõri poolsaarest põhja pool asub **Severnaja Zemlja** saarestik, idas — **Uus-Siberi** saarestik ja **Wrangeli** saar. Idast uhuvad Aasiat Vaikse ookeani mered: **Beringi**, **Ohhoota**, **Jaapani**, **Kollane**, **Ida-Hiina** ja **Lõuna-Hiina** meri.

Aasia lõunaosas on 3 suurt poolsaart: **Araabia**, **Hindustan** ja **Indo-Hiina**; idas — **Kamtšatka** ja **Korea** ning läänes — **Väike-Aasia**. Peale selle leidub Aasia rannikul rohkesti saari.

Idas nad moodustavad rea saarte-ahelikke. Kõige tähtsamad on siin **Kuriili** ja **Jaapani** saarestikud ning **Sahalini** saar, viimane on mandrist eraldatud **Tatari** väinaga. Kagus on: **Formoosa** saar, **Filipiinid** ja maailma suurim saarestik — **Malai** (Indoneesia), millesse kuuluvad **Suured Sunda** saared: **Borneo**, **Sumatra**, **Celebes** ja **Jaava**.

Aasiast lõuna pool on India ookean; selle osad on — **Araabia** ja **Punane** meri ning lahed — **Bengaali** ja **Pärsia**. Hindustanist lõuna pool asub **Tseiloni** saar, Väike-Aasiast lõuna pool — **Küprose** saar.

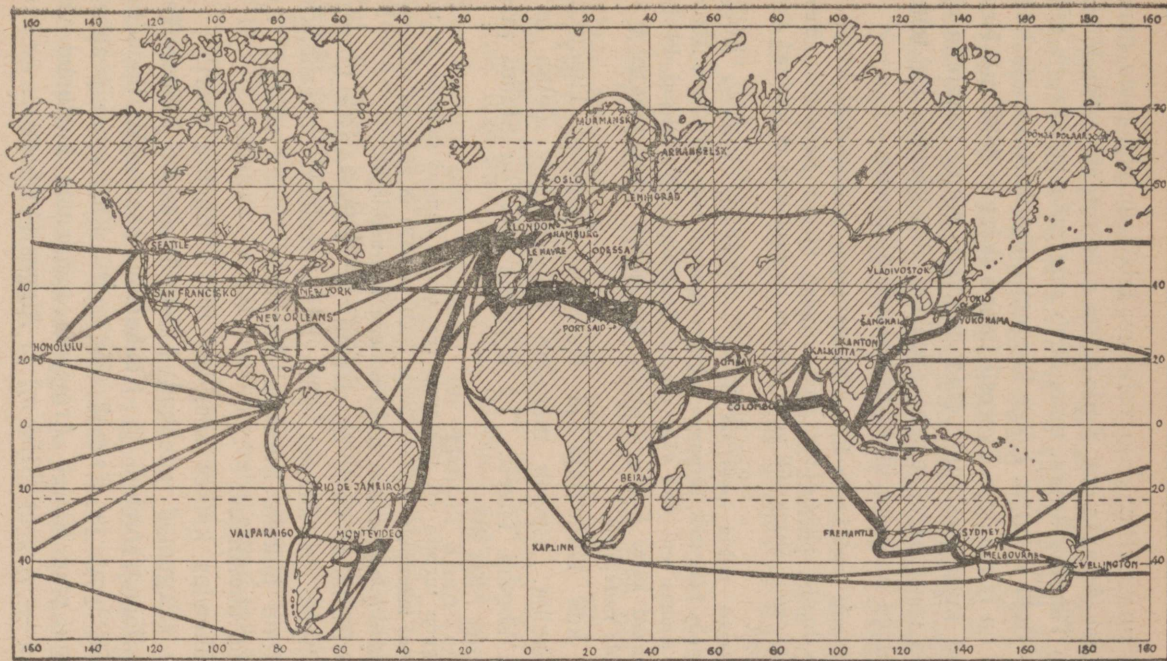
Aasia ranniku liigestus soodustab rannikmaade omavaheelist merelest suhtlemist ja läbikäimist teiste maailmajagudega. Aasia idaranniku maad on lõunarannikuga seoses **Malaka** ja **Sunda** väina kaudu, lõunarannikut omakorda ühendab lääne-rannikuga ja kogu Euroopaga Bab-el-Mandebi väin ja Suessi kanal. Austraalia ja Aafrikaga seovad Aasiat teed, mis tulevad üle India ookeani, Ameerikaga — üle Vaikse ookeani. Läbi Panama kanali käib teine tee — Aasiast Euroopasse.

Üldiselt on Aasia geograafiline asend soodus, ehkki halvem kui Euroopa oma, sest Aasia jääb eemale Atlandi ookeani tähtsaimaist maailmateedest.

Harjutusi kaardil. Näidake seda Aasia osa, mis kuulub NSV Liidule. Õppige näitama Aasia poolsaari, saari, meresid, lahti ja väinu.

Pinnaehitus.

Mäestikkude kõrguse poolest on Aasia kõrgeim maailmajagu. Ta peamised kõrgustikud koosnevad mäeahelikest, mis on enamasti kaarekujulised ja suunatud kumera poolega kas vastu India või Vaikset ookeani. Kumera poolega lõunasse — vastu India ookeani — on suunatud enamik kaari **Himaalaja**, **Karakorumi**, **Kuenluni**, **Hindukuši** ja **Altai** mäestikes. Põhjast

Joon. 2. Maailma mereliiklusteede skeem. Mida jämedam joon, seda suurem on teel laevade liiklus. Missugusel ookeanil on suurim liiklus? Kustkaudu läheb peamine meretee Euroopast Aiasse?

Aitai ja lõunast Himaalaja vahel on laialdane ala, mida nime-tatakse Kesk-Aasiaks ehk Kesk-Aasia mägismaaks; selle lõuna-osas asub **Tiibeti** kiltmaa, mida läbib rida mäeahelikke, ja põh-jaosas — **Gobi** kiltmaa. Kõige kõrgem mäestik Aasias ja kogu maakeral on Himaalaja **Everesti** tipuga (kõrgus 8882 m). Need on noored kurdmäestikud. Nad laiuvad suure kaarena ja koosnevad reast paralleelseist ahelikest, üks kõrgem kui teine. Nende harjad on kogu ulatuses kaetud igilumega.

Kellelgi pole veel korda läinud tõusta nende peatippudele. 1924. a. hukkus osa inglise alpinistidest (mäeroniijaist) tõusul Everestile. Teine osa ekspeditsioonist ületas küll veidi 8000 m kõrgust, kuid ei jõudnud siiski Everesti tippu.

Himaalajast põhja pool on Tiibet — Pamiirile, maakera kõrgei-male kiltmaale, kõrguselt järgmine kiltmaa (umbes 4000 m). Teda läbivad lääne—ida suunas seni veel vähe uuritud kurrulised mäeahelikud. Põhjast piirab kiltmaad kõrge Kuenluni ahelik, mis ulatub kohati peaaegu 8 km kõrguseni üle merepinna.

Seal, kus Himaalaja ja Kuenlun ühinevad Hindukuši ja Tienšaniga, asetseb mäesõlm **Pamiir**, mis ületab oma kõrguselt koguni Tiibeti. Ta kõrgeim latv on **Stalini mäe-tipp** (kõrgus 7495 m).

Nõukogude turistid on teostanud rea tõuse Pamiiri ladvule ja tõu-sid ka **Stalini mäetipule**, mille nõlvule 5600 ja 6850 m kõrgusel nad raja-sid kaks meteoroloogiajaama isekirjutavate aparaatidega.

Pamiirist lääne pool on **Iraani** ja **Väike-Aasia** kiltmaa, mida põhjast ja lõunast piiravad kurrulised mäeahelikud. Viimased on jätkuks Euroopa kurdmäestikele, millega nad varem olid ühenduses.

See ühendus katkes siis, kui tekkis Egeuse meri.

Kõige kõrgemad ahelikud Lääne-Aasias on **Elburs** Kas-pia mere lõunarannikul ja **Kaukasuse** peaaelik, tippudega **Elbrus** (5633 m) ja **Kazbek** (5043 m). Kaukasuse peaaeheli-kust lõuna pool tõuseb Armeenia mägismaa kustunud vul-kaanidega — **Ararat** (5156 m) ja **Alages** (4095 m).

Kui vaadata Pamiirist itta, siis seal Himaalaja, Kuenluni ja Tiibeti mäekurrud pöörduvad suurte kaartena kagusse Indo-Hiina poolsaarele ja jätkuvad Malai saarestikus. Nii läbib noorte kurdmäestike vöönd tervet Aasia mandrit, jaotades selle kahte ebavõrdsesse ossa. Selle mägede vööndi kohal oli kunagi ürgne vahemeri — Teetis, mille põhja kerkimisel tekkisidki maakera kõrgeimad mäekurrud.

Noorte kurdmäestike vööndist lõuna pool esinevad lamedad kaljupangased — **Dekhani** ja **Araabia** kiltmaa, mis kujunesid palju miljoneid aastaid enne kurrutuste vööndit. Nad olid kauges minevikus ühenduses Aafrikaga ja temaga nad sarnanevadki oma ehituselt.

Hindustani ja **Mesopotaamia** madalik on tekkinud mere- lahtedest, mis täitisid jõgede setteist.

Mesopotaamia oli kunagi varem **Pärsia** lahe osa ja Hindustani madalik on tekkinud väina kohale, mis ühendas **Bengaali** lahte **Araabia** merega.

Noortest kurdmäestikest põhja ja kirde pool asetseb hulk teisi murrangute tõttu tekkinud ahelikke ja kiltmaid. Kõige suurem neist ahelikest on **Tienšan Khan-Tengri** laduga ja hiljuti avastatud **Võidu** mäetipuga (7439 m). Tienšanis kestab ka tänapäevani mägede teke, põhjustades maavärinaid. **Altai**, **Sajaani** ja **Baikali** mäestik, **Jablonovõi**, **Stanovoi**, **Verhojanski** ja **Tšerski** ahelik — need on pangasmäestikud, mis on tekkinud tublisti murenenud ürgsete kurdmäestike kohale. Põhjust Sajaanide ja lõunast Kuenluni vahel esineb rida kiltmaid. Tähtsaim neist on **Gobi** kiltmaa Mongoolias.

Turaani ja **Lääne-Siberi** madalik on laialdased madalad alad, mis laiuvad läänest **Uurali** mägede, idast **Kesk-Siberi** kiltmaa ja lõunast **Kopet-Dagi** vahelisel alal. Need madalikud ühinevad Ida-Euroopa lauskmaaga ja moodustavad üheskoos maailma suurima tasandiku.

	Uhttasandikud		Kristalsed massiivid
	Vanad massiivid		Vulkaanilised katted tardunud laavast (basalidid)
	Noored kurdmäestikud		Lössilademed
	Vanad kulunud kurdmäestikud		Tegevad ja kustunud vulkaanid

Joon. 3. Aasia pinnaehituse kaart. Näidake peamist kurdmäestike vööndit. Kus on palju pangasmäestikke? Kus on palju tulemägesid?

Ida-Aasias on kaks madalikku — Hiina ja Mandžuuria, mis on tekkinud samuti kui Mesopotaamia madalik.

Aasia idarannikul esineb ilmseid, piki Vaikse ookeani

randa toimunud murrangute jälgi. Need murrangud on märgatavad **Sihhote-Alini** ja **Suur-Hingani** mägede astanguis. Jaapani saared, Sahalin, Formoosa ja Filipiinid — need kõik on suured, murrangutega mandrist eraldatud pangased. **Ohhoo-ta**, **Jaapani**, **Ida-** ja **Lõuna-Hiina** meri aga on tekkinud allavajunud mandriosade kohale. Vaikne ookean on Aasia rannikul väga sügav — temas on lohke, mille sügavus on 8—9 tuhat ja isegi üle 10 tuhande meetri.

Lõhesid ja murranguid on siin tekkinud ürgaegadest peale ja nad kestavad tänapäevani. Sellest annavad tunnistust sagedased ja purustavad maavärinad Jaapani, Kuuriili, Filipiinide jt. saartel. Sellest samast kõnelevad ka rohked tegevad tulemäed saartel ja Kamtšatka poolsaarel.

Malai saarestik on jäänus maismaast, mis kunagi ühendas Aasiat Austraaliaga. Temas asuvad tulemäed murrangute joontel kahes kaares: üks läheb mööda Sunda saari — Sumatrat, Jaavat jne., teine — mööda Filipiine ja Celebest, s. o. piki Aasia idarannikut.

Sumatra ja Jaava vahel on **Krakatau** vulkaan. Ta purske ajal 1883. a. juhtus plahvatus, mis paiskas õhku peaaegu kogu Krakatau saare. Veeaurude, gaaside, kivide ja tuha sammas tõusis 80 km kõrguseni. Plahvatus oli kuulda Tseilonil ja Filipiinidel. Sumatral ja Jaaval hävis hulk inimesi merelaineist, mis pärast plahvatust rannikmaale tormasid.

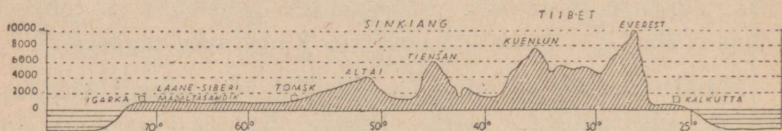
Põllunduseks on Aasia maapind vähe sobiv. Tal on liiga palju pinnasega katmata kiviseid alasid. Ta on liiga kuhjatud mägedest, palju ruumi võtavad endi alla järsud nõlvad, astangud ja kuristikud. Rohkesti on niisuguseid kõrgalasid, kus põllundus on võimatu. Ta keskosi eraldavad rannikuist kõrged ahelikud, mis teevad raskeks ühendusepidamise ja muudavad keskalade kliima kuivaks.

Siiski katavad ka Aasias madalikud ühe veerandi kogu

pindalast ja nende üldpindala on suurem kogu Euroopast. Eriti soodsad on põllupidamiseks Induse-Gangese ja Hiina madalik.

Aasia peamised m a a v a r a d on kivisüsi, nafta, kuld ja tina. Need levivad aga täiesti ebaühtlaselt.

S ü t t leidub ürgmassiivide äärealades. Eriti rikkad kivi-söest on meie Siber (Kuzbass, Altaist põhja pool, Karaganda bassein Kasahstanis) ja Põhja-Hiina. N a f t a t leitakse mõnes kohas noorte kurdmäestike äärealades; iseäranis naftarikkad on Kaukaasia (Bakuu ja Groznõi), Iraan, Iraak ja Indo-Hiina, Araabia ja Suured Sunda saared. Tõhusad naftavarud on ka

Joon. 4. Aasia profiil mööda 90-ndat pikkuskraadi Kalkutatst Igarasse Jenissei suudmes. Leidke kaardilt (joon. 3) see, mis on kujutatud profiilil.

Mitu kilomeetrit on 20-ndast paralleelist 80-ndani?

Lääne-Kasahstanis ja Sahalini saarel. K u l d a leidub liivana ja soontena peamiselt ürgseis kristalseis massiivides; eriti kul-larikas on Siber. Ja viimaks — t i n a esineb lademeina pea-miselt Malaka poolsaare ja Sunda saarte maapõues. Rikka-likke r a u a m a a g i -lademeid on Aasias seni mõnes kohas leitud peamiselt Hiinas ja meil Siberis, Angara jõe piirkonnas ja Kaug-Idas. Kuid laialdased Aasia maa-alad on praegu veel uurimata.

Harjutusi kaardil. Näidake Aasia kõrgeimad mäestikud ja nimetage nende tipud. Näidake Aasia suurimad kiltmaad. Näidake ja nimetage kaks laialdast ja kolm väiksemat madalikku.

Kliima.

Talvel jahtub Aasia manner palju tugevamini kui teda ümbritsevad mered. Külmad vallutavad mitte ainult Põhja-Aasia, vaid ka maa keskosa kuni Himaalajani. Kogu sellel alal kuhjub külmi õhumasse, õhurõhk tõuseb ja külm õhk valgub laiali soojade merede suunas itta ja lõunasse. Nii tekivad talvised mussoonid.

Jahtunud mandrilt toovad tuuled idarannikule tugevaid külmi. Lõuna-Aasia on nende eest tunduval määral kaitstud kõrgete mägedega. Kuid siiski puhuvad tuuled talvel ka Lõuna-Aasias mandrilt ookeanile. Talvised mussoonid toovad kõikjale kuivi ja selgeid ilmu.

Suvel soojeneb Aasia manner tugevamini kui teda ümbritsevad mered. Ohurõhk ta kohal väheneb ja sinna suunduvad niisked meretuuled India ja Vaikselts ookeanilt — siis puhuvad suvised mussoonid.

Tuuled, mis puhuvad ookeanide poolt, toovad kaasa rikkalikke vihma, eriti seal, kus nad põrkavad mägede vastu. Kõrgete mägedega piiratud Kesk-Aasiasse nad peaaegu ei ulatu. Seal püsib suvel suur kuumus ja põud. Ka Lääne-Aasiasse ei jõua mussoonid India ookeanilt, nii et siingi on suvel palavad ilmad ja põuad, eriti veel selle tõttu, et päike suve keskpäeval paistab peaaegu seniidist.

Kliima järgi võib kogu Aasiat jagada järgmisteks osadeks: Kesk-, Ida-, Lõuna-, Lääne- ja Põhja-Aasiaks.

Kesk-Aasias on kontinentaalne (mandriline) kliima, järskude üleminekutega suvelt talvele ja öölt päevale. Suvel kõrvetab päike pilvitust taevast ja kiltmaa pind kuumeneb. Soojenenud õhumassid tõusevad üles tuulepööristena, mis keerutavad üles tolmu- ja liivapilvi. Õhk kaotab läbipaistvuse, päike muutub tuhmiiks ja kaugused nagu upuksid uttu. Kesk-Aasiasse jõuavad tuuled juba kuivadena ja sellepärast on seal väga vähe sademeid. Ainult Kesk-Aasia äärtel ja mäestike nõlvul sajab vihma ning kõrgeimate mägede tippudel ka lund.

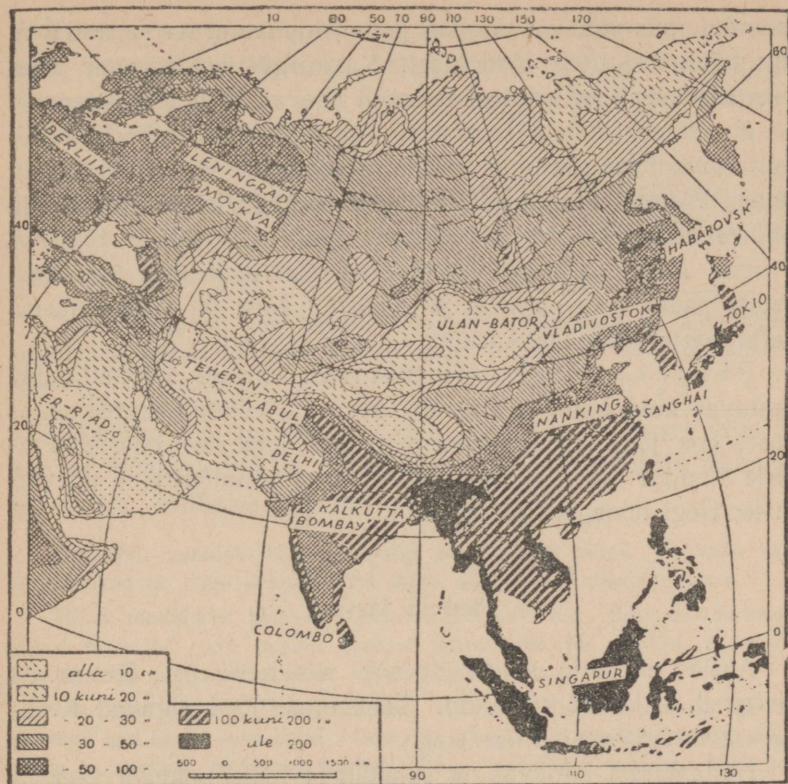
Lumepiir neis mägedes püsib aga väga kõrgel: Põhja-Tiibetis Huangho lähtmeal on see 5 km, Lõuna-Tiibetis aga koguni 5,5 km kõrgusel.

Talvel jahtub kogu Kesk-Aasia väga tugevasti. Külm õhk on vaikne ja läbipaistev, sademeid on talvel veel vähem kui suvel. Ainult harva jõuavad kiltmaadele ookeani rannikuilt soojemad ja niiskemad õhuvoolud. Siis tekivad pilved ja sajab lund. Kuid terve talve jooksul sajab lund nii vähe, et see vaevalt katab maad. Rändrahvad karjatavad siin ka talvel oma loomi väljas.

Ida-Aasiat mõjutavad suvemussoonid, mis ulatuvad sinna 1000—1500 km kauguseni. Seejuures langeb kõige rohkem sademeid mägistel rannikutel. Talvemussoonide ajal külmad tungivad kaugele lõunasse, nii et Põhja-Hiinas, umbes Vahemere geograafilisel laiusel, kattuvad jõed jääga. Suvise ja talvise mussooni vahetuse ajal, kevadel ja sügisel, kui puhuvad veel segamini külmad ja soojad tuuled, möllavad Ida-Aasia rannikmail tugevaimad keeristormid — taifuunid. Nad tekivad lahtisel ookeanil troopilises vööndis ja suundudes Aasia rannikuile teevad kohutavat hävitustööd Filipiinidel ja Jaapani saartel.

Ida-Aasia kliimale avaldab suurt mõju **Kurošivo** soe merehoovus. Ta küllastab niiskusega tema kohal puhuvaid mussoontuuli ja hoiab külmumast peaaegu kogu Jaapani merd.

Lõuna-Aasiat — s. o. Hindustani, Indo-Hiina ja Malai saarestikku — läbivad pöörjoon ja ekvaator ning kliima on siin palav. Päike tõuseb suvel lagipunkti ja kõrvetab tugevasti. Ka talvekuudel käib päike kõrgelt üle horisondi. Talv, nagu meie seda tunneme, puudub hoopis. Ka maa ei kattu siin kunagi lumega. Talv pole sugugi jahedam kui meie Ukraina suvi. Suvi on niiske. Edelamussoonid toovad mandrile sademeid. Saartel on mereline kliima: vihma sajab nii

Joon. 5. Aasia sademete kaart.

suvel kui talvel. Aasta läbi on temperatuur 25—27° ümber. Ka taifuune esineb Lõuna-Aasias, ehkki harvemini kui idas.

L ä ä n e - A a s i a t iseloomustab kliima kuivus, sest teda ei puuduta suvemussoon (vt. kaart joon. 5). Aprillist oktoobriini siin vihma peaaegu ei saagi. Pilvi ilmub taevasse harva ja päike kõrvetab talumatult: Iraagis, Bagdadi lähedal, sooje- neb liiv kuni 78° ja õhutemperatuur varjus tõuseb 55°-ni. Eriti

suur kuumus valitseb siis, kui puhub lõunatuul — s a a m u m, mis tuleb hõõgavast Araabiast. Ka kõrgustikel on suur palavus, kuid seal vahelduvad kuumad päevad külmade öödega.

Kuumus kestab oktoobrikuuni ja ainult hilissügisel, harilikult novembris, ilmuvad taevasse vihmapiivad. Neid toovad tuuled Vahemerelt. Sajud on sageli nii tugevad, et Araabia ja Süüria kõrbeliste rohtlate kuivad orud — vadid — täituvad veega. Mägedes sajab talvel lund. Suve jooksul see lumi sulab, andes vett jõgedele ja ojadele. Talv on Lääne-Aasias palju soojem kui Ida-Aasias.

Põhja-Aasiat iseloomustavad karmid külmad, mis kestavad kuus kuud ja enamgi. Maapind külmub suures sügavuses ega jõua sulada ka suve jooksul, kuid suvi on soe. Pinnase ülemine kiht soojeneb sedavõrd, et põlluharimine on võimalik isegi teinepool polaarjoont.

Jõesid ja järved.

Aasias on palju suuri jõgesid; viis neist (vt. lisa nr. 1) ületavad pikkuselt 4000 km. Tähtsamad jõed algavad Kesk-Aasiat ümbritsevais mäestikes.

Himaalajast lähtuvad ja suunduvad India ookeani veerohked jõed: **Ganges, Brahmaputra ja Indus**. Nad algavad Himaalaja põhjanõlvul ja voolavad algul Tiibetis väikeste jõekestena, murravad siis sügavate ja metsikute kuristike kaudu Himaalajast läbi, tekitades hulga käreistikke, ja liituvad rohkete jõgedega Himaalaja lõunanõlvult. Suvel kõik need jõed paisuvad tugevasti mussoonvihmade ja lumesulamise mõjul Himaalajas. Talvel ja kevadel alaneb nende veepind tugevasti. Bengaali lahte suubudes tekitavad Ganges ja Brahmaputra delta, mis alatiselt kasvab ja mille suurus ületab Volga delta viiekordselt.

Tiibetis saavad alguse ja suubuvad Vaiksesse ookeani kolm suurt jõge: **Mekong**, **Jangtsekiang** ehk Sinine jõgi ja **Huangho** ehk Kollane jõgi. Ülemjooksul on need jõed veevased, kuid väljudes Kesk-Aasiast mussoonvihmade aladele muutuvad nad suurteks jõgedeks, mis esialgu voolavad üle astangute ja kuristikes, hiljem aga laiades orgudes. Kõige enam laevatav neist on Jangtsekiang, kus isegi ookeanilaevad võivad suvel sõita kuni 1000 km mööda jõge üles.

Jangtsekiangi nii suur laevatavus on seletatav sellega, et ta suuremas osas voolab kõvust kivimeist kallaste vahel, mistõttu ta säng ei ummistu setteist.

Huangho aga on vähelaevatav jõgi. Oma sogases vees ta kannab hulgana kollast muda, lössi, mis alamjooksul sadeneb jõe põhja, tekitades üha uusi leetseljakuid.

Aeg-ajalt muudab Huangho isegi täiesti oma sängi. 80 aasta eest ei suibunud ta, nagu praegu, Tšili lahte, vaid otse Kollasesse merre.

Hiina madalikku katavad Huangho setted. Siin on varemalt olnud merelaht, mis aegade jooksul täitus selle jõe mudast, peamiselt lössist, mida jõgi Kesk-Aasiast välja kannab.

Ida-Aasia jõgedel, Jangtsekiangil, Huanghol ja ka Amuuril tekivad peaaegu igal aastal suve lõpul ülejutused, mis sageli uputavad viljapõlde ja asulaid; seejuures hukub Hiinas tuhandeid inimesi. Uputused tekivad siis, kui suureneb sademete hulk tsükloonide läbimineku tõttu.

Tatari väina suubub veerohke laevatav jõgi — **Amuur**.

Põhja-Aasia jõed — **Ob Irtõšiga**, **Jenissei** **Angaraga**, **Leena Aldaniga** ja teised on väga pikad ning veerohked: sademeid on seal vähe, kuid ka auramine on väike ning jõgikonna pindalad väga suured. Kevadel lume sulamisel tungivad jõed üle kallaste. Suured jõed on soodsad laevasõiduks, kuid nad külmuvad kinni pikaks ajaks — pooleks aastaks ja enamgi. Nad voolavad rahulikult tasandikel, kuid kohati murranguliste astangute ületamisel moodustavad ulatuslikke kärestikke. Eriti

kärestikurikas on Jenissei lisajõgi **Angara**, mis voolab **Baikali** järvest. Baikali järv ise täidab sügavat murrangulist alangut.

Kesk-Aasias ja Turaani madalikul on vähe jõgesid ja nad ei jõua ookeanini. Nad kas kaovad liivas või jõuavad välja-vooluta järvedeni. Niisugused on **Tarim**, mis suubub Lob-nori järve, **Ili**, mis toob oma vee **Balhaši** järve, ning **Sõr-Darja** ja **Amu-Darja**, mis suubuvad Araali järve. **Kaspia** ja **Araali** soolase veega järved on endiste merede jäänused. Neis kuivis paigus on jõgedel äärmiselt suur tähtsus kunstlike niisutajatena. Suvel, kui mägedes lumi sulab, on jõed paisunud ja vee-rohked.

Lääne-Aasias on jõgesid samuti vähe. Tähtsaimad neist on **Tigris** ja **Euftrat**, mis suubuvad Pärsia lahte. Nendes jõgedes on üleujutused talvel. Suvel nad saavad vett lumiseilt mägedelt ja annavad seda niisutuseks. Paljud jõed lõpevad siin soolajärvedes.

Üks neist järviist, **Surnumeri** (Palestiinas), on tekkinud murrangulises alangus. Ta veepind on 394 m ookeanipinnast madalamal. Maa-keral pole teist nii madalal asetsevat järve. Selle järve vees on 24% sooli ja vesi on nii raske, et inimene temas ei upu; järv on oma nimetuse saanud sellest, et temas pole ei taimi ega loomi.

Üldiselt on Aasia jõgedel rahvamajanduses väga suur tähtsus: nad pole ainult liiklemisteedeks, vaid annavad ka vett põldude ja aedade niisutamiseks ja seda mitte ainult Lääne- ja Kesk-Aasias, vaid ka Lõuna- ja Ida-Aasias. Seal saab üle ühe kolmandiku inimkonnast endale ülalpidamist põldude kunstliku niisutuse abil.

Harjutusi kaardil. Nimetage ja näidake 12 suurt Aasia jõge allikaist suudmeni. Nimetage mäestikud, kus algavad tähtsaimad Aasia jõed.

Taimestik ja loomastik.

Lõuna-Aasias kasvavad palava päikese ja rohke niiskuse tõttu troopilised metsad. Nad katavad Hindustani ja Indo-Hiina kõige niiskemaid paiku ja suurema osa Malai saarestikust.

Troopika-metsades, kus puud sageli ulatuvad 60 m kõrguseni, esinevad igal sammul ikka ja jälle uued puude liigid. Nende seas on mitmed majanduslikult tähtsad palmid. Paljud palmid kannavad söödavat vilja. Saagopalmil on söödav säsi. Rannikmail kasvab rohkesti kookospalme, millede viljadest saadakse hinnalist kookosõli. Puud troopikametsas kasvavad mitmes üksteise kohal asetsevas rindes läbipääsematute tihnikutena, mida põimivad kuni 300 m pikkused liaanid. Kõikjal võib näha epifüüt-taimi, mis kasvavad teiste puude tüvedel ja okstel, ning teiste taimede mahlu imevaid parasiit-taimi. Merede rannal levivad mangroovimetsad puudega, millede juured tõusu-ajal veega üle ujutatakse, mõõna-ajal aga paljastuvad.

Lõuna-Aasia kuivemal aladel esinevad lehti-vahetavad troopilised metsad, mille lehestik variseb põua-ajal, ja troopilised metsastepid — savannid, mis on kas tiheda rohukattega või inimkäte poolt üles haritud ja annavad teraviljade ning teiste kultuurtaimede rikkalikke saake. Aasia troopika-metsade ja savannide mullastikuks on punamuld. Savannides leidub ka mustmullaga sarnaseid tumedavärvilisi muldasid.

Troopika-metsades ja savannides on äärmiselt palju mitmesuguseid loomi; ühed neist toituvad taimedest ja viljadest, teine osa on kiskja eluviisiga; paljud neist elutsevad ainult troopilises vööndis ega talu parasvööndi külmi. Sellised on näiteks inimahvlased — orangutang ja gibbon, ning paksunahalised loomad — india elevant, ninasarvik ja taapir.

Joon 6. *Aasia taimestik*. Mispärast on Kesk- ja Lääne-Aasia metsavaesed? Missugused taimestiku valdkonnad on sobivaimad põlluharimiseks?

Lõuna-Aasia kiskjalistest on tugevaim — tiiger, kes elutseb roostikes ja bambusetihnikuis. Mürgiseid madusid, näiteks prillmadusid, kubiseb kõikjal — metsades ja savannides. Jõgedes elutsevad krokodillid. Arvutuist linnuliikidest on silmatorkavad oma sulestiku iluga faasanid, paabulinnud ja papagoid.

Hoolimata loomastiku mitmekesisusest puuduvad Lõuna-Aasias siiski hundid, rebased ja pruunkarud, kes elavad mujal Aasias, samuti ka Euroopas ja Ameerikas. Järelikult on Lõuna-Aasias eriline loomariigi valdkond.

Ida-Aasias — Hiinas ja Jaapanis — on looduslik taimkate säilinud ainult mägiseis paigus. Seal kasvavad suvihaljad laialehelised lehtpuud, mis kaotavad talveks lehed, koos igihaljaste kameeliate ja loorberimetsadega. Ida-Aasia tähtsamaks mullaks on soojemal ja niiskemal aladel punamuld, jahedamal ning kuivemal aladel kollamuld, näit. Põhja-Hiinas.

Ida-Aasia on nii tihedasti asustatud ja üles haritud, et metsikuid loomi on seal järele jäänud väga vähe. Need sarnanevad kas Lõuna-Aasia või ka Kesk- või Põhja-Aasia loomadega. Nii esinevad Hiina mäestike orgudes paabulinnud ja faasanid, Jaapani metsades aga elutseb sabatu punasenäoline ahv — makaak. Kusagil mujal maakeral ei ulatu krokodillide elamisala nii kaugele põhja kui Hiinas ja Koreas. Jaapani ojaes esineb kuni 1,5 m pikkusi sisalikega sarnanevaid hiiglasalamandreid. Kõik need loomad on troopikamaade loomade esindajad. Kuid samas Ida-Aasias elab ka hunte, rebaseid ja karusid ning Kesk-Aasiale iseloomulikke rohtla-antiloope ja mets-eesleid.

Ida-Aasia põhjaosas, Amuuri ja ta parempoolsete lisajõgede ümbruses, kasvavad lehtmetsad, millede koosseisu kuuluvad tamm, jalakas, vaher jt. Seal on puud põimunud liaanide ja metsiku viinamarjaga, mis annab söödavat vilja. Mullastiku moodustavad leetunud mullad. Siinsete metsade loomastik on äärmiselt rikkalik ja meenutab ühelt poolt troopika-, teiselt poolt aga kaugeid põhjamaid. Siin elutsevad kõrvuti tiiger ja pruunkaru, leopard ja ilves, soobel ja kilpkonn. Esinevad hulgana ka metssead, metskitsed, faasanid, metskassid ja hundid.

Kesk- ja Lääne-Aasia on kaetud kehvade rohtlate ja kõrbetega. Neist on suurimad: idas — **Gobi**, keskosas — **Takla-Makani** ja läänes — **Araabia** kõrb. Lai rohtlate ja kõrbete vöönd ulatub Hingani jalamilt Punase mereni ja jätkub sealt Aafrikasse. Metsi leidub ses vööndis ainult mägede nõlvul, kus on rohkem sademeid, ja jõgede-äärseis oasides.

Rohtlais kasvavad rohttaimedest aruhein ja pujud, mis esinevad üksikute tortidena ega moodusta pidevat taimkatet. Kevadel pärast lume sulamist, või pärast talviseid vihmu Iraanis ja Süürias arenevad rohtlataimed kiiresti, õitsevad ja kannavad vilja. Suve algul nende varred juba kuivavad ja elu püsib ainult maa-aluseis juurikais ja mugulais ning seemneis, mis on kaetud paksu koorega. Nende rohtlate mullastikuks on kastanpruunid või punapruunid mullad.

Kõrbeis on taimi veel vähem kui rohtlais; need on kas rohud, mis kevadel kiiresti kasvavad ja siis ruttu kuivavad, või lehitud ja väikeselehelised pika juurestikuga põõsad. Ainsaks puuks on saksaul.

O a a s i d e s kasvavad viljapuud, näiteks õunapuud, virsikud, aprikoosid. Lääne-Aasias kasvavad ka igihaljad puud, näiteks õlipuu, Iraani lõunaosas ja Araabias viigipalm.

K e s k - A a s i a rohtlais elab rohkesti närilisi ja rohusööjaid kabiloomalisi. Talveks närilised — suslik ja ümiseja — peituvad pikemaks ajaks urgudesse ja peavad taliuinakut, kabiloomalised aga, näit. mets-eeslid (kulanid) ja antiloobid, hangivad endile rohtu neid rohtlaid ainult õhukeselt katva lumivaiba alt.

Eriti rikkalik on Tiibeti loomastik. Siin on kõrgkarjamaad täiesti inimtühjad ja kabiloomalised hulguvad selliste karjadena, kus reisijad on loendanud mitu sada ja isegi mitu tuhat pead; kõige sagedamini esinevad kulanid, antiloobid, jakid — mägiveised ja viiksjänessed — ümisejaga sarnanevad närilised.

Joon. 7. Loomastik inimtühjal Tiibeti kiltmaal. Esiplaanil viiksjänessed, tagapool jakid, antiloobid ja kulanid (Tiibeti mets-eeslid). Eemal on näha kaamelite karavan.

Lääne-Aasia rohtlais ja kõrbeis elab nii kabiloomalisi kui ka närilisi, kuid väiksemal hulgal. Mõned siinsed kiskjalised on Aafrika päritoluga, näiteks hüäänid ja šaakalid. Araabias elutseb ka lõvisid.

Kauge Põhja-Aasia on kaetud tundraga. Lõuna pool laiub taiga, kus mullastikuks on leetunud ja soomullad. Põhja-Aasia on rikas ehitusmetsast ja karusloomadest, samuti ka lindudest, kellest osa on taigas paiksed, teised aga tulevad siia suveks Lõuna- ja Lääne-Aasiast. Eriti rohkesti koguneb suveks linde tundrassa. Sealse lühikese suve jooksul nad hauvad välja oma pojad ja lahkuvad sügise tulekul soojemasse maadesse, lennates piki jõgesid ja mererannikuid.

Aasia on terve rea kultuurtaimede kodumaa. Siin leidis inimene esmakordselt metsikus olekus nisu, lina ja sibula. Lõuna-Aasia on riisi, suhkruroo, teepõõsa, banaani ja kurkide kodumaa, Ida-Aasia — apelsinide ja mandariinide kodu.

Aasiast põlvnevad peaaegu kõik koduloomad, keda kasvatatakse nüüd kõigis maailmajagudes. Aasia rohtlad on hobuse ja kaameli kodumaa. Veel praegugi leidub Kesk-Aasia rohtlais metshobuseid. Aasiast on pärit ka suured sarvloomad — veised ja pühvlid, samuti ka lammas, kits ja siga. Tiibetis on kodunenud mägiveis — jakk, kes on kõrgmägede asendamatu veoloom, ja Indias küüruga veis — seebu; Indias ja Indo-Hiinas on inimese teenistusse rakendatud ka tugevaim loomadest — elevant.

Harjutusi kaardil. Kus asuvad Aasias rohtlad ja kõrbed? kus troopilised metsad? kus lähistroopilised metsad?

Rahvastik.

Aasia — see on äärmiste vastandite manner: kõrgeimad mäestikud, laialdasimad kiltmaad, eri suurusega madalikud; kuumimad ja külmimad maad; niiskeimad ja kuivimad paigad. Sedasama võib öelda ka Aasia rahvastiku kohta. Kesk-Aasia kõrgeimad mäed ja laialdasimad kiltmaad on peaaegu asustamata või üsna hõredasti asustatud — tihedus on alla 10 inimese 1 km²-l; külmas põhjas on hõre asustus ja ka kuumad lõunaosad on ebaühtlaselt asustatud.

Enamik rahvastikust elab Lõuna- ja Ida-Aasias, mussoonide valdkondades. Eriti suur on rahvastiku tihedus Hiina ja Induse-Gangese madalikel, kus igal ruutkilomeetril elab 200 ja enam inimest.

Madalikkude soe ja niiske mussoonkliima ja viljakas mullastik soodustavad siin rikkalikku saaki väikeselt pindalalt ja seda pealegi kaks kuni kolm korda aastas. Need madalikud on inimese poolt ammu asustatud — mäletamata aegadest elavad

seal paiksed põlluharijad, kes kasutavad iga jalatäit maad viljakast pinnast.

Kõrbed ja kuivstepid Kesk-Aasias on vähesobivad asumiseks. Seal elavad tänapäevani laiadel aladel kolijad-karjakasvatajad ja ainult jõgede ning ojade ääres ja oasides leiame paiksete elanike asulaid. Külm Põhja-Aasia on vähe asustatud. Tuhandeid aastaid elasid seal ainult kolijad-põdrakasvatajad ja hulkusid metsades loomapüüdjad. Alles tänapäeval, sotsialistliku ülesehituse ajal, on alanud selle ala vallutamine — puhastatakse metsad ja nende keskel tekivad haritud põllud, kaevandused, elektrijõujaamad ja tööstused.

Aasias elab palju mitmesuguseid rahvaid. Neist on arvukaimad **mongoli** rühma kuuluvad rahvad. Arvult suuremad selle rühma rahvaist on hiinlased, jaapanlased ja korealased. Üsna lähedased mongoli rühma rahvaile on ka indohiinlased ja malailased. Eri rühma keele järgi moodustavad türgi rahvad — kasahhid, usbekid, turkmeenid ja türklased.

Teine suur rühm — **indo-euroopa** rahvad kõnelevad ka sugulaskeeli. Arvukaimaks rahvaks selles rühmas on hindud. Indo-euroopa rühma kuuluvad ka venelased, pärslased ja tadžikid. Sugulased selle rahvaste rühmaga on araablased ja juudid.

Lõpuks elab Aasias veel üks arvurikas rahvaste rühm — **negroidid**, neid esindavad Filipiinidel elavad negriitod ja Hindustani draviidid.

Üldse elab Aasias 1 miljard 130 miljonit inimest, s. o. üle poole kogu inimkonnast, kuid samal ajal Aasia rahvastiku tihedus on ainult pool Euroopa omast.

Harjutusi kaardil. Kus on Aasia rahvastik kõige tihedam? missuguste jõgede orgudes ja missuguseil saaril? Mitu inimest elab 1 km²-l Kesk-Aasias? Mitu korda on see vähem kui Hiinas ja Indias? Kus on rahvastik kõige hõredam?

Aasia poliitiline kaart.

Aasia kogu põhjapoolne osa ja Kesk-Aasia lääneosa kuuluvad **Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu**.

Laialdased Aasia osad on Euroopa kapitalistlike riikide valduses: **Hindustan** ja **Indo-Hiina** lääneosa kuuluvad Briti impeeriumi koosseisu. Indo-Hiina idaosa on Prantsusmaa koloonia. Osa Prantsuse Indo-Hiinast, võideldes oma iseseisvuse eest, kuulutas enda vabariigiks — **Vietnam**. **Indoneesia** vabariigi rahvad (malailased) võitlevad iseseisvuse eest Hollandi ülemvõimu vastu.

Muu osa Aasiast moodustavad järgmised riigid: **Jaapan**, **Hiina**, **Mongoolia Rahvavabariik**, **Iraan**, **Türgi** ja teised vähemtähtsad riigid.

Harjutusi kaardil. Näidake meie Liidu Aasia-osa. Näidake NSV Liidu piiririke Lääne- ja Kesk-Aasias. Näidake ja nimetage Ida-Aasia riike. Näidake Inglise ja Prantsuse asumaid Aasias.

Nimetage iseseisvad riigid ja Inglise asumaad teel Petropavlovskist Kamtšatkal kuni Batumini.

Aasia uurimise lugu.

Väike-Aasiat ja Vahemere rannikut tundsid eurooplased juba iidseist aegadest. Ammu olid neile tuntud ka Araabia ja India, kellega oldi kaubanduslikus suhtlemises, kuid ülejäänud Aasia ruumist oli neil veel XII sajandil väga udune kujutus.

XIII sajandil itaallane **Marco Polo** reisis läbi Kesk-Aasia Hiinasse; elanud seal 17 aastat, jõudis ta tagasi Euroopasse ümber Indo-Hiina ja Hindustani. Oma reisi kirjeldas Marco Polo nii elavalt ja huvitavalt, et paljudki Euroopa kaupmehed ja meremehed tahtsid külastada neid rikkaid maid, mida oli näinud Marco Polo, ja tuua sealt kaasa hinnalisi kaupu. Leida mereteel Indiasse — see oli ülesanne, mis huvitas Euroopa meremehi seda rohkem, mida enam arenes merekaubandus¹.

¹ Suessi kanalit siis veel ei olnud ja ümber Aafrika polnud ka keegi purjetanud.

XV sajandi lõpul Kolumbus, ka itaallane, veendunud selles, et Maa on kera, sõitis välja Euroopast Indiasse — Atlandi ookeani mööda lääne poole. Teel avastas ta Ameerika, kuid Indiani ta ei jõudnud. Ise oli ta küll surmani veendunud, et tema poolt avastatud maa on India.

Peaaegu üheaegselt Kolumbusega väljus Euroopast portugallane Vasco da Gama, et sõita Indiasse ümber Aafrika. See reis õnnestus: mereteed Indiasse oli avastatud. Varsti pärast seda avastas portugallane Magalhães (loe: magaljaiš) veel teise tee Indiasse. Oma ümber maailma purjetamisel sõitis ta lõunast ümber Ameerika ja avastas Filipiini saarestiku¹.

Pärast seda hakkasid eurooplased sageli sõitma Lõuna- ja Ida-Aasia rannikmaile, ostes seal tühise hinna eest väärtuslikke kaupu.

XVI sajandil vene kasakad, liikudes üle Uurali mäestiku, avastasid Siberi, millest eurooplased seni midagi ei teadnud. Läbides esialgu Lääne-Siberi, liikusid kasakad vähehaaval kaugemale itta ja jõudsid viimaks Vaikse ookeani rannikule. 1648. a. avastas kasakas Semjon Dežnev Aasia idapoolseima neeme, mida tema nime järgi nimetataksegi Dežnevi neemeks.

Kauaks ajaks jäi Dežnevi avastus eurooplastele tundmatuks. Peeter I ei teadnud veel, kas Aasia on Ameerikaga ühenduses või on ta temast väinaga lahutatud. Selle küsimuse lahendamise andis Peeter I kapten Beringile. Varustanud end Peterburis, väljus Bering itta mööda kuiva maad. Jõudnud mõne aasta pärast Kamtšatkat, ehitas ta seal laeva, millel teostaski uurimisreisi meredele, ning avastas neeme ja väina, mis kannavad nüüd tema nime.

Beringil on ka veel teine suur teene: tema mõtte kohaselt varustati Suur Põhja-ekspeditsioon, s. o. rida rännakuid, mis esmakordselt uurisid Aasia põhjarannikut. See uurimistöö oli väga raske. Külmast ja näljast vaevatuna hukkusid paljud uurijad, kuid teised jätkasid nende tööd. Ühel neist, tüürimees Tšeljuskinil, õnnestus jõuda koertel mööda maad Aasia põhjapoolseima neemeni, mis kannab nüüd tema nime.

Nii õppisid eurooplased kõigepealt tundma Lääne-Aasiat, siis Lõuna-, Ida- ja Põhja-Aasiat. Tundmatuks jäi ainult Kesk-Aasia. Pärast Marco Polot polnud seal kaua käinud ükski eurooplane. Alles eelmise sajandi keskel hakkasid vene uurijad tungima Kesk-Aasiasse ja seda uurima. Suurimad teened sel alal kuuluvad vene reisijale Prževalski'le. Ta sooritas ratsahobusel neli suurt rännakut Kesk-Aasiasse ratsanike ja kaamelite

¹ Veel varem, XV sajandil, käis Indias vene reisija Afanassi Nikitin.

karavani saatel. Ta läbis hulga paiku, kus enne teda kunagi polnud käinud eurooplase jalg. Prževalski väljus veel viiendakski reisiks, kuid haigestus raskesti ja suri Tienšani mägedes.

Prževalski uurimisi jätkas ta õpilane ja reisikaaslane Kozlov, kes uuris Gobi kõrbet ja leidis seal liiva alla mattunud muistse linna Hara-Hoto jäänused.

Nüüdisajal uurivad arvukad nõukogude ekspeditsioonid Põhja-Jäämere rannikmaid. Nõukogude jäälõhkujad on korduvalt sõitnud neid rannikuid mööda, alates Novaja Zemljast kuni Dežnevi neemeni ja tagasi. Seejuures sooritasid nõukogude lennukid suuri uurimislende ookeani kohal. 1932. a.

Joon. 8. Beringi väin ja Dežnevi neem
suve algul.

sooritas ekspeditsioon esotsas akadeemik O. J. Šmidt'iga jäälõhkujal „Sibirjakov“ teekonna Arhangelskist Vladivostokki esimest korda ühe navigatsioonija jooksul.

Tänapäeval võib teed Arhangelskist ja Murmanskist Vladivostokki ja tagasi piki Aasia põhjarannikut üldiselt vallutatuks lugeda, kuna nõukogude aurikud teostavad siin suvel igal aastal korrapäraseid reise. Põhja-mereteed uurimine aga jätkub: avastatakse uusi saari, koostatakse täpseid rannikukaarte ja piki teed avatakse uusi polaarjaamu. Peale selle uurivad igal aastal kümned nõukogude ekspeditsioonid teisi Aasia osi: nad töötavad Pamiiri ja Tienšani kõrgmäestik, Kasahstani ja Kesk-Aasia kuivades kõrbeis, Ida-Siberi läbipääsematus taigas ja kogu Põhja-Jäämere rannikul. Uurimised aitavad kaasa sotsialistliku ülesehitustöö arenemiseks meie suures Nõukogude riigis.

RIIGID.

Türgi.

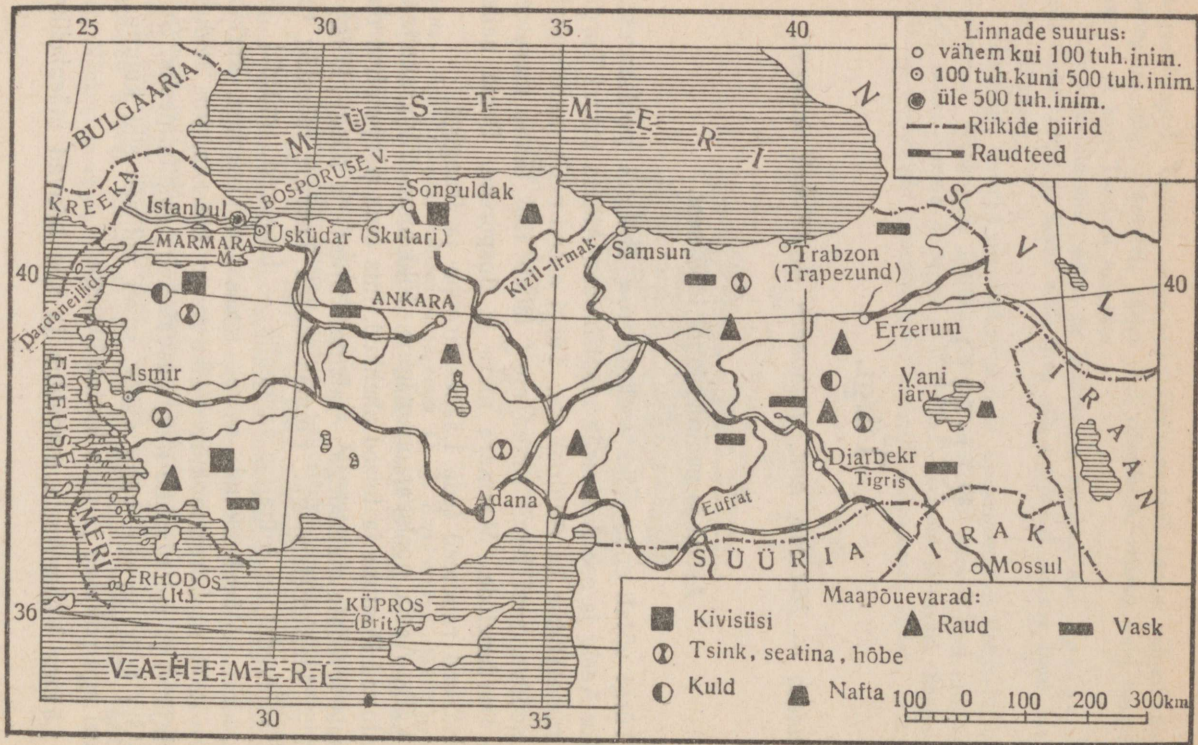
Pindala — 768 tuh. km². Rahvaarv — 19 milj. inimest.

Asend ja peamisi jooni loodusest.

Türgi võtab enda alla väikese osa Balkani poolsaarest, Väike-Aasia ja osa Armeenia mägismaast. Aasias olevat Türgi ala nimetatakse ka Anatooliaks. Türgi asend nelja mere vahel on soodus, sest tema rannavetest läheb läbi tähtis mereteede läbi **Dardanellide**, **Marmara mere** ja **Bosporuse**. Peale selle ühendavad raudteed teda Lääne-Euroopa ja Iraagiga.

Väike-Aasia poolsaar on mäGINE. Piki tema põhjarannikut reastuvad Pontuse ja teised ahelikud, mis oma põhjanõlvul on kaetud toredate metsadega — alamal tamme- ja pöogi-, kõrge- mal — kuusemetsadega. Lõunas tõuseb Tauruse mäestik; ta lõunanõlvadel on igihaljas taimestik — loorberid, mürdid ja oleandrid. Mäeahelikkude vahel, poolsaare keskosas, kerkib 800—1200 m kõrgune kuiv Väike-Aasia kiltmaa, kus leidub soolajärvi ja solontšakke ning kasvab kehv stepitaimestik. Sademete hulk on siin väga väike, suvel valitseb siin kuumus, talvel aga pakased ja maa kattub lumega.

Läänes Väike-Aasia madaldub ja siin laiuvad mäeahelike

Joon. 9. Türgi.

vahel laiad jõgede orud, pehme lähistroopilise kliimaga ja viljaka, jõgede setteist moodustunud pinnasega.

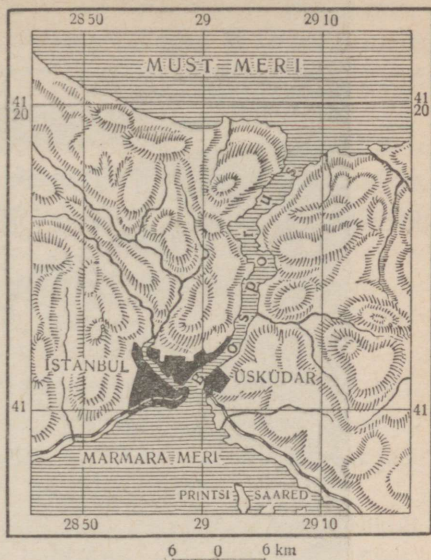
Türgi kirdeosas kerkib **Armeenia** mägismaa. Seal esineb mäeahelike vahel kõrgeid tasandikke ja nende vahel kustunud tulemägesid. Neist kõige kõrgem on **Ararat**, mis ulatub 5156 m-ni ja millel on jääliustikke.

Tulemägede vahel leidub hulk, peamiselt tektoonilise (murrangulise) päritoluga nõgusid; neis on tekkinud suuri järvi — näiteks **Vani** järv. Mägismaa kliima on üsna karm: talvel võimutsevad mägedes lumetuisud ja kiltmaad kattuvad lumega 5—6 kuuks. Kevadel, kui lumi sulab, kohisevad vetevood kõikjal mäeorgudes. Suvel valitseb kuumus ja põud.

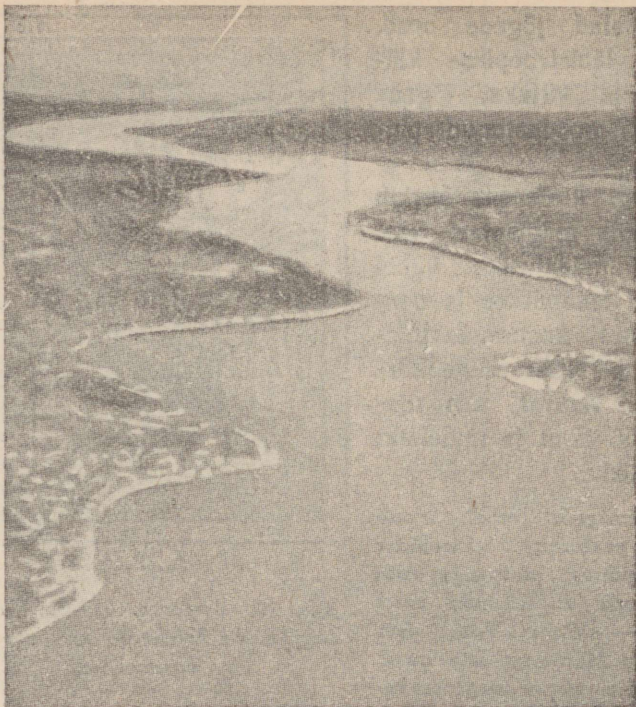
Armeenia mägedest saavad alguse suured jõed **Tigris** ja **Eufrat**. Türgis on jõgesid vähe ja nad on veevaesed. Maapõuevaradest leidub kivisütt ja rauamaake.

Rannikualad.

Türgi lõuna-, eriti aga läänerannik on kaetud viinamarjapõõsa-istandike ja toredate viljapuuaedadega, kus esikohal on viigipuud. Viinamarjadest valmistavad

Joon. 10. *Bosporus, Istanbul ja Üsküdar.* Leidke Kuldसारve laht, mis ulatub Istanbulisse.

Joon. 11. *Uaade Bosporusele linnulennult.* Bosporuse pikkus on 30 km ja laius kitsaimast kohast 600 m.

türklased rosinaid ja viikidest inžiiri. Suured maa-alad on mooruspuu-istandike all ja siidiussi-kasvatus on talupidajaile mõningaks lisatulu-allikaks. Kunstlikult niisutatavais istandikes kasvatatakse ka tubakat ja puuvilla. Põldudele külvatakse tali-teravilja — nisu ja otra. Külvatakse hilissügisel, kui algavad talvihmad, mis tublisti niisutavad siinset rannikut. Musta mere rannik, kus ka suvel sajab palju vihma, on kaetud tubakaistandike ja aedadega.

Rannikul on hulk linnu. Neist on tähtsamad: **Ismir** (Smürna) — Egeuse mere äärne sadam, **Trabzon** — Musta mere sadam, ja **Istanbul** — Bosporuse sadam. Istanbul on Türgi suurim linn.

Istanbul asetseb Bosporuse Euroopa-poolsel kaldal, Kuld sarve lahe ääres. Varemalt oli ta Türgi pealinn, nüüd on ta tähtis kaubanduskeskus. Siin peatuvad Bosporust läbivad laevad.

Kiltmaa.

Väike-Aasia sisemaal, niihästi mägede nõlvul kui ka kiltmail, võtavad suuri maa-alasid enda alla karjamaad. Kõikjal hulguvad seal eeslite, lammaste ja angoora kitsede karjad. Angoora kitsed annavad peent siidpehmet villa.

Kiltmaade servadel ja mägede jalameil on hajali kunstlikult niisutatud põlde ja aedu. Vesi juhitakse siia mägiojadest. Oaaside lähedale on tekkinud linnad. Neist on tähtsaim **Ankara**, kiiresti kasvav Türgi uus pealinn. Raudteede kaudu on ta ühenduses Istanbuli ja Ismiriga.

Peamisi jooni majandusest ja poliitiline kord.

Türgi on põllumajanduslik riik. Suurem osa ta rahvastikust on talupidajad, väikeperemehed, kes töötavad käsitsi valmistatud atrade ja kõblastega. Paljud talunikud on mõisnike maade rentnikud. Suur tähtsus, eriti väliskaubanduses, on Türgile tubakal, puuviljadel ja puuvillal. Paljudes kohtades on ehitatud uusi niisutuskanaleid.

Tööstus on vähe arenenud. Türgi linnades, eriti Ismiris ja Istanbulis, on palju käsi- ja kodutöölisi, kes valmistavad käsitelgedel türgi vaipu ja muid siidi- ja villasaadusi. Kuid

selle kõrval on Türgis asutatud ka suurtööstusi (tekstiil- ja suhkruvabrikuid).

Mitme sajandi jooksul oli Türgi sultanite võimu all ja alates XIX sajandist allus võõramaistele kapitalistidele. Pärast Esimest Maailmasõda kukutati sultani võim, kuid väliskapitali mõju jäi püsima.

Põhiseaduse järgi on Türgi Vabariigis võim Rahvuskogu käes, kes annab seadusi ja valib presidendi. Valitsev rahvusvabariiklik partei toetub kodanlusele ja mõisnikele.

Harjutusi kaardil. Missugused mered ja väinad piiravad Türgit? Missugused sadamad tal on Bosporuses ja Egeuse meres? Missugused riigid piiravad Türgit?

Hiina.

Pindala — umbes 9,5 milj. km². Rahvaarv — 450—475 milj. inimest.

Pindala poolest Euroopaga võrdne laialdane Hiina riik ulatub Pamiirist Vaikse ookeanini ja Amuurist Indo-Hiinani. Ta hõlmab päris-Hiina ja peale selle **Sise-Mongoolia**, **Tiibeti**, **Sinkiangi** (Lääne-Hiina) ja **Mandžuuria**. Hiinas elab 450—475 milj. inimest, enamik neist päris-Hiinas.

Vaatleme esmalt päris-Hiinat ja siis teisi Hiina riigi osi.

Asend ja piirid.

Hiina asub Aasia kaguosas ja teda uhuvad Vaikse ookeani mered. Aasia siseosadest eraldavad teda kõrged mäed ja kõrbed. Seetõttu on mereteedel Hiinale suur tähtsus. Tähtsaimad sadamad on — **Šanghai**, **Tientsin** ja **Kanton**. Neist

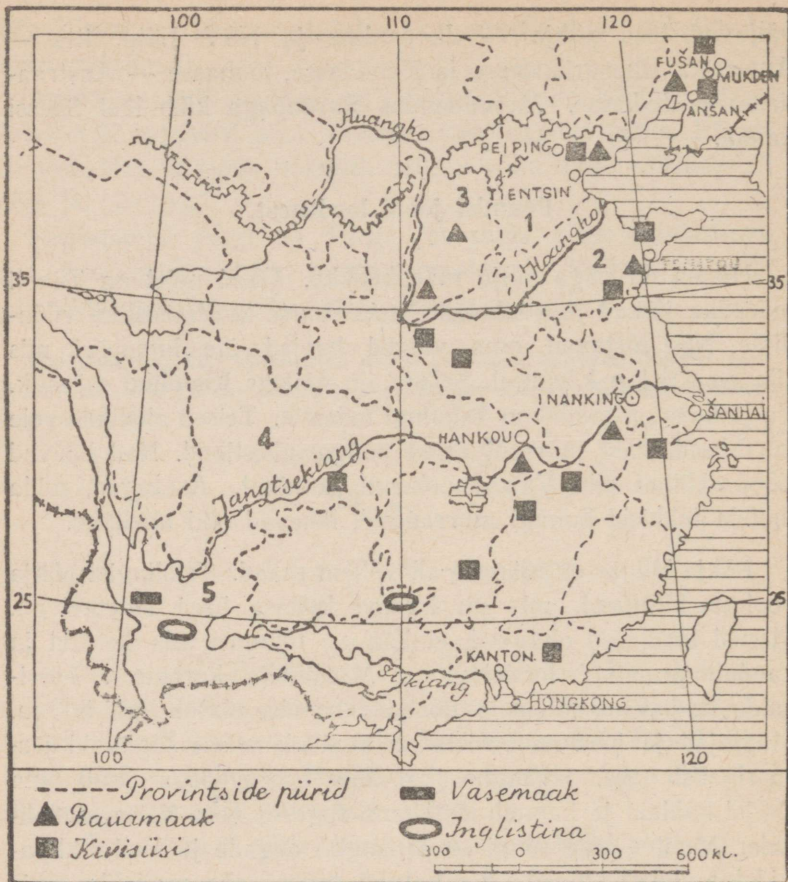
väljuvad teed põhja — Jaapanisse ja NSV Liitu, itta — Ameerika Ühendriikidesse ja Kanadasse, lõunasse — Austraaliasse ja Indiasse. Mereühendus Euroopaga käib läbi Suessi kanali.

Peamisi jooni loodusest.

Hiinas on väga palju mäeahelikke. Ühed neist on Tiibeti mäestike jätkud ja kuuluvad Aasia suurte kurdmäestike vöön- disse. Nad tõstavad oma valged harjad üle lumepiiri, mis siin on 4,5 km kõrgusel. Selline on näiteks **Kuenluni** mäestik. Ta jätkuks on madalam **Tsinlingi** mäestik. Teised ahelikud pole kurrulised, vaid murrangulised pangasmäestikud. Nad läbivad Lõuna-Hiinat piki Vaikse ookeani rannikut. Astangud, mida mööda tekkisid kunagi murrangud, lähevad piki ahelikke.

Põhja-Hiinas on mägede all vähem maad. Tsinlingist põhja pool on kiltmaad, mis on kaetud kollase lössi lademetega. Mõned teadlased oletavad, et löss on tolmunna siia kantud ja kandub praegugi loodetuultega Mongoolia kõrbetest. Lössilademetete paksus nõlvul ja mõnedes orgudes ulatub kuni 500 m. Mägiojad ja jõed on uuristanud lössilademesse sügavaid jär- suseinalisi orge. **Huangho** jõgi ühes lisajõgedega uhub oma lössist kaldaid ja kannab lössi oma sogases vees **Hiina madali- kule**. Muutes oma sängi on Huangho aegade jooksul vilja- rikka lössimudaga katnud terve selle madaliku, mis on tekkinud suure merelahe asemele ja kerkib vaevalt üle merepinna.

Kuni 1852. aastani oli Huangho suue Jangtsekiangi suudmele lähedal, nüüd on ta aga Šantungi poolsaarest põhja pool. See sängi muutus tõi kaasa kohutavat viletsust. Oma suudmealas ladestab Huangho hulgana kollast muda, mis tekitab uusi saari ja leetseljakuid ning värvib Kollase mere veed rannikust kaugelgi kollaseks.

Joon. 12. Kagu-Hiina tähtsaimad maavarad. Provintside nimetused
 1 — Hebei, 2 — Šantung, 3 — Šansi, 4 — Setšuan, 5 — Junan.

Teine suur jõgi — **Jangtsekiang** on märksa veerikkam kui Huangho, sest ta vesikond on sademeterikkam. Kolmas Hiina jõgi — **Sikiang** on kahest eelmisest väiksem, kuid siiski tähtis laevasõidus.

Hiina kliimale avaldavad suurt mõju mussoonid, mis suvel puhuvad Vaiksest ookeanilt mandrile ja kannavad niiskust kaugele sisemaale. Põhja-Hiinas on kliima kontinentaalne; sademeid on siin vähem kui lõunas.

Talvised tuuled Mongooliast toovad külmust kogu Põhja-Hiinale, nii et paljud jõed külmuvad kinni. Peipingis on jaanuari keskmine temperatuur -5° ja Kalganis -15° , kuid suvi on kuum. Lõuna-Hiina on kaitstud põhjatuulte eest mägedega, siin on lähistroopiline kliima sooja ja pehme talvega. Seetõttu kasvavad Lõuna-Hiinas igihaljad puud. Lõuna-Hiinas on apelsinide ja mandariinide kodumaa.

Mullastik on Hiinas väga viljakas: põhjas — lössist tekkinud kollamuld, lõunas — punamuld, mis on tekkinud mitmete kivimite murenemisel soojas ja niiskes kliimas.

Hiina mägede põues peitub mitmesuguseid maapõuevarasid. Suuri kivisõelademeid leidub mitmes provintsis üsna suures ulatuses ja sageli koos rauamaagiga, näiteks Šantungis. Värvilisi metalle — vaske ja tina — leitakse samuti mitmes paigas. Üldiselt on Hiina maavarade poolest esimesi maid maailmas.

Rahvaarvu poolest on Hiina esimene riik maailmas. Rahvastiku tihedus on Hiinas ebaühtlane: Tiibet, Sise-Mongoolia ja Lääne-Hiina on väga hõredasti asustatud; idas aga — Hiina madalikul ja jõgede orgudes — on maailma tihedaim inimeste asumise ala, üksi Jangtsekiangi jõgikonnas elab 130 milj. inimest. Idas on Hiina tähtsaimad linnad: Šanghai, Kanton, Nanking, Hankau ja Peiping.

Harjutusi kaardil. Missugusel kohal on Hiina teiste Aasia riikide seas rahvaarvu ja pindala poolest? Näidake kaardil tabelis mainitud Hiina linnad. Missugused mered ja riigid piiravad Hiinat? Missugune laiusjoon läbib Hiinat põhjas ja kust kulgeb NSV Liidus? Nimetage Hiinaga ühist piiri evivad riigid ja öelge, missuguseid mäestikke ja jõgesid mööda läheb piir. Näidake Hiina madalik. Jälgige Jangtsekiangi ja Huangho voolusuunda ja seletage, miks nad nii suuresti looklevad.

Põhja-Hiinat niisutavad suvel suvised mussoonvihmad, talvel aga puhuvad seal külmad tolmused tuuled. Hiina mädalik on tasandik, väga arvuka elanikkonnaga. Elanikkond asub suurtes külades, mis on üsna lähedal üksteisele (1—2 km).

Hiina talupoegade elamud on ehitatud savist — lössist, puust on neil ainult hõre sõrestik ja tugipalgid. Majad on kaetud katusekividega, aknad üle kleebitud läbipaistva paberiga; põrandad, millel talupojad magavad, on muldsed. Mõisnikud elavad aiakese ja kõrge müüriga piiratud kahekordseis majades.

Oma väikesi põlde väetavad talupojad hoolsasti. Jõukamad talunikud harivad põldu härgade poolt veetavate vanaaegsete atradega; enamik talurahvast aga kaevab maad käsitsi labidate ja kõblastega.

Põhja-Hiinas külvatakse peamiselt nisu, hiigelpõõrishiirssi — gaolääni ja sojauba.

Ubadel on suur tähtsus külvikordades, rikastades mulda lämmastikuga. Peale selle on neil suur väärtus toitlustamises, sest nad sisaldavad rohkesti valku ja rasva.

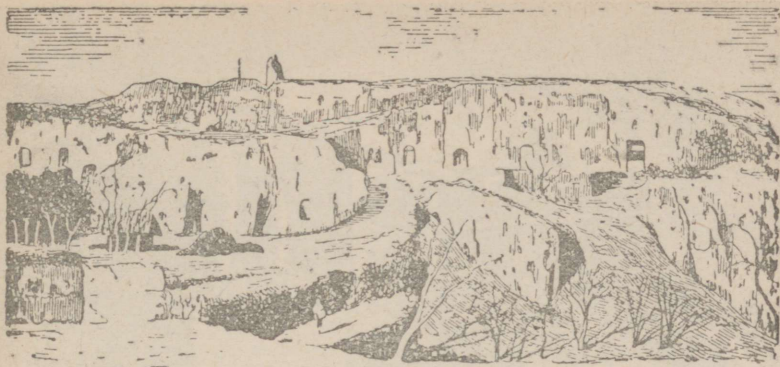
Rohelised oad nopitakse juba 6 nädalat pärast külvi, küpsed — 8 nädala pärast. Neid vees peeneks hõõrudes valmistavad hiinlased neist oapiima, mis meenutab lehmapiima, sellest saadakse hapupiima ja juustu; kuid kõige tähtsam, mida ubadest saadakse, on oavõi, mis asendab koorevõid.

Veiseid on Hiinas väga vähe, sest suurte sarvloomade jaoks on seal liiga vähe karjamaid ja niite. Rohkesti kasvatatakse sigu ja kanu.

Enamikul talunikest on keeduvilja-aed, kus kasvatatakse kapsaid, naereid, kartuleid.

Huangho jõe ääres on suured maa-alad läbitud niisutuskanalitest ja seal kasvatatakse peale nisu ja ubade ka riisi ja puuvilla.

Huangho jõe kaldaid servavad tugevad tammid, sest ta säng on muda settimise tagajärjel kõrge ja veepind jões on kõrgemal ümbruse põldudest.

Joon. 13. Põhja-Hiina koobaselamud lössis. On näha ainult uksi, aknaid pole neil olemaski.

Igal aastal võtavad sajad tuhanded inimesed jõe põhjast settinud muda, tassivad seda välja suurte koppadega ja kindlustavad sellega tammisid. 1935. a. algul murdis Huangho tammid läbi ja pöördus oma vanasse sängi, ujutades üle 4000 km² ülesharitud põlde; tammid parandati, kuid uute läbimurrete oht püsib.

Põhja-Hiina kiltmaad on peaaegu niisama hästi haritud kui Hiina madalik. Seal on kõikjal gaolääni, nisu ja oa kultuure hoolega haritud väikeste maalappide peenrail. Kuid elanikkond pole seal nii tihe. Paljud külad on asutatud järskudele lössinõlvakuile, kus hiinlased elavad majade asemel lössikoopais (joon. 13).

Neil maa-aluseil elamuil puuduvad sageli aknad ja on ainult orgu ava-
nevad ukсед. Neis on pime, kuid see-eest soe talvel, kui kiltmail mölla-
vad kõledad tuuled, keerutades üles lössitolmu-pilvi. Koobasasulad laotu-
vad sageli mitme kilomeetri ulatuses; neis võivad elamud asetseda üksteise
kohal kahes ja kolmes korruses.

Mida kaugemale läände, seda kuivemaks muutub Põhja-Hiina loodus
ja haritud põllud vahetuvad karjamaadega, kus hiinlased kasvatavad lam-
baid ja veiseid.

Hiina ja Sise-Mongoolia piiri lähedal kerkib Suur Hiina müür,
mille pikkus on üle 2000 km. See chitati üle 2 tuhande aasta tagasi kait-
seks sõjakate kolijate mongolite kallaletungi eest. Müür koosneb kahest
kõrvutiseisvast kivi- või telliskiviseinast, millede vahe on täidetud mul-
laga; müüris on hulk valvuritorne ja mõnes kohas massiivsed väravad.

Joon. 14. Suur Hiina müür Põhja-Hiina mägedes. Näidake see kaardilt (joon. 12).

Selle müüri sõjaline tähtsus on juba ammu kadunud ja ta on kohati lagunenudki.

Kiltmaa idaserval Hiina madalikus on suur linn **Peiping**, endine Hiina pealinn.

Peipingi tänavail on vana-hiina stiili puumajakeste seas suured kivi- majad euroopalike äride ja kontoritega.

Peale Peipingi on Põhja-Hiinas palju linnu, kus elab mõnikümmend või ka mõnisada tuhat inimest, peamiselt käsitöölisi ja väikekaupmehi. Need linnad on vanad ja šageli müüri ümbritsetud.

Põhja-Hiina tähtsaim sadam on Tientsin. Raudteed ühendavad teda Peipingi ja Nankingiga.

Kesk-Hiina.

Peamine Kesk-Hiina osa on J a n g t s e k i a n g i jõgikond, kus elab 130 milj. inimest. See rahvastik on koondunud Jangtsekiangi ja tema arvukate lisajõgede kaldaile.

Siin laiuvad pidevalt piki jõekaldaid riisipõllud, mis sarnanevad laialdaste soodega; nad katavad kõik madalamad kaldad. Kõrgemaile oruveerudele on peale selle ehitatud terrassid, mida niisutatakse mägiojade vetega ja kus samuti kasvatatakse riisi. Ülalpool riisiterrasse haljendavad kõigil nõlvul tee p õ õ s a - a i a d ja m o o r u s p u u - i s t a n d i k u d.

Jõgedest eemal aga puuduvad Kesk-Hiinas asulad peaaegu täiesti, sest terve ala võtavad enda alla kaljused mäed, kus puudub pinnaskate. Jangtsekiangi alamjooksul on terve org, mis siin on kümnete kilomeetrite laiune, varustatud niisutuskanalite võrguga ning üleni kaetud riisi- ja puuvillapõldudega. Pikad, tuhande aasta vanused tammid kaitsevad neid põlde jõe ja mere üleujutuste eest.

Jõe org on siin vaevalt mõni meeter üle merepinna.

Jangtsekiangi jõgi on mitte ainult Kesk-Hiina põldude niisutaja, vaid ka pealiiklemistee. Tuhanded aurikud ja kümned tuhanded paadid — džonkid — ujuvad jõel aasta läbi. Välismaised merelaevad tulevad kuni 1000 km kauguseni suudmest.

Jangtsekiangi merre suubumise kohal, laevasõiduks kõlblikul kanalil, on Šanghai — suurim Hiina linn ja ühtlasi suurim sadam Vaikse ookeani rannikuil. Temasse saabub kõikide riikide laevu, tuues Hiinasse kangaid, masinaid jne. ning viies välja toorpuuvilla ja siidi. Suurim osa Hiina väliskaubandusest läheb Šanghai kaudu.

Šanghai ümbruses on suured puuvilla- ja siidivabrikud, mis kuuluvad välismaalastele. Neis töötavad sajad tuhanded hiina töölised.

Šanghaist lääne pool asub Jangtsekiangil Nanking, Hiina pealinn, ja Jangtsekiangi keskjooksul Hankau — tähtis tee väljaveo sadam ja Hiina metallitööstuse keskus.

Lõuna-Hiina.

Lõuna-Hiina hõlmab Lõuna-Hiina merre voolavate jõgede jõgikonna. Suurim neist jõgedest on **Sikiang**, mille suudmes on **Kantoni** linn.

Lõuna-Hiinas vahelduvad loogelised mäeahelikud ja sügavad jõeorud. Madalate mägede nõlvad on muudetud terrassideks, kuhu on asutatud teeistandikud, on istutatud mooruspuid ja on haritud aiad maapähkli, maguskartuli (bataadi) jt. kultuuridega. All orgudes on kõik alad riisipõldude, suhkruroo-istandike ja banaanisalude all.

Tuhanded väikeasulad on Lõuna-Hiina orgudes laiali pillatud. Kitsad, vaevalt 0,5 m laiused jalgrajad viivad istandike, aedade ja riisipõldude vahel külast külasse. Et vihm rada laiali ei uhuks, kinnitatakse teda äärekivide reaga. Reisijaid ja koormaid kannavad seljas erilised kandjad või neid lükatakse omapäraseil ühe rattaga kärudel. Jõgedel ujuvad kerged paadid ja metsamaterjalide parved, mis on maha raiutud ülemjooksu aladel.

Lõuna-Hiina mererannik on kivine ja järsk, hulga lahtedega. Siin on ka rohkesti kaluriasulaid.

Kümned tuhanded džonkid purjetavad piki Lõuna-Hiina rannikut; siit mööduvad ka välismaiste aurikute teed. Mereranniku lähedal asetsevad Lõuna-Hiina suurimad linnad. Neist suurim — Kanton — on Sikiangi jõe suudmes.

See on meresadam ja hiiglasuur kaubanduse ja käsitööstuse linn. Temas on hiinlaste ja välismaalaste pangad, Lõuna-Hiinaga kaubitsevate äride kontorid, temas elavad sajad tuhanded käsitöölised, kes toodavad Hiina talunikele kangaid, riideid, jalanõusid jne.

Kantoni ümbrusse on kuhjunud nii palju elanikke, et kümned tuhanded neist kuivale maale ei mahugi — nad elavad jõel seisvail parvedel ja džonkides. Paadimeestel, kes veavad kaupu, on perekonnad alati paadis kerge õlगतuse all kaasas. Et väikesed lapsed paadist üle parda ei kukuks, seotakse nad jalgupidi lühikese nööriaga kinni.

Kantoni vastas on saar ja tähtis meresadam — **Hongkong**, mis kuulub Inglismaale.

Harjutusi kaardil. Nimetage Kesk- ja Lõuna-Hiina tähtsaimad jõed Nimetage tähtsaimad linnad ja sadamad. Nimetage Kesk- ja Lõuna-Hiinas kasvatatavad kultuurtaimed. Näidake, mille poolest erineb Kesk-Hiina maapinnaehitus Lõuna-Hiina omast.

Peamisi jooni majandusest ja poliitilisest korrast.

Hiina on iidse kultuuri maa. Juba ürgseist aegadest, tuhandeid aastaid enne meie ajaarvamist, arenes seal põlluharimine kunstliku niisutuse abil, riisi kultiveerimine peenrail, siidiussikasvatus, metallide töötlemine, portselannõude valmistamine jne. Kompass ja püssirohi on Hiina leiutised.

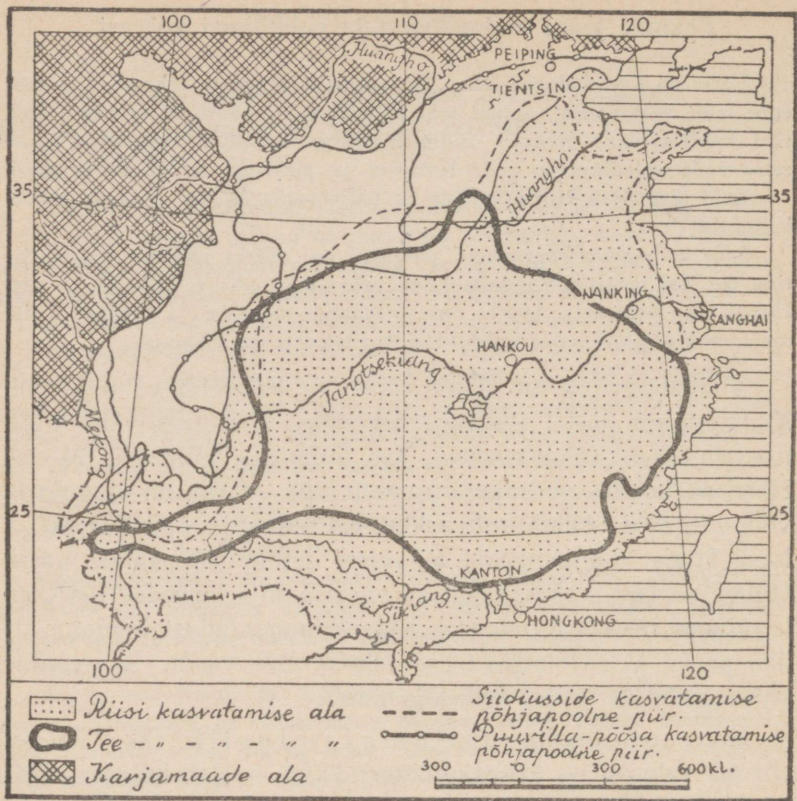
Kuid tänapäeva Hiina kultuur on palju maha jäänud Euroopa maade kultuurist.

Selle mahajäämise peamised põhjused on: esiteks võõraste imperialistide ike, kes püüdsid orjastada hiina rahvast ja oma relvade jõuga teha Hiinat oma asumaaks, teiseks oma feodaalide-mõisnike ja liigkasuvõtjate surve, kes püüdsid hoida rahvahulki harimatuses ja vaesuses.

Valitsusvormilt on Hiina vabariik. Kõrgeim võim kuulub Kuomintangi partei Rahvuskongressile. Kongress valib Kuomintangi Kesk-täitevkomitee, kes kujundab valitsuse. Mõnes Hiina piirkonnas olid ajavahemikul 1928.—1936. a. nõukogude võimuorganid. Hiina rahvusliku vabastussõja ajal Jaapaniga loodi Hiina kommunistide algatusel ühtne okupantide vastu võitlemise rahvusrinne. Jaapani-vastase sõja lõppedes 1945. a., kasutades USA abi, uuendas Kuomintang võitlust kommunistliku partei ja revolutsioonilise rahvaarmee vastu. See võitlus on omandanud tõelise kodusõja ilme.

Hiina on suurim põllumajanduslik riik. Valdav enamik rahvast — üheksa kümnendikku — elab külades. Viljakad lõssi- ja punamulla-pinnased, mussoonvihmad, veerohked jõed, mis sobivad kunstliku niisutamise seadmeiks — kõik need looduslikud tingimused on väga soodsad põllumajanduseks. Hiinlased on juba iidsest ajast saadik osavad põllupidajad. Kuid samuti kui kõik teised majandusharud on ka Hiina põllumajandus väga madalal tasemel. Masinaid ja mineraalväetisi ei kasutata. Tööloomi on väga vähe. Jaapanlaste sissetungimine ja seejärel Kuomintangi poolt alustatud kodusõda on Hiina põllumajandust halvavalt mõjutanud.

Põhja-Hiinas on peamisteks kultuurtaimedeks riis, nisu,

Joon. 15. Kagu-Hiina kultuurtaimede ja karjamaade kaart.

sojauba ja gaolään. Lõuna pool kasvatatakse riisi, teed, puuvilla ja muid lähistroopilisi taimi. Viimasel ajal langes Hiina teetoodang tunduvalt.

Tööstus on Hiinas vähe arenenud. Rikkalikke kivisöe ja rauamaagi lademeid alles hakatakse kasutama. Nende varude poolest on Hiina esimesi maid maailmas, varude kasuta-

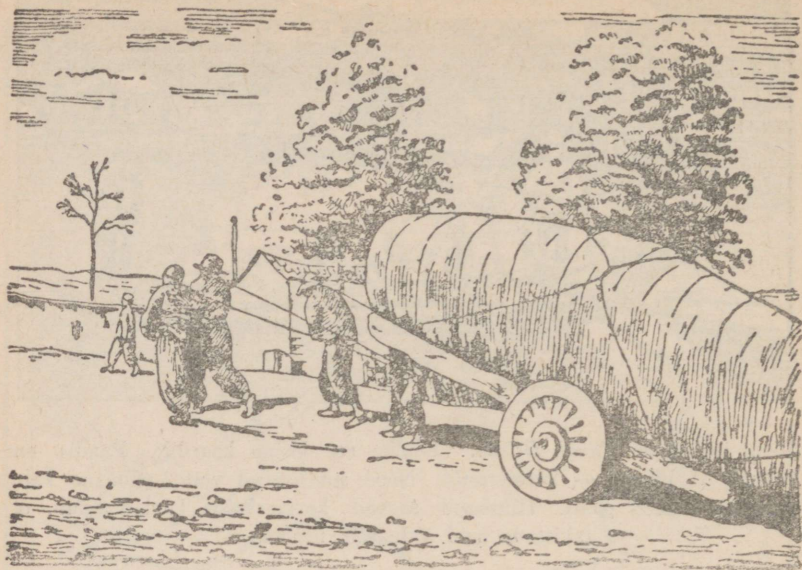

Joon. 16. *Suur Kanal Hiinas*. Leidke see Hiina kaardilt. Paadis on kalurid ja linnud — kormoranid. Need sukelduvad vette, püüavad kalu ja toovad need paati. Hiinlased seovad kormoranide kaelad kinni, et takistada neid kalu alla neelamast.

mise suhtes aga — viimaseid. Ainult mõnes paigas, näiteks Šantungi mäestiku jalamil ja Hankou ümbruses, on asutatud (enamikus välismaiste kapitalistide poolt) maagi- ja kivisöekaevandusi ning metallide sulatusahje.

Kõige rohkem on Hiinas asutatud tekstiilvabrikuid, mis valmistavad riidet hiina puuvillast ja siidist. Selle tööstuse peakeskuseks on Šanghai, kus suurtes välismaalaste vabrikuis töötab sadu tuhandeid hiina töölisi. Kuid sääraseid suuri vabrikuid on Hiinas vähe ja needki on alles hiljuti ehitatud. Kõrvuti nendega püsib Hiinas suureulatuseline kodutööstus. Miljonid kodutöondajad ja käsitöölised valmistavad käsitelgedel kangaid, õmblevad riideid, jalanõusid jne.

Liiklemissüsteid on Hiinas vähe. Põhja-Hiinas leidub teid kahe- ja kolme- ratastele vankritele, kuid need teed on korratusse jäetud — paljud neist pole näinud parandust mitu sajandit. Koormaid veavad neil peamiselt

Joon. 17. Hiina rikkad veavad kaherattalist vankrit jahukoormaga mööda Peipingi tänavat.

rikkad. Raudteid on Hiinas suhteliselt vähe — nende üldpikkus on 12 000 km — kaks korda vähem kui Jaapanis.

Laevaliiklus on nii merel kui ka jõgedel hästi arenenud. Kümned tuhanded paadid ja purjekad ujuvad piki rannikuid, mööda jõgesid ja **Suurt Kanalit**, mis ühendab Tientsini Nankingiga. Mereaurikud sõidavad mööda Jangtsekiangi üles kuni Hankaumi, väikesed merelaevad aga veelgi kaugemale.

Mandžuuria.

Mandžuuria asetseb Hiina kirdeosas ja piirneb põhjas NSV Liiduga. Pärast Mandžuuria vallutamist Jaapani imperialistide poolt 1932. aastal nimetasid nad ta ümber Mandžukuo'ks, s. o. Mandžuuria riigiks. 1945. a. vabastati Mandžuuria Nõukogude armee poolt ja anti Hiinale tagasi. Ta üldpindala on umbes 1,3 milj. km². Elanikke on umbes 40 milj. inimest.

Mandžuuria lõunaosas, Liauh o jõe ümbruses, leidub viljarikkaid, lössiga kaetud ja mussoonvihmadest rikkalikult niisutatavaid põlde. Väga viljakas on ka Kesk-Mandžuuria madalik, kus voolab **Sungari**, Amuuri lisajõgi. Siin vahelduvad põllud alles üles kündmata mustmulla-rohtlatega. Mäestikud, mis ümbritsevad Mandžuuriat — **Suur-Hingan** läänes, Väike-Hingan ja teised, on kaetud metsaga. Maapõues leidub rikkalikult kivi-sütt, rauamaaki ja kulda.

Mandžuuria rahvastik koosneb hiinlastest, kes on asustanud Liaho ja Sungari oru ja harivad hoolega oma põlde. Siin kasvatatakse hiigelhirssi (gaolääni), sojauba, magunat ja tubakat. Mägimetsades hulguvad tänapäevalgi tungusid ja teised rahvad, kes peavad jahti soobleile, nugiseile ja tiigreile.

Mandžuuria tähtsaimad linnad on: **Mukden** — vanaaegne pealinn kõrgete müüride ja tornidega, **Harbiin** — tähtis jõesadam Sungaril ja raudteede sõlmpunkt.

Sise-Mongoolia ja Lääne-Hiina (Sinkiang).

Mõlema nende Hiina riigi osade lähimõõt kokku on peaaegu 4000 km. Idas Sise-Mongoolia ühineb Põhja-Hiinaga ja läänes Hiina ulatub Pamiirini ja Tienšanini, kus ta piiriks on NSVL. Tervet seda suurt maa-ala hõlmab kuivrohtlate, poolkõrbete ja kõrbete vöönd, kus rändavad mongolid oma hobuste, lammaste, veiste ja vahel ka kahe kүүruguga kaamelite karjadega. Nad rändavad alatasa ühelt karjamaalt teisele, viies kaasa ka oma elamud — vildist jurta. Aastas käivad nad maha mitu tuhat kilomeetrit. Karjandus on peaaegu nende ainus tegevusala. Nad on suurepärased ratsurid ja armastavad ratsutamisvõistlusi.

Lääne-Hiinas (Sinkiangis) on kogu elu koondunud oasidesse. Need asuvad jõgede kaldail, mis algavad Tienšani ja Kuenluni mäestikus. Mäestikud on kaetud igilumega, mis toidab hulga jõgesid, näiteks Tarimi ja Ili jõge. Tarimi ja ta lisajõgede kaldail elavad oasides türgi rahvad. Kaevatud kanalite (arõk'ite) kaudu juhivad nad vett oma põldudele ja aedadesse. Siin kasvatatakse nisu, puuvilla, arbuuse, meloneid ja mitmesuguseid puuvilju: aprikoose, virsikuid jne. Kuid kus lõpevad kanalid, seal lõpevad aiad ning põllud ja algab kõrb.

Sinkiangi tähtsaimad linnad on: **Urumtši**, Kašgar, Dšarkent, samanimelise jõe (Tarimi allika) kaldal, ja Kuldža — Ili jõe ääres.

Tiibet.

See on maailma kõrgeim kiltmaa (välja arvatud Pamiir). Seal on mäeahelike-vahelised lääne-idasuunalised orud sajandite jooksul täitunud mägedelt mahavarisenud klibu ja kividega.

Neid ei uheta ega pesta laiali jõgede poolt, sest kliima on väga kuiv. Ainult kehv rohi katab Tiibeti mägede nõlvu ja kiltmaid. Metsa pole peaaegu kuskil. Orgudes on palju järvi, näiteks **Kuku-nor** ja **Tengri-nor**, kuid peaaegu kõik Tiibeti järved on soolased.

Tiibeti põhjaosas, Kuku-nori järve ümbruses, elavad mongolid, mujal tanguudid ja tiibetlased. Tanguudid on kolijad-karjapidajad; peale lamaste ja hobuste kasvatavad nad ka mägiveiseid — jakke. Neil nad ratsutavad või asetavad nende selga pakke, milledega jakid kergesti tõusevad mägedele või laskuvad mööda jäätanud nõlvu, libisedes oma kapjadel nagu uiskudel. Tanguudid elavad telkides, mis on valmistatud mustast jakkide villast. Tiibetlased on enamikus paiksed elanikud. Mägedevahelistes orgudes nad kasvatavad otra ja elavad kivimajades.

Põllupidamine on arenenud ainult madalamais alades, näiteks Brahma-putra jõe oru selles osas, kus ta voolab Himaalaja ja Trans-Himaalaja vahel. Siin on ka Tiibeti pealinn **Lhasa**.

Suur mõju on Tiibetis inglastel, kes tungisid sinna Indiast.

Mongoolia Rahvavabariik.

Pindala — 1,5 milj. km². Rahvaarv — umbes 1 miljon inimest.

Mongoolia Rahvavabariik hõlmab Mongoolia kiltmaa põhjaosa, mida nimetatakse ka **Gobi** kiltmaaks. Ta piirneb Nõukogude Liiduga ja Hiinaga. Mongoolia kliima on kuiv, järsult kontinentaalne. Suuremalt jaolt kujutab ta endast poolkõrbjat, kareda kuiva rohuga rohtlat, mis läheb üle paiguti kiviseks, paiguti liivaseks Gobi kõrbeks. Ainult põhjas ja maa lääneosas kerkivate Mongoolia Altai ja Hangai mäestike nõlvadel on rohkem sademeid ja kasvavad okaspuumetsad. Hangailt saab alguse **Selenga** jõgi, mis suubub Baikali järve NSV Liidu maa-alal. Selenga kaudu toimub aurikuühendus Mongoolia ja Nõukogude Liidu vahel.

Mongoolias on rohkesti m a a v a r a s i d : kivisütt, soola, rauda, vaske, kulda. Neid on veel vähe uuritud.

Mongoolia Rahvavabariigi rahvastik koosneb mongolitest, 1921. a. kujunes Nõukogude Vene kaasabil rahvarevolutsiooniline valitsus, 1924. a. aga sai Mongoolia rahvavabariigiks. See on eri tüüpi demokraatlik vabariik: tema areng kulgeb mittekapitalistlikku rada. Kõrgeimaks vabariigi võimüorganiks on üldise hääletamise teel valitav Suur Hural (Nõukogu).

Mongoolia pealinn on **Ulan-Bator**.

Peamist osa rahvamajanduses etendab rändkarjapidamine — lammaste, kaamelite, hobuste ja teiste koduloomade kasvatamine ning ka karusloomade kütmine. Mongoolia karjakasvatajaid (araate) ja küttijaid ei ekspuuteeri vürstid ja kaupmehed, nagu see oli varem, vaid nüüd nad töötavad iseenda jaoks. Palju on tehtud karjakasvatuse tõstmiseks: on korraldatud veterinaarabi, varutakse heina põudade või lumetuiskude puhuks, kaevatakse kaevusid loomade jootmiseks, ehitatakse loomadele ulu-aluseid külma aja jaoks. Mongoolia Rahvavabariigis on ehitatud esimesed tehased, areneb tööstuskooperatsiooniks ühendatud kodutööndus. On tehtud edusamme ka kultuurilisel alal. Suurt abi Mongooliale osutab Nõukogude Liit.

Jaapan.

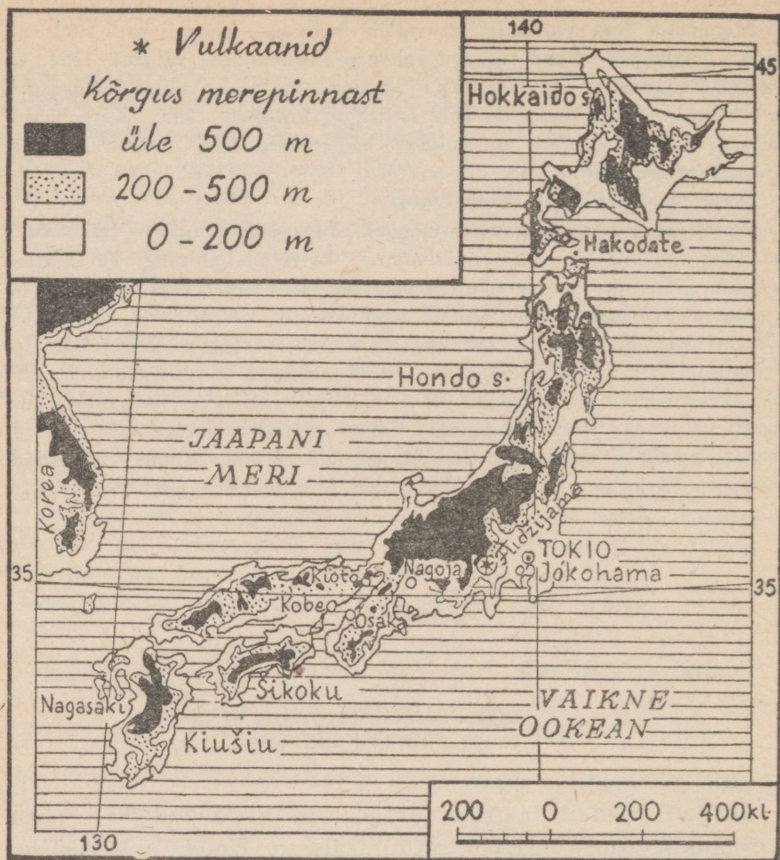
Pindala — 370 tuh. km². Rahvaarv — 72 milj. inimest.

Asend ja ranniku liigestus.

Jaapan hõlmab Jaapani saared, mis asetsevad piki Aasia idarannikut. Neist saartest on tähtsaimad: **Hondo** ehk **Honšiu**, **Šikoku**, **Kiušiu**, **Hokkaido**.

Jaapani asend saartel, ta hästi liigestatud rannik, aasta läbi külmumata mered, tihedasti asustatud Aasia mandri lähedus — kõik see meenutab Inglismaad Euroopa rannikul.

Ranniku liigestuselt Jaapan ületab isegi Suur-Britanniat: tema sisemaal pole kohta, mis oleks merest kaugemal kui 100 km. Eriti käärunine on Jaapani Sisemere rannajoon Šikoku, Hondo ja Kiušiu vahel.

Joon. 18. *Jaapani pinnaehitus*. Näidake Hondo ja Hokkaido saare kõige mägisemad alad. Kus on Fudžijama tulemägi? Kui palju maad on Jaapani saarestikus madalike all? Kus on kõige suurem neist? Mõõtke ta laius.

Jaapani Sisemeri on kaetud sadade väikeste saartega ja eraldatud ookeani suurtest lainetest ja tormidest, ta oli jaapanlastele meresõidukooliks. Jaapanlased on head meremehed.

Jaapani rannikuil on rohkesti sadamaiks sobivaid lahti. Jaapani tähtsaimad sadamad on: **Kobe** — Sisemeres, **Jokohama** — Tokio lahes, **Nagasaki** — Kollase mere ääres, Korea väina alguses, ja **Hakodate** — Hokkaido saarel.

Asend 30. ja 45. laiuskraadi vahel Vaikses ookeanis annab Jaapanile pehme ja niiske kliima.

Harjutusi kaardil. Missugused mered ja väinad eraldavad NSV Liitu Jaapani valdustest? Missuguste laiusjoonte vahel asetsevad Jaapani 4 peasaart? Võrrelge nende asendit Itaaliaga.

Peamisi jooni loodusest.

Jaapan on mägine maa. Enamik ta pindalast on mäestike all, millede tipud tõusevad 3000—4000 m-ni. Ranniku madalikud ning jõgede orud aga võtavad enda alla ainult ühe kolmandiku pindalast. Jaapani mäeahelikud on noored kurrud. Jaapani saarestik on tekkinud Aasia ida-rannikmaade vajumisel. Murrangute lõhed läbivad paljusid saari mitmes suunas ja piki neid lõhesid esineb v u l k a a n e — niihästi kustunud kui ka tegevaid. Suurim neist — **Fudžijama** (3778 m) on murrangute joonel, mida nimetatakse «Suureks vaoks» ja mis risti läbib Hondo saart.

Jaapani saartel esineb sagedasi maakoore kõikumisi; igal aastal on neid mitusada. Tugevaid m a a v ä r i n a i d juhtub kord 6—7 aasta jooksul, need põhjustavad suuri hävinguid ja hädasid. Näiteks purustas 1923. a. maavärin tublisti Jaapani pealinna Tokiot ja ta suurt sadamat Jokohamat. Hiiglavõimas merelaine veeres siis (maa-aluste tõugete tagajärjel) rannikmaale ja pühkis tuhanded inimesed merre. Üldse hukkus 1923. a. maavärina ajal 170 000 inimest. Maavärinatega käivad kaasas merepõhja vajumised Jaapani Vaikse ookeani rannikualas.

Exhib. n. 11. Tar

M a a v a r a d e s t e i o l e J a a p a n i s a a r e d r i k k a d . V ä h e s e i d k i v i s ö e l a d e m e i d o n K i u š i u j a H o k k a i d o s a a r e l ; p e a l e s e l l e l e i d u b n a f t a t j a k a v a s e - n i n g r a u a m a a k e .

Kurošivo sooja merehoovuse ja mussoonide tõttu on Jaapani kliima pehme ja niiske, peale Jaapani saarte kirderanniku, mida uhub külm **Ojašivo** merehoovus. Hondo saarel on ülekaalus lähistroopiline kliima. Talvel sajab küll lund, kuid see sulab ruttu. Lõunas kasvavad igihaljad puud, näiteks teepõõsas. Hokkaido saarel on parasvööndi kliima: seal on talvel paks lumikate ja suvi pole palav. Šikoku ja Kiušiu saarel on kliima peaaegu troopiline — seal kasvavad palmidki.

Sademeid on Jaapanis aasta läbi: suvel toob neid mussoon Vaikselts ookeanilt ja talvel toob neid loodemussoon, mis puhub Aasia mandrilt ja liikudes üle sooja Jaapani mere, kuhu tungib Kurošivo hoovuse haru, küllastub niiskusest.

Suurt hävitustööd teevad Jaapanis taifuunid Vaikselts ookeanilt: nad uputavad meredel palju laevu, purustavad külasid ja linnu ning hävitavad viljasaake.

Jaapani saared on kaetud rikkaliku taimestikuga. Üle poole nende pindalast on metsa all, mis katab mägede nõlvu. Need metsad koosnevad jaapani mändidest, nulgudest jt. Mäestike jalameil haljendavad igihaljad metsad kampripuudest, kameeliaist ja lakipuudest, millest saab suurepärasest lakki. Inimesed töötavad siin ettevaatusega, sest need puud on mürgised ja võivad tekitada ohtlikke paisseid.

Mitmel pool mäestike jalameil esineb bambuse tihnikuid. Bambust kasutatakse rohkesti majade ehitamisel ja mujal majapidamises.

Jaapani jõed on veerohked, kuid lühikesed ja kärestikulised. Nad on kõlbmatud laevatamiseks, kuid oma kärestike ja jugade tõttu sobivad elektrijõujaamade ehitamiseks.

Jaapani mullastikus on põhjaosas mitte eriti viljakad leetunud mullad; lõunaosas lähevad need mullad üle punamullaks. Mõlemad mullad vajavad rohket väetamist.

R a h v a a r v Jaapanis võrdub umbes Saksamaa omaga, kuid rahvastiku tihedus on Jaapanis palju suurem ja jääb selles suhtes suurriikidest maha ainult Inglismaast. Elanike peamass asub Jaapanis piki mererannikut. Rahvastiku enamuse moodustavad külades elutsevad talupojad.

Harjutusi. Leidke kaardilt tabelis märgitud Jaapani linnad. Nimetage Hondo naabersaared. Kui sügav on Vaikne ookean Jaapani rannikul?

Missugused tuuled puhuvad Jaapanis jaanuarikuus? Missugused tuuled puhuvad Jaapanis juulikuus?

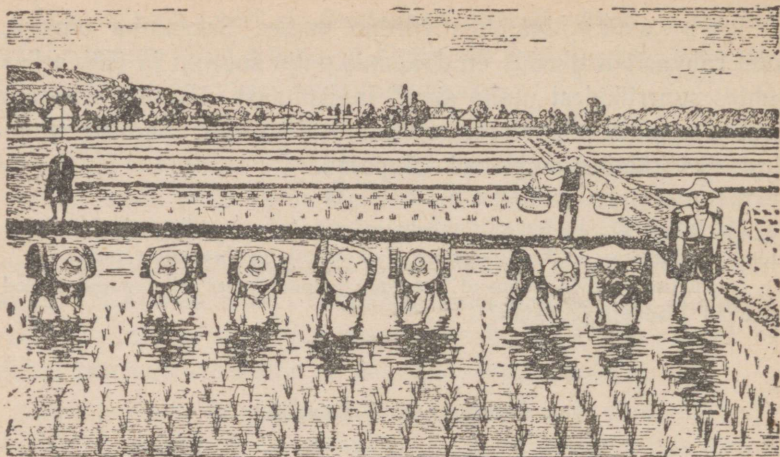
Hondo saar (Honšiu).

Suuri alasid Hondo saarel katavad paljad kaljud, kuivad põõsastikud ja eriti riigimetsad, mida metsavahid hoolega valvavad. Kitsad mägirajad looklevad mäenõlvul puude vahel; inimesi elab seal vähe.

Seevastu eelmäestikud ja orud on tihedasti asustatud, kuni 1000 inimest ühel km²-l. Alumistel mägede nõlvul on ehitatud terrassid riisipõldudeks ja aedadeks; kõikjal suliseb vesi, mida mägiojadest ja jõgedest juhitakse kanalite kaudu põldudele ja aedadesse.

Jaapani talupojad, kaitstes end päikese eest laiade õlgkübarate või valgete rättidega, töötavad riisipõldudel põlvini poris, harides neid kõblaste, labidate või ka paljaste kätega. Nad väetavad põlde mineraalväetisega, pressitud õliseemnete jätetega ja kalaväetisega. Nad istutavad lavadest võetud riisitaimekesed sirgeisse ridadeesse, muldavad neid ja hoolitsevad iga üksiku taime eest. Riisisaagid on Jaapanis kõrgemad kui Hiinas ja Indias. Peale selle kasvatavad jaapani talupojad otra ja sojauba, mis riisi ja odra kõrval on tähtsaimaks toidutaimeks.

Oad istutatakse kevadel odraridade vahele. Kui oder valmib, koristatakse ta ära, oad aga kasvavad edasi ja annavad saagi sügisel. Pärast ubade koristamist põld väetatakse ja istutatakse sinna riis. Nii annab üks ning sama põld aastas kolm korda saaki.

Joon. 19. Jaapani talupojad istutavad peenral kavatatud noort riisi.

Põldude ja külade vahele on tervel Hondo saarel, välja arvatud ta põhjaosas, istutatud mooruspuude salad. Siidiussikasvatus on jaapani talupoja majapidamises tähtsaks lisatuluallikaks.

Karjandusega Hondo saare talupojad ei tegele. Nende maalapid on äärmiselt väikesed — alla 1 ha. Jaapanlased elavad silmapaistvalt puhtais küldes: mingisuguseid jätteid seal ei leidu. Elamud on väikesed, puust (bambusest) ja õlgedega kaetud.

Jaapani elamud ehitatakse nii, et kerge maavärin neid ei purusta, vaid ainult kõigutab: seinad on neil lahtivõetavad, toad on üksteisest eraldatud ainult kergete vaheseinte või sirmidega; akende asemel on bambusraamistik, mis on kleebitud õhukese läbipaistva, kuid vastupidava paberiga. Klaasaknaid hakati Jaapanis ehitama alles viimasel ajal. Ahjud majades puuduvad, nende asemel on vasest või savist söepannid hõõguvate sütega, millel keedetakse riisi ja teed. Mööbel majades puudub — jaapanlased istuvad ja magavad rohust või palmilehtedest punutud mattidel.

Joon. 20. Teeistandik Hondo saarel. Teekoristamine. Jaapanlased — töölised — koguvad teelehti.

Talupojad elavad väga vaeselt, käivad puust sandaalides, toituvad kehvalt, sest et suurema osa riisist nad annavad mõisnikule maa renditasuks.

Jaapani tööstus on koondunud Hondo saare lõunaossa. Siin on palju tekstiilvabrikuid — puuvilla ja siidi töötlemiseks. Neis valmistatakse palju miljoneid meetreid odavat, kuid Euroopa kangaist madalama kvaliteediga puuvillast riiet. Selle tööstuse tähtsaimad keskused on suured linnad **Osaka** ja **Nagoja**.

Hondo saare lõunarannikul on ka laevatehased, metallurgia- (metallisulatus-) ja masinaehitustehased.

Suureks masinaehituse keskuseks on **Tokio**. See on hiigellinn, Jaapani pealinn, mis asetseb merelahe ääres.

Tokio kesklinnas on suured raudbetoonist majad, mis peavad vastu ka kõige tugevamaile maavärinaile; muu linnaosa, mis täidab sadu ruutkilomeetreid, koosneb väikseist ühe-kahekordseist puust majakesist; tänavad on sirged ja puhtad, ilupuudega palistatud; linna äärtel on suured tehased. 1923. a. maavärina ajal hävis osa Tokiost tõugetest ja tulekahjudest, kuid on nüüd jälle täiesti üles ehitatud.

Kõrvuti suurte tööstustega Hondo lõunarannikul püsib siin veel tänapäevani käsi- ja kodutööstuslikke töökodasid, kus töötab miljoneid käsitöölisi. Nad valmistavad mitmesuguseid kauneid esemeid: vihma- ja päevavarje tugevast jaapani paberist, lehvikuid, kübaraid, lakeeritud karbikesi, portselannõusid. Neid saadusi veetakse välismaalegi. Kodutööstuse keskuseks on **Kioto**.

Masinaid käivitatakse paljudes tööstustes ja vabrikuis elektrivooluga, mis tuleb mägedest — jõgedele ehitatud jõujaamadest. Ka rongid liiguvad mitmel pool elektrijõul.

Jaapani sadamaisse tuleb kümneid suuri ookeanilaevu; need kas toovad puuvilla, kivisütt, metalle, ube või viivad ära kangaid ja toorsiidi. Jaapani laevad, nii suured kui ka väikesed aurikud, purjelaevad ja mootorpaadid, veavad kaupa laiali mereäärseisse linnadesse ja küladesse.

Harjutusi. Milliseid teravilju ja puid kasvatatakse Hondo saarel? Millised linnad asuvad ta rannikul?

Peamisi jooni majandusest ja poliitilisest olukorrast.

Veel hiljuti — eelmise sajandi keskel — oli Jaapan feodaalne maa, kus pärisperemeesteks olid feodaalid — suurmaaomanikud, kelledele kuulus maa ja talupojad-pärisorjad ning kes olid nagu väikesed tsaarid oma valdustes. XIX sajandi teisel poolel hakkas Jaapanis kiiresti arenema kapitalism. Sellest ajast alates on seal ehitatud arvukalt vabrikuid, tööstusi,

kaevandusi, raudteid, aurikuid jne. Tänapäeval on Jaapan kapitalistlik maa, kuid siiski veel märgatavate feodaalkorra iganditega. Enam kui pool maast kuulub Jaapanis mõisnikele ja osalt suurtalunikele. Talupojad on enamuses maata ja rendivad maad mõisnikelt või omavad väikesi maalapikesi (kuni 0,5 ha).

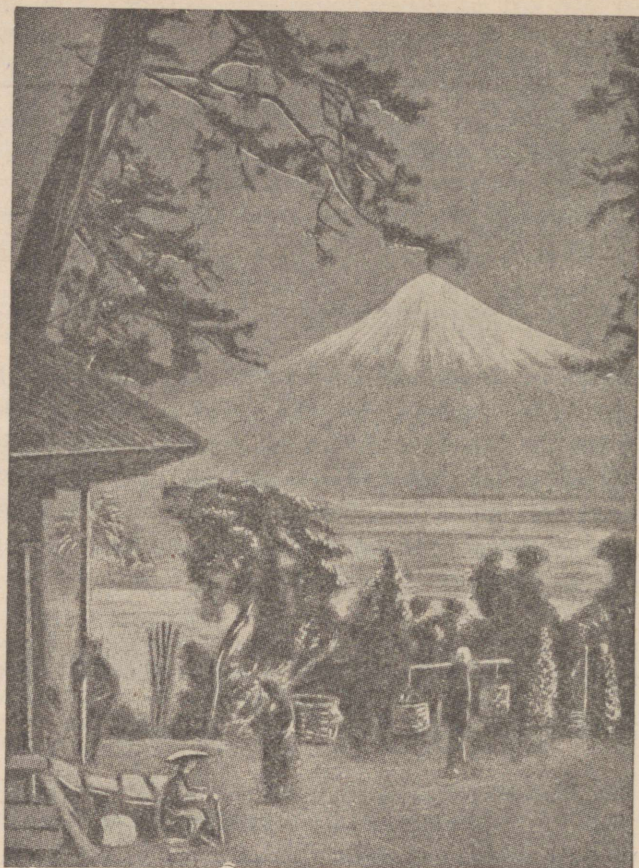
Valitsevaiks klassideks tänapäeva Jaapanis on kodanlus ja mõisnikud. Riigivormiks on mõisnik-kodanlik monarhia. Riigi eesotsas on keiser (mikaado), kes määrab ministrite nõukogu. Seadusandlikuks organiks on parlament. Pärast kapituleerumist okupeeriti Jaapan Ameerika Ühendriikide vägede poolt; valit-susorganid on seatud võitjate-liitlasriikide järelevalve alla.

Jaapanis on kõige enam arenenud tekstiiltööstus. Puuvillase riide tootmises võistles Jaapan Inglismaaga teise koha pärast maailmas — USA järel. Jaapani odavaid kangaid veeti välja Hiinasse, Indo-Hiinasse, Indiasse ja paljudesse teiste maadesse. Jaapani kaubad on odavad seetõttu, et töölised saavad Jaapani tööstustes ja vabrikuis väga madalat palka ja töötavad 12—13 tundi päevas.

Enamik tekstiiltööstuste töölisist on naised, noorukid ja lapsed. Nad elavad kasarmuis ja peavad mitu aastat töötama kapitalistile, õiguseta töö juurest lahkuda. Enamik naistöölisi on kehviktalunike tütreid, keda vanemad võla tasumiseks müüsid mitmeks aastaks vabrikusse tööle.

Metallide töötlemine on Jaapanis vähe arenenud rauamaagi ja koksistuva kivisöe puudumise tõttu; Jaapan veab neid osaliselt välismaalt sisse. Samuti ostab ta ka valmis-metalle. Jaapanis on arenenud masinate ehitus, eriti nende masinate ja aparaatide valmistamine elektri alal, mis on vajalikud raudteede ja vabrikute elektrifitseerimiseks.

Tööstuse arenemises on Jaapan tunduvalt Inglismaast ja USA-st maha jäänud. Jaapani vabrikuis on vähem masinaid ja mitmed tööd tehakse käsitsi.

Joon. 21. *Fudžijama tulemägi* — *Jaapani kõrgeim mägi*.
Ülesvõtte on tehtud suve algul, kui lumi ta tipul pole veel
sulanud. Esiplaanil mõned jaapani mehed ja jaapani
talupoegi.

Põllumajandusel on Jaapanis tähtis osa. Sel alal tegutseb rohkem inimesi kui tööstuses. Kuid see on väike-majandus ja on tehniliselt maha jäänud.

Talupojad harivad väikesi mõisnikelt renditud maalapikesi. Talurahvas on väga vaene ja elab poolnäljas: peaaegu kogu saak läheb rendi ja maksude maksmiseks. Jaapani talupoegadel peaaegu polegi põllutöömehhanismid, samuti ka kariloomi; pinnast harivad nad kõblaste ja labidatega.

Suureks toeks jaapani talupojale on siidiuskikasvatust. Toorsiiditootmises on Jaapanil maailmas esikoht ja siid on ka Jaapani peaeksportaine. Samal ajal seisab $\frac{4}{5}$ kogu Jaapani maast üles harimata. Jaapani ühiskondliku korra ning põllumajanduse madala tehnika juures ei suuda jaapani talupojad nende mägede nõlvul olevate maadega midagi peale hakata.

Jaapani ümbruse mered on ülikad väärtuslikest kaladest: siin on lõhesid, heeringaid ja turski. Kaladest valmistavad jaapanlased väetusainet riisipõldudele. Kõik Jaapani saarte rannikud kubisevad kalurite asulaist. Peale kalade püüavad jaapani kalurid krabisid (merivähke), limuseid, holutuure ehk meripurasid, s. o. mere okasnahkseid, kes sarnanevad ussidega ja kellest keetmise ja kuivatamise teel valmistatakse toiduks kõlblikku trepangi; samuti kogutakse ka merikapsast — söödavaid vetikaid.

Oma kalapüügi suuruselt on Jaapan esimene riik maailmas. Tuhendeid Jaapani purje-, mootor- ja aurulaevu sõidab Vaikse ookeani naabermeredel ja nad püüavad peaaegu kolmandiku sellest saagist, mis püütakse igal aastal kõigis maailma meredes. Kaks miljonit jaapanlast on tegevuses kalapüügiga ja sajad tuhandet töötavad kalakonservimis- ja väetusainetetööstustes. Kala asendab jaapani rahvale liha. Kalaväetist läheb peale põllu ka keemiatööstusse.

Enamik kaupu transporditakse Jaapanis merelaevadel. Jaapani raudteede võrk on võrdlemisi hõre.

Jaapan oli vallutanud rea asumaid Vaikse ookeani rannikul. Kõige suurem neist oli **Korea** Aasia mandril.

Võitnud imperialistliku Jaapani, vabastasid Nõukogude väed koos liitlastega Korea.

Teine tähtis Jaapani asumaa oli **Formoosa** (Taivan), mis kuulus varem Hiinale. Nüüd on Formoosa Hiinale tagastatud.

Võites 1905. a. sõjas tsaristliku Venemaa, ühendas Jaapan oma valdustega ka **Sahalini** (Karafuto) saare lõunaosa ja Liaotungi poolsaare tipu. Siin on **Port Artur** ja **Dalni**, kust algab Lõuna-Mandžuuria raudtee. Toetudes sellele raudteele, vallutasid Jaapani imperialistid osa Hiinast — Mandžuuria. Alates 1937. a. pidas Jaapan vallutussõda Hiinaga. Astunud 1941. a. sõjaliselt liitu fašistliku Saksamaaga ja Itaaliaga, alustas Jaapan sõda Inglismaa ja USA-ga ning ründas ootamatult nende valdusi Kagu-Aasias ja Vaikses ookeanis.

Tal õnnestus vallutada Filipiinid ja Sunda saared, Indo-Hiina, Birma, Singapuri, Hongkongi ja rida saari Vaikses ookeanis. Kuid see vallutus polnud püsiv: liitlased alustasid edukat vastupealetungi ja NSV Liidu sõttaastumine viis Jaapani kiirele ja tingimusteta kapituleerumisele.

Mandžuuria tagastati Hiinale, NSV Liit sai tagasi Sahalini lõunaosa, Kuriili saared ja õiguse kasutada (koos Hiinaga) Port Arturi ja Dalni sadamat.

India.

Pindala — üle 4 milj. km². Rahvaarv — 389 milj. inimest.

Suurus, asend ja liigestus.

India hõlmab **Hindustani** poolsaare, **Induse-Gangese** madaaliku ja **Himaalaja** mäestiku.

Pindalalt on India võrdne umbes poole Euroopaga. India asend India ookeanil on soodus suhtlemiseks ühele poole — Lääne-Aasia ja Euroopaga (läbi Suessi kanali), ja ka teisele poole — Ida-Aasia, Hiina ja Jaapaniga.

India rannik on vähe liigestatud, kuid siiski on siin soodsaid sadamaid: läänes — **Bombay**, idas — **Kalkuta**. India naaberriigis **Tseiloni** saarel on tähtis sadam **Colombo**, kus ristlevad mitmed India ookeani läbivad teed.

Mandri poolt on aga India oma naabermaadest peaaegu täiesti kõrgmäestikega ära lõigatud. Teed meie Liidust Indiasse lähevad üle kõrgete Hindukuši (Afganistanis) mäeahelate või läbi maailma kõrgeima mägismaa Pamiiri, kus India ja NSV Liidu vahel on ainult kitsas riba maad, mis kuulub Afganistanile.

Harjutusi kaardil. Millised mered ümbritsevad Indiat? millised mäestikud? Kus läbib Indiat põhja-pöörijoon? Mõõtke vahemaa Kalkutast, Gangese suudmes, Karatšini, Induse suudmes, ja leidke Euroopas linnad, mis on teineteisest niisama kaugel. Nimetage Indiat piiravad riigid ja leidke koht, kus India on NSV Liidule kõige ligemal.

Peamisi jooni loodusest.

India põhjaosas kerkib **Himaalaja mägismaa**, mille pikkus on üle 2400 km ja pindala ületab Euroopa Alpe 13-kordselt. Himaalaja nelikümmend tippu tõusevad kuni 7000 ja enam

meetriini. Igilume piir on Himaalajas 5000—6000 m kõrgusel (Alpides umbes 3000 m kõrgusel) ja siiski on kõik ta mäeharjad kaetud igilumega. Sellest tekivad hiigelliustikud, mis laskuvad orgudesse 3000—4000 m kõrguseni; mõned Himaalaja ja Karakorumi jääliustikud ületavad suuruselt kaugelt Euroopa jääliustikke.

Himaalaja jalamil kasvavad kitsa ribana troopilised soised tihnikud — džunglid. Need on nii tihedasti kaetud roostiku ja bambusega ning põimitud liaanidega, et seal edasi liikuda on sageli võimalik ainult kirve abil.

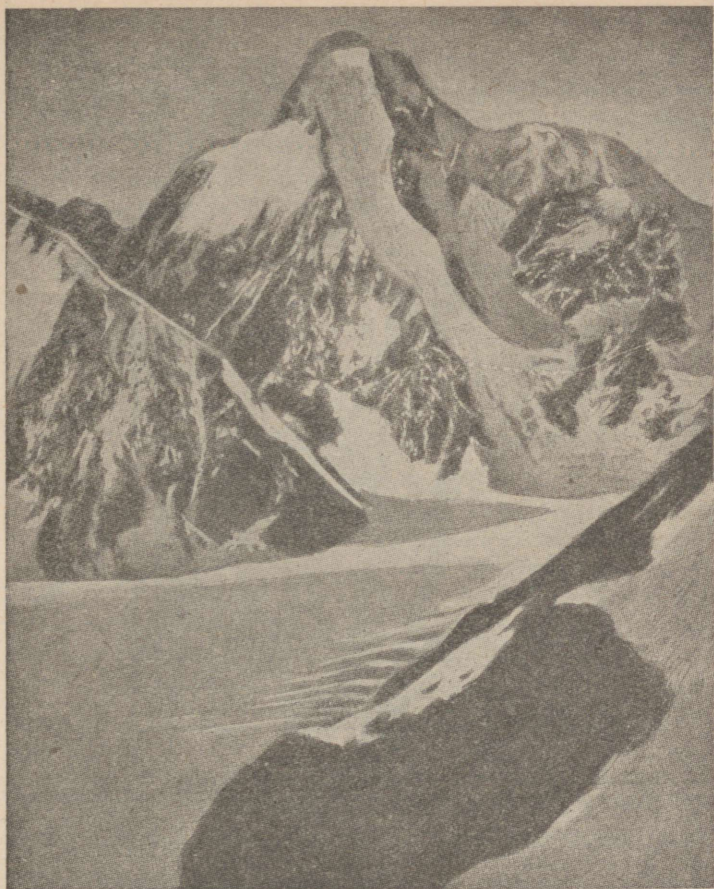
Džungleis elutsevad arvukad kirjusulised linnud, tiigrid, kes tänapäevani leiavad endale häid varjupaiku bambuste ja liaanidega kaetud puude vahel, metssead jne. Öhus kihavad putukad — malaaria sääsed, siristavad tsikaadid ja öösel lendlevad jaanimardikad. Veel hiljuti oli džungleis metsikuid elevantide ja ninasarvikuid, kuid nüüd nad on peaaegu hävitatud. Džunglid katavad mitte ainult soisi tasandikke jalamite juures, vaid nad tõusevad ka eelmäestikesse 500—800 m kõrguseni, kus pinnas on tugevasti niisutatud põhjavetest.

Troopikametsad tõusevad kõrgele üles mööda Himaalaja nõlvu; kõrgealasel asendavad neid sega- ja okasmetsad. Lääne-Himaalajas, kus sademeid on vähem, näiteks Induse allikail, on metsi vähe ja seal on rohkesti pöösastega kaetud mägiaasu.

Piki Himaalaja jalamit laiub suur Induse-Gangesese madalik. See on tekkinud endisaegsest mereväinast, mille on setetega täitnud Induse, Gangesese ja Brahmaputra jõgi koos oma lisajõgedega. Need setted koosnevad peenimaist savi- ja liivaosakesist.

Üle selle madaliku Karatšist Kalkutani ei leia me kusagil kohedate jõesetete hulgas ühtegi kivi. Pealt on setted kaetud punakaskollaste või kastanpruunide viljakate muldadega, mis sajandite jooksul on tekkinud jõesetteist.

Brahmaputra koos Gangesega on kuhjanud ühise hiigeldelta, mis tungib kaugele Bengaali lahte.

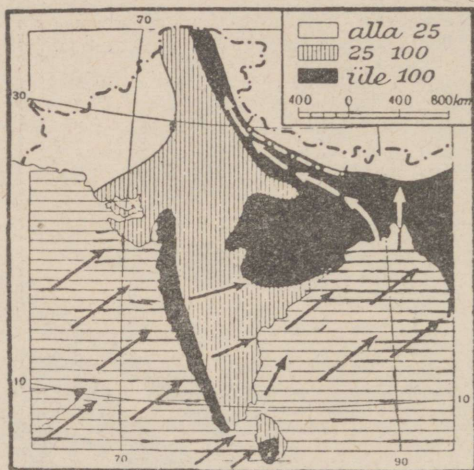

Joon. 22. Vaade Himaalaja mäestikule lõunast. On näha Himaalaja kõrgeim tipp Mount Everest (8882 m) igilume ja jääliustikuga.

India lõunaosas laiub **Dekhani** kiltmaa. See on suur lame tomplava. Ta koosneb ürgseist kristalseist kivimeist ja kohati, eriti loodeosas, katavad teda ürgsete tulemägede

purskekivimid — basaldid, millel on musta tasandiku väli-
mus. Kõiki neid kivimeid katavad pealt viljakad mullad —
punamullad, basalte aga — must pinnas, mis sarnaneb must-
mullaga.

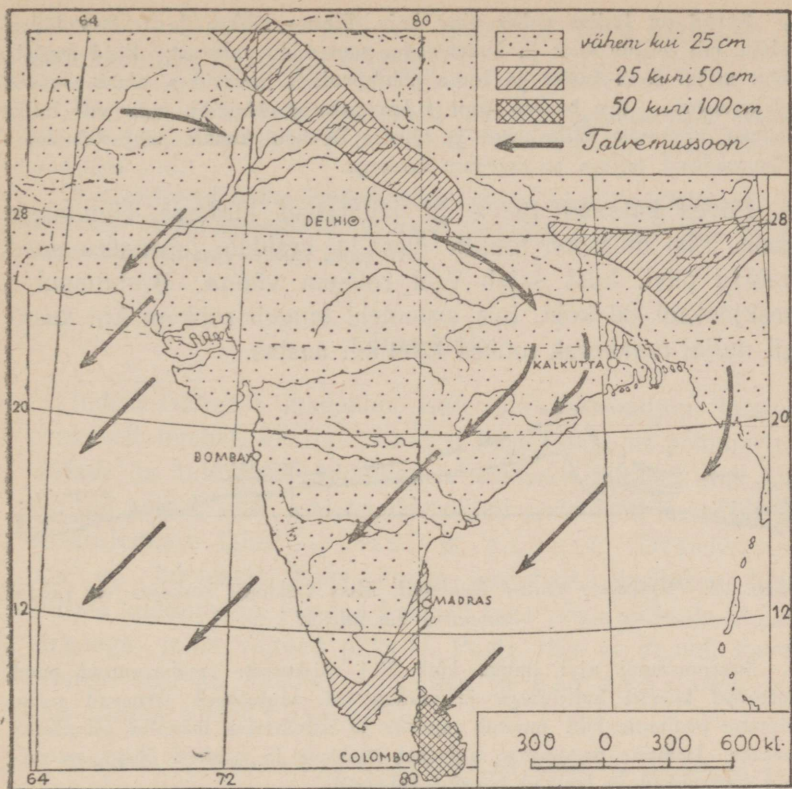
Terve see tomplava tol ajal, mil tekkisid Hiimaalaja kurrud, tõsis
oma lääneservaga. See serv, kohati ulatudes 2700 m kõrguseni, on tuntud

Joon. 23. Suvemussoontuuled (maist
oktoobrini) ja sademed Indias.

Lääne-Ghatide nime all. Need Ghatid laskuvad järsult mere suu-
nas ja madalduvad laugelt ida suunas, kuhu voolavad ka Dekhani suure-
mad jõed. Need jõed voolavad sügavais ja laiades orgudes, läbides idas
kiltmaa serva — Ida-Ghate.

India on rikas m a a v a r a d e poolest. Dekhani kristalseis
kivimeis leidub mitmesuguseid metalle: rauda, mangaani,
kulda, hõbedat, seatina ja ka teemante. Dekhanis ja tema
põhjajalami juures Gangese suudmes on kivisütt.

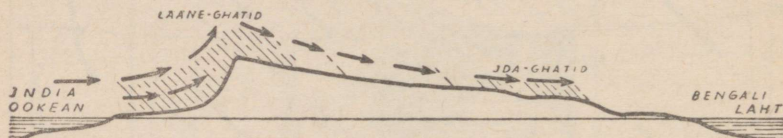

Joon. 24. Talvemussoontuuled (novembrist aprillini) ja sademed Indias.

India kliima on troopiline, välja arvatud kõrgmäestike nõlvul. Isegi talvel, jaanuaris, tõuseb päike Indias kõrgele ja soojendab tugevasti; seetõttu on Põhja-Indias talvel niisama soe kui Prantsus- ja Saksamaal suvel. Jaanuari keskmine temperatuur madalikul on 20° , Lõuna-Indias aga ja Tseilonil 25° . Sademeid on Indias väga palju ja neid toovad suvemussoonid, mis puhuvad juulist oktoobri lõpuni.

Kevad on Indias palav ning kuiv. Pinnas lõhkeb ja tekitab hulga tolmu, mis hõljub õhus ja kuumenedes suurendab palavust; Kuid madalrõhu mõjul Kesk-Aasias ja India põhjapoolseis tasandikes algab suvine edelamussoon. See haarab kuni 4 km paksuse õhukihi, mis on India ookeani niiskusest küllastunud ja tõustes Dekhani kohale põhjustab suuri vihmasadusid tugeva ja sagedase äikesega.

Pilved katavad taeva ja kihutavad kirdesse, Himaalaja poole. Siin mussoon tõuseb üles ja eraldab jahenedes uued hulgad pilvi, kust sajab veel rohkem vihma. Brahmaputra keskjooksul on koht, kus sademeid langeb rohkem kui kusa-gil mujal maakeral, umbes 1200 sm aastas.

Joon. 25. Sademete jaotus Dekhanil. Miks Dekhani keskosas on vähem sademeid kui äärtel?

Suvmussooni ajal imbus kõik läbi niiskusest: maharaiutud puud kattuvad kiiresti hallitusega ja mädanevad, toiduained riknevad ruttu. Pinnase pealmine kiht muutub mudaks ja sillutamata maantee läbipääsematuks. Inimeste enesetunne halveneb umbest ja niiskest õhust, palavikud suurenevad ja levivad muudki haigused.

Himaalajat mussoon ei suuda ületada ja muudab seetõttu oma suunda, liikudes edasi loode suunas Induse ja Satledži allikaile. Induse ja Satledži alamjooks jääb aga sademeteta ja seal on laialdane Thari poolkõrb. Dekhani kiltmaa saab sademeid vähem kui Lääne-Ghatid.

Rahvaarvult on India, võrreldes teiste maailma maadega, järel ainult Hiinast. Indias elab ainult veidi vähem inimesi kui kõikides Euroopa kapitalistlikes maades kokku. Enamik rahvast elab Induse-Gangese madalikul. Himaalaja kõrg-

mäestik ja Thari poolkõrb on asustatud väga hõredasti, $\frac{9}{10}$ elanikkonnast elab maal külades.

Harjutusi. Mitu korda ületab India rahvaarv Inglismaa oma? Näidake kaardil tabelis¹ märgitud India linnad. Kus algavad Induse-Gangese madaliku jõed?

Kus asetsevad Indias kurdmäestikud ja kus massiivsed kiltmaad? Kus on Indias suured suvevihmad (vt. kaart joon. 23) ja miks? Kus on neid vähe? Miks on talv Indias kuiv?

Põhja-India.

Induse-Gangese madalikul elab üle 200 miljoni inimese, peamiselt hindud, kes on peaaegu kõik talupojad-põlluharijad. Sadade ja tuhandete kilomeetrite ulatuses laiuvad siin ülesharitud põllud. Idas, kus on rikkalikult sademeid, kasvatatakse niiskuslembesi taimi — riisi ja džuu ti. Džuudivartest, mis on inimesest kaks korda pikemad, saadakse kiudu kottide kudumiseks. Hindud harivad oma põlde esiisade-aegsete atradega, mida veavad pühvlid. Peale riisi ja džuu di kasvatatakse seal ka kookospalme ja banaane ning niiskeis paigus suhkruroogu.

Gangese ja Brahmaputra delta on nii niiske ja madal, et talupoegade onnid on sageli ehitatud kokkukantud mullakünkaile ja on ümbritsetud muldvallidega. Ühendust külade vahel peetakse paatidel ja lapsed lähevad kooli väikestes küna des-süstades.

Induse-Gangese madaliku keskosas on vähem sademeid. Patna ja Benarese linna ümbruses niisutatakse paljusid põlde kunstlikult kaevudest või jõgedest. Siin kasvatatakse riisi, suhkruroogu ja nisu; veel kaugemal läänes — Benarese ja India pealinna **Delhi** vahel — põlde ei niisutata enam kaevudest, sest neis ei jätku vett, vaid Gangese ja teiste jõgede veega, mis saavad alguse Himaalaja lumiseilt harjult. Kõige kaugemas loodes, **Pandžabis**, niisutatakse põlde Induse ja ta nelja suure lisajõe veega; tähtsaim teravili seal on nisu.

¹ Vt. lisa nr. 2.

Thari poolkõrb oli kuni viimaste aastateni peaaegu asustamata, kuid 1932. a. ehitati Induse keskjooksule hiigelamm ja on alustatud kanalite ehitamist kõrbe sisemusse. Osa kanaleid on juba valmis ja Thari ala asustamine alanud. Maatükkide kasutamise ja põldude niisutamise eest võtab valitsus maksu.

Teraviljapõllud ei kata siiski kaugeltki tervet Induse-Gangese madalikku. On ka palju karjamaid, kus talupojad karjatavad oma loomi: pühvleid — niiskes idas, küürveiseid, lambaid ja kitsi — kuivas läänes.

Hindud ise elavad onnides põldude vahel või külades. Külade ümbruses on karjakoplid.

Hindud elavad viletsais onnides ja toituvad väga kehvasti.

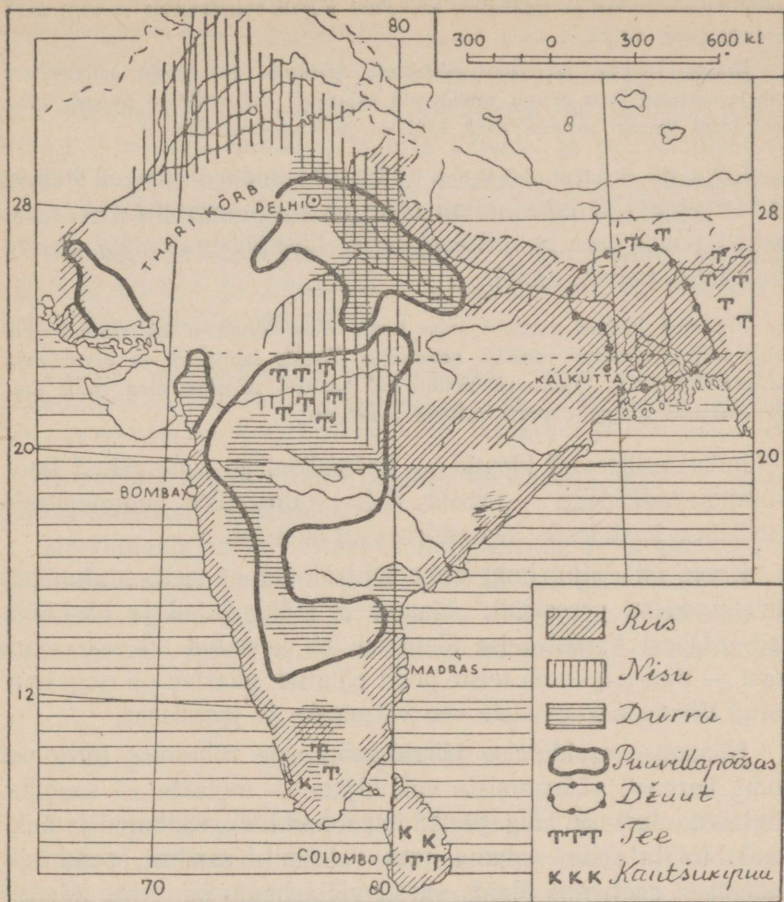
Hindud harivad väikesi, harilikult alla 2 ha suurusi maalappe, mis kuuluvad mõisnikele või valitsusele, ja maksavad maa eest poole saagiga. Kui nad õigeaegselt ei tasu makse, aetakse nad maalapilt ära. Nende onnid on idas ehitatud bambusest ja kaetud õlgkatusega, kuivas läänes ehitatakse neid savist ja neil on lamedad savist katused. Onn on tavaliselt nii väike, et neljaliikmeline perekond mahub õhtul hädavaevalt muld-põrandale kõrvuti magama. Voodeid ega mööblit elamus ei ole.

Terve perekond töötab džuudi- ja riisipõldudel põlvini põris või nisu- ja puuvillaväljadel, puhastades kõblastega reavahesid umbrohist. Kui saak on kogutud, ilmuvad mõisnikud ja valitsuse ametnikud, nõudes maksude kohest tasumist.

Pühvlite või härgadega veavad hindud poole saagist maaomanikele. Peale selle läheb veel osa saagist poepidajaile-liigkasuvõtjaile.

Hindude päevaseks toiduks on mõni peotäis riisi või mõni nisukäkk taimeõli-lisandiga. Liha ei söö nad kunagi, sest esiteks on nad väga vaesed, ja teiseks keelab seda brahmanism — Indias enamlevinud usk. Indias on ka palju muhamediusulisi — mitukümmend miljonit; ka muhamediusulised talupojad ei söö liha peaaegu kunagi, nad müüvad loomi maksude tasumiseks.

Igal aastal sureb miljoneid hindusid haigustesse: katku, koolerasse ja eriti malaariasse. Malaaria-sääsk sigib rohkesti niiskeis paigus: riisipõllud loovad talle soodsa keskkonna. Need haigused on Indias leidnud endale

Joon. 26. Kultuurtaimede kasvatusalad Indias, Pakistanis ja Tseilonil. Näidake džuudi- ja teelasid. Miks kasvatatakse riisi ja nisu eri kohtades? Näidake puuvillaalasad.

kindla pesitupaiga india talurahva suure elamistiheduse, vaesuse ja hari-
mätuse tõttu. Koole on hindude asulais väga vähe.

Veel rohkem kui haigustesse sureb hindusid näljaegadel, mis tulevad
siis, kui suvehimrad hilinevad. Siis India kuivemais paigus, Induse-Gangese

madaliku lääneosas ja Dekhanis, kuivavad viljad valmimatult ja miljoneid inimesi sureb nälga.

Induse-Gangese madaliku lõpmatute põldude ja hindu külaasulate vahele tekkisid juba ammu, möödunud sajandeil, rahvarikkad linnad, kuhu koondusid kunagi mitmekesised käsitöö- ja kodutööstusharud.

India on v ä g a v a n a k u l t u u r i m a a. Siin oli Induse ja Gangese jõel juba ammu enne meie ajaarvamist riike arenenud põllunduse ja mitmesuguste käsitöödega ning suurte linnadega, näiteks Delhi.

Muistsed hindud tundsid juba kirja. Nad leiutasid ka numbrid, mida hiljem nimetati araabia numbrieks. Nende leiutatud on arvatavasti ka m a l e m ä n g. India oli kuulus kui haritud ja rikas maa, mille saadusi, näiteks kangaid, veeti teistesse maadesse.

India valitsevad klassid — mõisnikud ja vaimulikud koos vürstide-radžadega — viisid India rahvastiku jagunemisele kindlaisse kastidesse, kes võõristasid üksteist.

Kaste oli palju, kuid neist tähtsamaid oli neli: brahmiinid (brahmanismi preestrid), sõjamehed, põllupidajad ja käsitöölised. Ühest kastist teise üleminek oli keelatud. Kõige alam kast — paariad — oli teiste poolt põlatud; paariail oli isegi keelatud läheneda kaevudele vee võtmiseks ja joomiseks.

Niisuguse eraldumise ja rahvamasside rõhumise tõttu sai India kergesti võõramaiste vallutajate — inglaste — saagiks. Inglased anastasid kõigepealt tähtsaimad India sadamad ja hakkasid tollita sisse vedama oma vabrikute saadusi, peamiselt puuvillast riiet, mis tõrjus varsti välja hindu kangrute käsitsikootud kangad. Suur hulk hindusid — ketrajaid, kangruid ja muid käsitöölisi ning kodutöölisi — suri nälga. Linnad tühjenesid, nende elanike arv langes.

India vana pealinn on **Delhi**.

Delhi on iidne linn mošeedega ja muistsete aegade mälestusmärkidega. 200—300 aastat tagasi oli ta maailma suurim linn üle 1 milj. elanikuga.

Nüüd on ta rahvaarv langenud 450 000 inimesele. Delhi on raudteede kaudu ühenduses Kalkuta ja Karatšiga.

Uttest linnadest, mis Põhja-Indias on tekkinud kapitalistliku tööstuse ja kaubanduse arenemisega, on suurim Kalkuta (1½ milj. elanikku), suurte džuudi- ja puuvillatööstustega. Ta asetseb Gangese deltas ja on sadamaks, kustkaudu veetakse välja džuudist kotiriiet ja džuuti üle maailma.

Bombay on suurepärase looduslik sadam, tähtis puuvilla väljaveo poolest ja suurtööstuse keskus. Tema puuvillavabrikuis töötab üle 500 000 töölise.

Bombays puutuvad silma töölislinnaosade vaesus ja mustus, kus hindud-tekstiiltöölised elutsevad oma urkais, ning nende tänavate toredus, kus oma suurepäraseis hooneis elavad hindu kaupmehed ja briti ametnikud.

Himaalaja mäestik oma ürgsete metsadega jääb ka tänapäeval hõredasti asustatuks.

Ida-Himaalajas ja Assamis haljendavad 1—2 km kõrgusel mäenõlvul laialdased teed ja hiinlast, kus töötab umbes 1 miljon töölise — hindu ja hiinlast. Nad korjavad teelehti ja töötlevad neid vabrikuis. Need istandikud on maailma suurimad.

Lõuna-India.

Dekhani kiltmaal on kliima küllalt kuiv ja seal on vanal ajal olnud savannid. Nüüd laiuvad aga kõikjal põllud, kus kasvatatakse õlitaimi ja hirssi, mis teiste viljadega võrreldes on kuivusele vastupidavam.

Puuvilla ja riisi kasvatamiseks on Dekhani kiltmaal tammitatud hulk ojasid ja jõgesid ning kaevatud palju reservuaare, mis täituvad suvemussoonide ajal ääreni veega ja kus vesi säilib väga kaua. Eriti hästi säilib vesi loodes, kus levivad tardunud ürgsed basaltlaavad — trapid, mida katab

viljakas must pinnas. Seal kasvatatakse laiaulatuslikult puuvilla. Dekhani elanikkond koosneb hindudest ja draviididest, keda on umbes 70 miljonit inimest. Nende elujärg on niisama vilets kui Põhja-Indias. Rendimaksud on väga kõrged ja paljud tuhanded talupojad kihutatakse maalt ära maksude mitetasumise pärast.

Madras on sadam, mis on inglise inseneride poolt ehitatud lahtisele mererannikule terasest ja betoonist.

India on Briti impeeriumi osa. Kuid kõiki inglasi kokku — ametnikke, kaupmehi, sõjaväelasi — on Indias ligi 390 miljoni elaniku kohta ainult umbes 300 000 inimest.

Hoolimata maa looduslikest rikkustest elavad india talupojad, keda ekspluateerivad india mõisnikud ja inglased, väga kehvalt.

Põllumajandus on väga madalal tehnilisel tasemel.

Looduslikud eeldused tööstuse arenemiseks on Indias väga head: metallurgia arendamiseks vajalikud kivisöe-, raua- ja mangaanilademed esinevad koos, mis on kasulik tööstusele; India on oma puuvill, džuuat ja muud tööstuslikud toorained. Esimese Maailmasõja ajal hakkas tööstus arenema, eriti tekstiiltööstus Bombay ja Kalkuta rajoonis.

Teine Maailmasõda andis tugeva tõuke metallurgia ja metalle töötleva tööstuse arenemisele Indias.

Kuni 1947. aastani jagunes India provintsideks, mis allusid Inglise võimudele, ja pärismaalaste riikideks, millede eesotsas olid hindu vürstid — radžad, kes talitasid inglise nõuandjate-residentide näpunäitel. Inglise kuninga esindajaks oli India asekuningas.

India rahvas peab ammusest ajast võitlust inglaste ülemvõimu alt vabanemiseks. See võitlus sundis inglasi juba 1935. a.

moodustama valitavaid nõuandvaid organeid asekuninga ja provintside kuberneride juures.

1947. a. Inglise valitsus jaotas India kaheks osaks: **India (Hindustan)**, hindudest-brahmanistidest rahvastikuga, ja **Pakistan**, muhamediusulise elanikkonnaga, andes kummalegi osale dominiooni õigused. (Hiljem sai dominiooni õigused ka Tseilon — pealinnaga Colombo. Toim. märkus)

India pealinn on **Delhi**, Pakistani pealinn — **Karatši**.

Inglased säilitasid rohkearvulised pärismaised vürstiriigid, kes on inglise mõju tugedeks.

Lahkhelid ja vaen hindude vahel, mida ergutavad inglased, aitavad kaasa inglaste ülemvõimu püsimisele, hoolimata dominioonide õiguste andmisest.

AAFRIKA.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Pindala — umbes 30 milj. km². Rahvastik — 160 milj. inimest.

Suurus, asend ja ranniku liigestus.

Oma pindalalt on Aafrika Euroopast kolm korda suurem. Tema ulatus põhjast lõunasse on ligi 8000 km, läänest itta umbes niisama palju.

Ekvaator läbib Aafrikat peaaegu keskelt: tema põhjapoolseim tipp on 37° p.-l. ja lõunapoolseim tipp on 35° l.-l.

Aafrikat piiravad: läänes Atlandi ookean, põhjas Vahemeri ja kagus India ookean.

Euroopast eraldavad Aafrikat Vahemeri ja Gibralтари väin, mille laius kitsaimas kohas on 14 km.

Kitsas maismaa riba — **Suessi maakitsus** — ühendab Aafrikat Aasiaga. Lõuna pool Suessi maakitsust on Aafrika ja Aasia vahel kitsas **Punane meri**, mis on ühenduses India ookeaniga **Bab-el-Mandebi** väina kaudu. Maakitsusest on läbi kaevatud **Suessi kanal**, mis ühendab Vahe-merd Punase merega ja lühendab sellega tunduvalt teed Euroopast India ookeani.

Mereteed Aafrikast Euroopasse ja Aasiasse on lühikesed ja soodsad, kuid teistest maailmajagudest lahutavad Aafrikat suured ookeanid.

Aafrika rannik on vähe liigestatud. Aafrikal on ainult üks suur laht — **Guinea** laht, mis aga ei tungi sügavale mandrisse. Mandri idarannikul on suur väljaulatuv osa — **Somaali** poolsaar.

Teised poolsaared ja lahed ei ole nimetamisväärised. Saari on vähe. Lääneranniku läheduses asetsevad väikeste saarte rühmad: **Assoorid**, **Kanaari** ja **Rohelise Neeme** saarestik. India ookeanis asuv Aafrika ainus suur saar **Madagaskar** on mandrist eraldatud laia **Mosambiki** väinaga.

Tähtsamad sadamad Aafrikas on: põhjas **Alžiir**, **Tunis**, **Aleksandria** ja **Port Said**; lõunas **Capetown** (Kaplinn); idas **Sansibar** samanimelise saare mandripoolsel küljel.

Harjutusi kaardil. Määrake, missuguseis kohtades läbivad Aafrikat 30° lõuna- ja põhjalaiusjooned ja ekvaator; nimetage nende poolt läbitavad jõed, mäed jne. Mõõtke Aafrika ulatus läänest itta, põhjast lõunasse. Nimetage mered, lahed ja väinad, mis uhuvad Aafrika rannikuid.

Aafrika uurimine.

Eurooplased külastasid juba igivanast ajast alates Aafrika põhjarannikut, samuti tundsid nad ka Punase mere rannikut, sest Punase mere kaudu nad purjetasid sageli Suessi maakitsuse juurest Indiasse. Alles hiljuti õppisid nad aga tundma ülejäänud määratu suurt osa Aafrikast. XV sajandil portugali meremehed, püüdes avastada mereteed Euroopast Indiasse, uurisid Aafrika läänerannikut kogu ta pikkuses ja jõudsid neemeni, kust rannik pöördub kirdesse. Seda neeme nimetasid nad esialgu „Tormide neemeks“, kuid pärast hakkasid hüüdma „Healootuse neemeks“, uskudes, et möödunud neemest, nad jõuavad ka Indiasse. Ja tõesti, **Vasco da Gama**, jõudnud ümber Lõuna-Aafrika ja sõitnud idarannikut mööda kuni ekvaatorini, purjetas risti üle India ookeani ja randuski Hindustanis. Nii tegi **Vasco da Gama** korraga kaks avastust: ta leidis mereteed Indiasse ja selgitas, et Aafrikat uhuvad ookeanid nii lõunast kui ka idast.

Esimeseks maadeuurijaks, kes korraldas pikki reise Aafrika sisemaale, oli inglane **Livingstone**. Ta uuris **Sambesi** jõge ja avastas sellel

võimsa Viktooria jõe. Edasi avastas ta Njassa järve ja Kongo ülemjooksu. Livingstone saatis endast teateid kodumaale väga harva ja mõnda aega teda peeti juba hukkunuks. Ameeriklane Stanley asus teda otsima. Sansibari saare vastas oleval Aafrika idarannikul Stanley varustas hästi suure killavoori ja võttis siis ette pika teekonna Tanganjika järve suunas, kus ta leidiski Livingstone'i. Sõitnud koos viimasega ümber järve, pöördus Stanley koju, aga Livingstone läks edasi lõunasse, kus ta varsti suri malaariasse. Hiljem korraldas Stanley veel kolm uurimisreisi Aafrikasse Viktooria järvele, Kongo jõe ja viimase jõgikonnas kasvavasse troopika ürgmetsadesse.

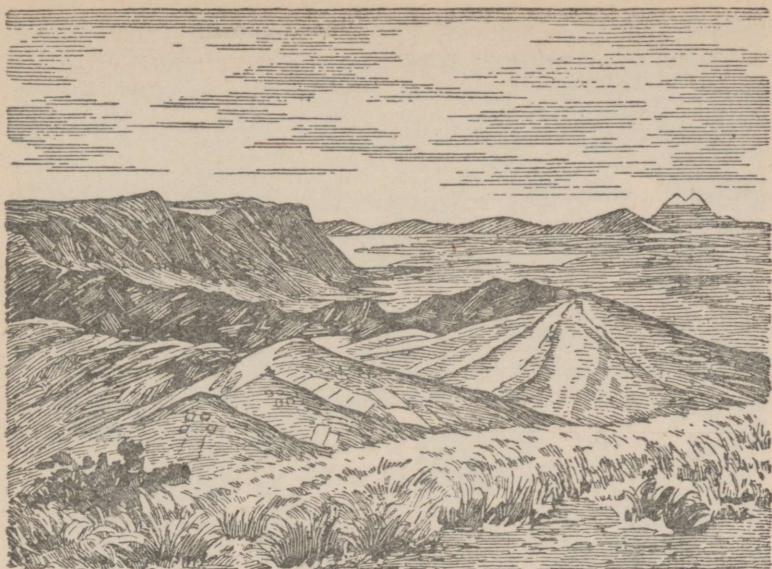
Imperialistlikud riigid kasutasid nii Livingstone'i kui ka Stanley avastuse Aafrika territooriumi anastamiseks.

Pinnaehitus.

Aafrika suurim osa on tohutu suur kiltmaa, mille keskmine kõrgus on üle 600 m merepinnast. Päevi ja nädalaid liiguvad seal killavoorid, ilma et kohtaksid oma teel mäeahelelike või isegi suuremaid künkaid. Tasane pinnamood kergendab raudteede ja autoteede ehitamist. Selle suure kiltmaa servad on järsud ja alanevad suurte astangutena (terrassidena) rannikule. Kuid üsna kalda ääres laotuvad kitsad rannikmadalikud — soised ja malaariarikkad.

Ida-Aafrika kiltmaa on lõhestatud murrangutega üksikuiks lamedaiks tomplavadeks, millest osa on kerkinud kõrgele, osa aga just vastupidi on vajunud allapoole. Kõrgeimale on tõusnud Abessiinia mägismaa, mis nagu kõrge saar ulatub üle teda ümbritseva kiltmaa. Ta keskmine kõrgus on 2,5 km.

Abessiinia mägismaa koosneb gneisist ja kristalseist kiltkividest, millel lasuvad horisontaalsete kihtidena liiva- ja lubjakivid. Pealt on Abessiinia laialdaselt kaetud tardunud laavaga. Kogu see mägismaa on lõhestatud sügavate kuristikuga, mille vahel tõusevad taeva poole laudmäed ehk ambad. Neid ambasid aga ületavad oma kõrgusega kustunud tulemägede kuplid.

Joon. 27. Murranguline alang Ida-Aafrikas. Alangus on näha kaks järve, taga paremal kaheladvaline vulkaan Kilimandžaar.

Ida-Aafrika kiltmaa Abessiiniast lõuna poole on lõhestatud sügavate, kuid kitsaste alanguliste lohkudega, kus asetsevad järved: Njassa, Tanganjika ja teised. Need järved on väga sügavad: Tanganjika (peaaegu 1,5 km) jääb sügavuselt maha ainult temaga väga sarnlevast Baikalist. Alangute servadel kõrguvad igilumega kaetud kustunud tulemäed **Keenia** ja **Kilimandžaar** (5890 m). Selles piirkonnas on koguni üks praegugi veel tegutsev tulemägi. Ka Punane meri on tekkinud võimsate murrangute tõttu maakoores. Mere sügavus on üle 2 km, aga rannikud tõusevad astanguina 2—3 km merepinnast kõrgemale. Maavärinad näitavad, et maakoore siirdumised jätkuvad siin nüüdisajalgi.

Joon. 28. *Murdlainetus vaikse ilmaga Guinea lahe rannikul. Mispärast tuuakse reisijad laevalt maale lootsikutega?*

Draakoni mäestik, mis kerkib Kagu-Aafrikas, kujutab endast murrangulisi mägesid. Need kõrguvad kiltmaa äärel ja on tekkinud vanade kurdmägede asemele, mis aja jooksul olid tugevasti kulunud.

Aafrika loodeosas eraldub ümbritsevast alast **Atlase mägis-
maa**, mis koosneb mõnest 3000—4000 m kõrgusest paralleel-
sest kurrust. Atlase mäed on Euroopa Alpide ja Apenniinide
jätkuks.

Aafrika maapõu on lõunaosas väga rikas kulla, värviliste metallide, teemantide ja kivisöe poolest, põhjaosas — raua-
maagi ja fosforiitide poolest.

Aafrika ainus suur saar Madagaskar sarnaneb pinnamoelt mandriga. See on lame tomlava, järskude astanguliste servadega. Teised Aafrika saared on kas vulkaanilise tekkega, näit. Ascension, Saint Helena, Assoorid, Kanaari saared, või nad on korallsaared, näiteks paljud väikesed saared Aafrika idarannikul.

Kliima.

Et suurem osa Aafrikast asub troopikavööndis, siis on ka ta kliima palavam kui ühelgi teisel maailmajaol. Päike paistab aasta läbi väga palavasti; suve- ning talvekuude temperatuuride vahe on väike.

Palavaimaid maid maakeral on **Sahara kõrb**.

Seal tõuseb aasta keskmine temperatuur 30°-ni. Suvepäevald kuumevad paljad kaljud 70°, koguni 80°. Õhk on nii kuum, et hingata on raske. Kui aga kõrbes tuleb hirmus liivatuisk — saamum, siis jäävad killavoorid seisma, kaamelid heidavad maha, reisijad mähivad end riidesse ja poevad koormate vahele, otsides kaitset õhus lendava liiva eest.

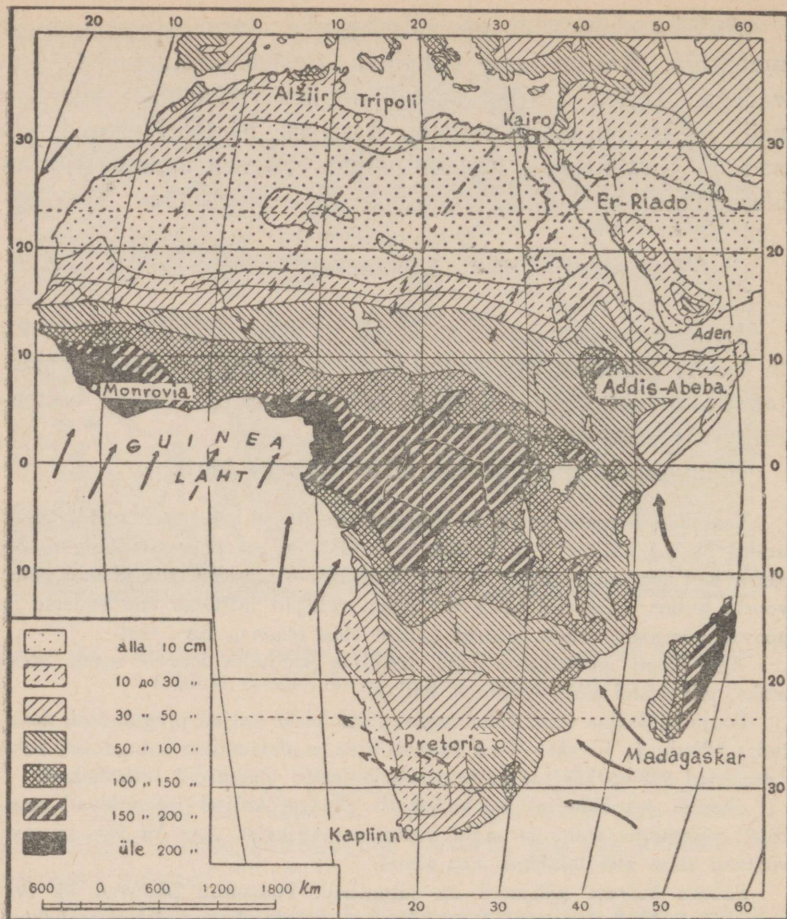
Aga ööseti on Saharas jahe, paljudes kohtades langeb sageli kaste maha, talveöödel tekib kaljudele hallagi.

Sooja ja külma kiire väheldumise tõttu kõrbe kaljud pragunevad, muutudes klibuks ja liivaks. Tuul kannab liiva madalamaisse kohtadesse, kuhjates kuni 300 m kõrgusi valgeid või kollaseid lõpmatuid luiteahelaid.

Suurem osa Saharast on kaljukõrb. Paljad kaljud meenutavad sambaid, püramiide, seeni ja muid kummalisi kujusid. Aga ka liiv ja savi võtavad enda alla laialdasi maa-alasid.

Sahara kuivuse põhjused on järgmised. Passaadid puhuvad ka Sahara kohal. Nad kannavad õhku külmemaist kohtadest soojemaisse kohtadesse, kusjuures õhk ise soojeneb ja kuivemaks muutub. Sectõttu ei teki Sahara kohal pilvi ega saja peaaegu kunagi vihma. Niilus, voolates läbi Sahara, ei saa sealt ühtegi lisajõge.

Saharast lõuna pool on palavad ja niisked maad: need laotuvad mõlemal pool ekvaatorit. Niiske õhk, mida tuuled toovad ookeanidelt, tõuseb seal peaaegu alati üles, tekivad

Joon. 29. Aafrika sademete kaart. Jooned näitavad sademeid toovaid tuuli, kriipsjooned — kuivi tuuli.

pilved ja sajab vihma. Eriti rohkesti sajab vihma Guinea lahe rannikul. Kongo jõgikonnas sajab ränka vihma peaaegu kogu aasta. Seda Aafrika niisket, ekvatoriaalset ala haarab nii

põhjast, lõunast kui ka idast pikk vöönd, kus talvekuudel on kuiv, vihma sajab aga peamiselt suve-poolaastal, eriti sel ajal, kui keskpäeval päike on seniidis, s. o. lagipunktis.

Neid vihmü nimetataksegi senitaalviihmadeks. Nad saavad iga päev tavaliselt ühel ning samal kellaajal. Hommikul on taevasselge; päike, ajanud laiali öise udu, kõrvetab talumatult. Keskpäevaks niiske soojenenud õhk tõuseb üles ja jahtub seal: kohe tekivad taevasse rasked pilved ja algab äge vihmavalang ning raske äike lugematute välgsähvatustega. Öösel taevasselgib uuesti ja tihe valge udu katab madalamad kohad. Rändurid, kellel tuleb viibida selles Aafrika troopikaosas, kaebavad väga üdini tungiva külma udu üle; sellega harjunud neegridki ei lähe enne tööle, kui päike on hajutanud öise udu.

Lõuna-pööriljoonest lõuna pool on Aafrika kliima parasoe. Suvel, s. o. detsembris, jaanuaris ja veebruaris, valitseb kõrge kuumus; talvel on ilm üsna jahe ja kõrgemais kohtades sajab isegi lund. Vihmad tulevad koos India ookeanilt kagust puhuvate passaattuultega. Seetõttu sajab Draakoni mäestikus palju vihma, kuid sealt edasi lääne suunas, kus laiub Kalahari kõrbe, sajab vihma üsna vähe. Vihmavaesus tuleb ka veel sellest, et Kalahari kõrbe rannikut uhub külmi merehoovus nagu Saharagi läänerannikut.

Läänetuuled puhuvad talvel ainult Aafrika äärmises lõunapoolses osas. Need tuuled toovadki kaasa rohkesti vihma; suvel aga on seal, just vastupidi, kuiv. See ala sarnaneb kliima poolest Aafrika põhjarannikuga ja Itaaliaga, sest nii siin kui ka seal on lähistroopiline kliima, ainult selle vahega, et Lõuna-Aafrikas on siis talv, kui põhjas on soe ning kuiv suvi.

Harjutusi kaardil. Leidke Aafrika maa-ala, kus on aastas sademeid rohkem kui 1 m. Näidake looklevat vööndit, kus sademeid aastas on 50 kuni 100 sm, selles alas vaheldub palav-niiske suvi palav-kuiva talvega. Kui palju sademeid on kõrbetes?

Jõesed ja järved.

Kõik Aafrika suured jõed algavad sademeterikkais kohtades ning voolavad kõrgel kiltmaal, kus nad kohtavad oma teekonnal astanguid ja langevad seal koskede ning jugadena.

Aafrika tähtsaim jõgi on **Niilus**, mis on lühem ainult Mississipist ühes Missouriga. Ta kujuneb **Valge Niiluse** ja **Sinise Niiluse** ühinemisest. Valge Niilus algab **Viktooria** järvest, mille veepind on merepinnast üle 1 km kõrgemal. Sinine Niilus saab alguse Abessiinia mägedes Viktooriast veelgi kõrgemal asuvast **Tana** järvest. Teel Vahemerre kohtab Niilus astanguid ja moodustab palju karestikke. Pärast seda voolab ta vaikselt ja Egiptuse maa-alal merre suubudes tekitab suure delta.

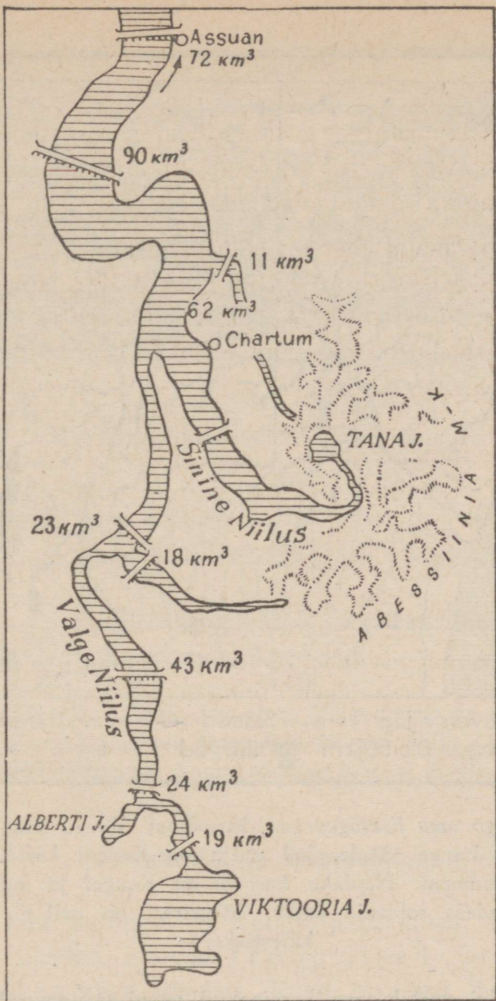
Igal suvel voolab Niilus üle kollaste, ränkade vihmade tõttu, mis sajavad tema lähteil.

Need vihmad algavad juba kevadel ja kestavad kogu suve. Mõlemad Niilused, nii Valge kui ka Sinine, paisuvad ja kannavad sogase vee hulki kaugele põhja, kus üldse ei ole vihmud ja kus suurvesi saabub suvel — selge, kuiva ja sooja ilmaga, nagu näib, ilma õgasuguse põhjuseta. Sügisel taganeb jõgi jällegi oma kollaste vahele, jättes orgu niiskust ja viljakandvat jõemuda.

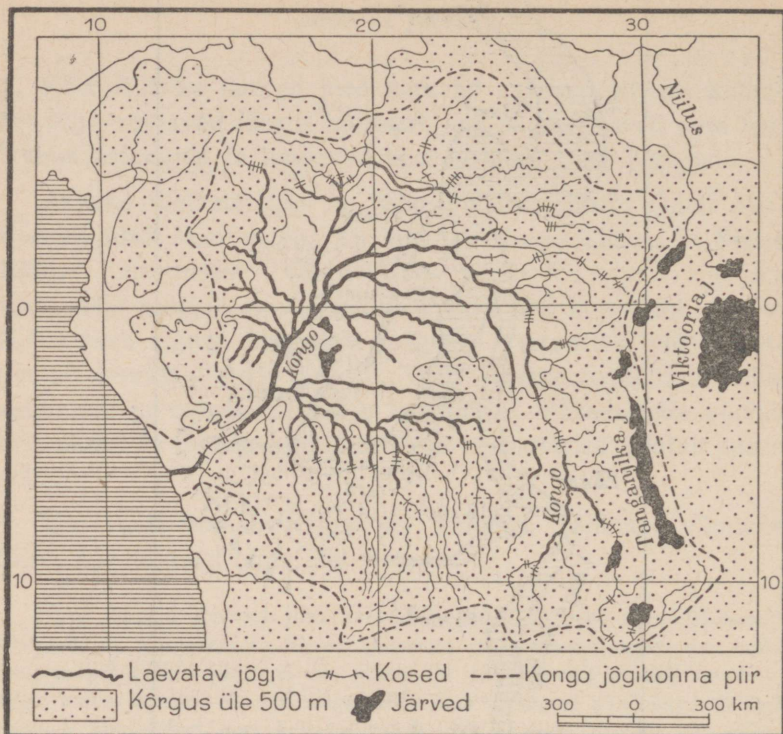
Kongo jõgi on pikkuselt teine jõgi Aafrikas. Ta kannab endas nii rohkesti vett, et ta tavaline laius keskjooksul on ligi 10 km. Kuid tungides ookeani poole läbi mandri üleskerkinud ääre, ahendub ta 400 meetrini ja tormab üle karestike edasi sügavas looklevas kuristikus kuni 50 km kiirusega tunnis.

Pikkuselt kolmandaks jõeks Aafrikas on **Niiger**, mis on Niilusest veerikkam, kuid Kongoaga ei saa veerohkuse poolest võistelda.

Teised tähtsamad Aafrika jõed on **Sambesi** ja **Oranje** jõgi.

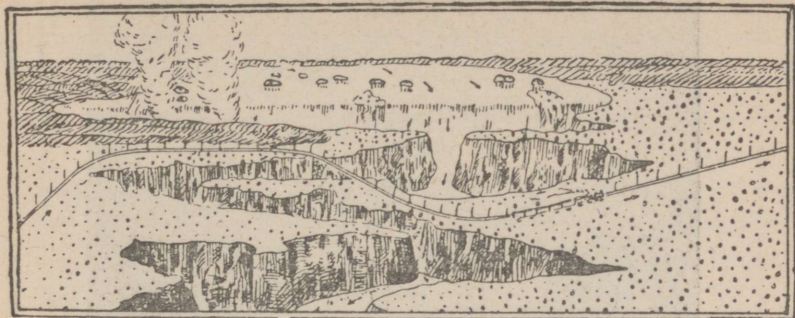
Joon. 30. Niiluse jõe veerohkuse skeem. Mida laiem on viirutus, seda rohkem on jões vett. Kust saab Nilus oma vee peamise massi? Arvud näitavad, mitu km^3 vett kannab jõgi aasta jooksul.

Joon. 31. Kongo oma lisajõgedega. Mispärast Kongo oma alamjooksul pole laevatav? Pange tähele, kui palju on Kongol kärestikke allikaist alates kuni suudmeni. Näidake, kuspool on Kongol ja tema lisajõgedel elektrijõujaamadeks sobivaid paiku. Mispärast on neil jõgedel nii palju kärestikke?

Sambesi jõgi voolab oma keskjooksul vanal tardunud laaval basalt-sängis; kohanud oma teel kuristikku, langeb ta sellesse, moodustades 120 m kõrguse Viktooria joa. Joa kohin kostab 15 km kauguseni. Joa kohal veepiiskade pilves mängib päike kõrgis vikerkaarvärvides.

Ida-Aafrika järved Njassa, Tanganjika ja teised täidavad kõrgete järskude kallastega ümbritsetud sügavaid lohkusid.

Joon. 32. *Viktooria juga.*

Näidake kuristikku, millesse langeb Sambesi.

Aafrika suurim järv on **Viktooria**, mis on väiksem ainult Ameerika magedaveelisest Ülemjärvest. Viktooria on madalaveeline järv.

Sudaanis on ainus tähelepandav järv **Tsaad**, kuid seegi on väljavooluta; temasse suubub Šari jõgi.

Harjutusi kaardil. Jälgige, kus algab Valge Niilus ja kus Sinine Niilus. Näidake Kongo, Sambesi, Oranje ja Niigeri allikaid. Kui piikad on Niilus ja Kongo? Mispärast Kongo suudme lähedal ei ole laevatav?

Taimestik ja loomastik.

Guinea lahe rannikul ja Kongo jõgikonnas, s. o. Aafrika niiskeimais osades, levivad troopilised ürgmetsad. Need metsad on väga tihedad. Puud on seal lianidega läbi põimitud ja kasvavad tavaliselt mitmes rindes.

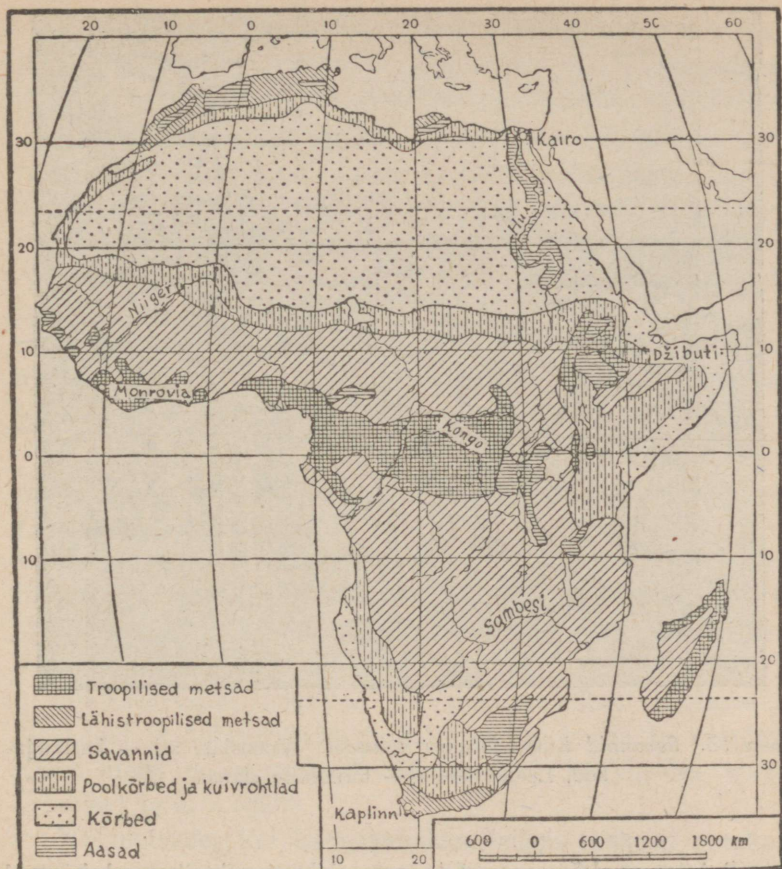
Harva tungib päikesekiir läbi lehestiku; õhk on niiske ja palav. Puude keskmine kõrgus on 35 meetrit; kuid üksikud puud küünivad 50—60 m kõrguseni. Planktoestik on toeks nende puuhiiglaste tüvedele. Lianide, juurte ja tüvede rägastikus looklevat rada mööda edasitungiv inimene

Joon. 33. *Viktooria juga.*

näeb enda ette vaevu mõne sammu kaugusele. Ülal, puude okstel, lendleb mitmesuguseid linde, all aga suuremaid loomi peaaegu ei olegi.

Seal elavad ainult inim-ahvid šimpansid ja gorillad väikeste perekondadena ning nende peamised vaenlased — leopardid.

Joon. 34. Aafrika taimestiku kaart. Aafrikas on laialdased alad kõrbete all. Sellele järgnevad savannid ja põõsasrohtlad. Missuguste taimestiku-alade vahel asetsevad põõsas- ehk kuivrohtlad? Missugune kliima on troopikametsades?

Need Aafrika maa-alad, kus talv on kuiv ja kus sademeid langeb ainult 60—150 sm, on kaetud troopilise metsastepiga — savannidega. Senitaalvihmade ajal kasvab neis rohi

Joon 35. Savannid Kilimandžaaero nõlvadel. Akaatsiate all — kaelkirjaid. Leidke kuhik — termiitide elamu.

sageli inimese kõrgune. Üle rohu kõrguvad siin-seal kõrged puud, näiteks akaatsiad, mimoosid, harva sekka ka ligi tuhandeaastased baobabid.

Baobab, maailma jämedamaid puid, küünib übermõõdult 20 meetrini, kuid kõrgus ulatub ainult 15—20 m-le. Puu tüvi hargneb rohkearvulisteks, laia võraga jämedaiks harudeks, nii et kaugelt võib puud pidada terveks saluks. Baobab kannab söödavat vilja, mida ahvid armastavad süüa, seepärast nimetatakse seda puud ka ahvileivapuuks.

Piki jõgede orge kasvavad savannides nn. r i b a m e t s a d: jõgi voolab niisuguses metsas kui koridoris. Nii järvede kui ka jõgede soisi kaldaid katavad pilliroo- ja papüüruse-tihnikud.

Talvise kuiva aja saabudes savannides kuivab ja koltub rohi; kuivusest langetavad puudki oma lehed ja suiguvad suveuinakusse. Sel ajal tekivad savannides kergesti tulekahjud, mis haaravad mõnikord kümneid ja sadu kilomeetreid.

Need tulekahjud on kasuks karjamaadele, väetades neid tuhaga, kuid nad toovad kahju metsadele.

Savannide ja troopikametsade pinnaseks on punamullad. Neis on vähe huumust ja väetamata nad kergesti lahjenevad, kuid väetamisel võivad nad kaua häid saake anda.

Loomariik on Aafrika savannides väga rikas. Rohurikkail karjamil uitavad antilopide, jaanalindude ja sebrade karjad. Kaelkirjakud söövad paljaks savannides kasvavate akaatsiate ja mimooside oksad. Kiskjalised, näit. lõvid, hüäänid ja šaakalid, jälitavad taimesööjaid. Kiskjaliste armsaimaks asupaigaks on metsaservad, kust nad öösi tulevad savannidesse küttime.

Metsaservadel hulguvad ka paksunahalised hiiglased — elevantid ja ninasarvikud, toitudes okste, juurte ja viljadega. Keset metsi ja savanne olevais järvedes ja jõgedes elavad jõehobud ja krokodillid.

Nii metsades kui ka savannides leidub rohkesti putukaid, eriti termiite, kelle ehitisi esineb igal sammul. Aafrika troopilises osas elutseb tsetse-kärbes, kelle pisted on surmavad koduloomadele ja kes nakatavad inimesi väga raske unehaigusega.¹

Igal pool savannides elutsevad moskiitod, kes on malaaria-kandjad. Üldse ei ole savannid ja ka troopikametsad sobivad

¹ Et sebrad ei nakatu tsetse-kärbse hammustusist, siis tehakse Lõuna-Aafrikas nüüdisajal katseid sebrade kodustamisega.

elamiseks, eriti neile inimestele, kes niisket palavust hästi ei talu.

Niiluse ülemjooksul ja suurte järvede kaldail elab rohkesti linde. Talvel koguneb sinna Euroopa rändlindude hiigelparvi.

Alles hiljuti oli Aafrikas metsloomi loendamata arvul. Nii näiteks hulkus Tsaadi järve ääres elevantide enam kui 500-pealiste karjadena; antiloobid rändasid sadade tuhandete kaupa Lõuna-Aafrikas paigast paika. Sambesi jõe ääres pidi Livingstone jõuga tungima läbi antiloopide karja.

Hiljem, kui Aafrikas metsloomadele tulirelvadega hakati jahti pidama, hõrenes selle mandri loomastik kiiresti. Eriti rohkesti tehti röövjahiga hävitustööd elevantide seas nende hinnaliste kihvade ja jaanalindude seas nende sulgede pärast.

Jaanalinnud on nüüd kodustatud ja neid kasvatatakse Lõuna-Aafrika traataedadega piiratud karjamail.

Kuivemais kohtades, kus sademeid langeb 10—60 sm ja kus kuiv ajajärk kestab üle poole aasta, levivad väikese (kõrgusega kuni 0,5 m) võsaga stepid. Ainult vihmarikkail aastail kasvab siin rohi hästi, kuival ajal on rohukasv kehv.

Loomi on steppides märksa vähem. Enamikus on need antiloobid ja seebrad, kes kogunevad sinna niiskeks ajaks. Neile järgnevad sinna ka kiskjalised — hõvid ja hüäänid. Alalisist asukaist on ülekaalus need loomad, kelle eluasemed on urgudes ja kes koguvad sinna ka toidutagavarasid kuivaks ajaks. Sellised on okassead, kes on kaetud kuni 40 sm pikkuste okastega, hüpikhiired ja sisalikud.

Rohtlate pinnaseks on mustmullad ja kastanmullad; huumust on neis palju.

Aafrika kõrbetes — Saharas ja osalt ka Kalaharis — on suured maa-alad peaaegu täiesti taimedeta. Orgudes ja ka mägede nõlvadel, kus vahete-vahel sajab vihma, kasvavad ainult rohulibled ja okaspõõsad. Seal aga, kus põhjavesi tungib kõrgele või kuhu on ehitatud arteesia-kaevud, haljendavad oasid datlipalmidega.

Joon. 36. Aafrika hirsli lügid; keskel sorgo (*durra*).

Körbe loomastik on kehv. Saharas elavad skorpionid, sisalikud ja maod, kes väga kauan, isegi kuude kaupa võivad olla söögita ja joogita. Tavaliselt kaob enamik väikesi loomi päevaks pragudesse või kaevub liivasse, kust nad õhtuti ja ööseti välja tulevad saaki otsima. Rohtu kasvatavaid orge mööda tungivad kaugele kõrbesse antiloobid, kes võivad toitu ja jooki otsides päevas joosta kümneid ja sadu kilomeetreid. Körbe servades leidub kiskjalisi — lõvisid ja hüüane. Kõigil kõrbeloomadel on hallikas-kollane kaitsevärvi, mistõttu neid on raske eraldada ümbruse liivadest.

Aafrika on paljude kultuurtaimede kodumaa: Abessiinia — kohvipuu, Guinea metsad — õlipalmide, savannid — maapähklite ja mitmesuguste hirsiliikide, Sahara oasid — datlipalmide

kodumaa. Teistest maailmajagudest Aafrikasse toodud taimed leidsid siin endile väga sobiva pinnase — näiteks Ameerika kautšukipuu ja kakaopuu.

Kakaopuude istutamiseks puhastavad neegrid troopikametsas maa-ala, jättes kasvama ainult kõrged puud. Puude vahele nad istutavad kakao-puuvõsud, mis väga kiiresti kasvavad ja ka varsti vilja kannavad, olles kogu aja suurte puude all tuulevarjus — muidu võib tuul kergesti nende suure vilja kakaoubadega maha raputada.

Harjutusi kaardil. Näidake Põhja- ja Lõuna-Aafrika kõrbete alad. Kus kasvavad troopikametsad? Nimetage ülemineku-alad kõrbest troopikametsadele.

Rahvastik.

Aafrikas elab umbes 150 miljonit inimest, s. o. vähem kui $\frac{1}{14}$ kogu inimkonnast. Et aga Aafrika pindala on umbes 30 miljonit km², siis elab ühel km²-l keskmiselt ainult umbes 5 inimest.

Rahvastiku tihedus ei ole aga Aafrikas kõikjal ühesugune. Kõrbed on peaaegu asustamata; vähe asustatud on ka niisked troopikametsad, mille sügavustes hulguvad ainult väikesearvulised küttijad suguharud. Aafrika savannid on märksa tihedamalt asustatud kui Kesk-Aasia stepid, kuna savannides, tänu rohkeile vihmadele, on võimalik põllundus. Tihedalt asustatud on ka põllunduseks soodsad Abessiinia ambad. Tihedaim rahvastik on aga Niiluse alamjooksul, kus kunstlik niisutamine on tarvitusel juba vanast ajast.

Aafrika rahvad kuuluvad peaaesjalikult 2 rühma: neegri rühma — musta naha ja kräsus juustega, ja berberia rühma. Esimesse rühma kuulub üle $\frac{2}{3}$ aafriklastest. Neegrid elavad kogu savannide ja troopikametsade alal. Nad jagunevad sudaani ja lõuna-aafrika ehk bantunegreiks.

Joon. 37. Pakikandjate karavan Ida-Aafrikas läbib jalgsi jõge kuival ajal — talvel. Vihmade ajal on pakikandjail jalgsi täiesti võimata sellest jõest läbi pääseda. Taga keskel paistab kustunud tulemägi.

Sudaani neegrid erinevad bantu neegreist oma keele poolest; sudaanlased on ka väga pikakasvulised.

Lõuna- ja Edela-Aafrikas elavad kahvrid, hotentotid ja võsainimesed. Nad erinevad neegreist oma heledama, pruunika ning kortsulise naha poolest.

Kesk-Aafrika poolpimedais troopikametsades elavad väikesekasvuliste kääbusneegrite (pügmeede) suguharud.

Neegrite peatööala on põllundus. Neegrid songivad maa üles kõblastega või lihtsalt teritatud otsaga keppidega. Sagedamini kasvatakse aafrika hirssi — durrat ehk sorgot, maisi, ube, maguskartuleid (bataate), banaane ja eriti kõrvitsaid, mida neegrid väga armastavad süüa.

Joon. 38. Eurooplane, kääbus ja neeger
Kesk-Aafrikas.

Kuni vili põldudel kasvab ja valmib, kaitsevad neegrid oma põlde ahvide, jõehobude, elevantide ja metssigade eest. Valminud vilja ei niideta, vaid iga viljapea lõigatakse üksikult kõrre otsast; õled põletatakse pinnase uueks väetamiseks. Terad pannakse kaitseks ablaste termiitide eest kõrgete postide otsa ehitatud panipaikadesse ja jahvatatakse hiljem käsikividega. Jahust küpsetatakse leibaasendavaid kooke. Neegrid vahetavad sageli oma põllumaad, sest punamuld lahjeneb kiiresti. Seetõttu kolivad ka külad paigast paika. Uues asupaigas ehitatakse vitstest, rohust ja palmilehtedest onnid uuesti üles.

Tsetse-kärbse laialdase levimise tõttu ei ole karjandus Aafrikas kõikjal arenenud. Troopikametsade alas karjandust üldse ei tunta. Kõige enam karja kasvatavad sudaani neegrid ja lõuna-aafrika kahvrid.

Berberi-araabia rühma rahvad elavad Põhja- ja osalt ka Ida-Aafrikas. Need on marokolased, alžeerlased,

tuneeslased, liibüalased, egiptlased. Nad on kujunenud Põhja-Aafrika vanimate elanikkude — berberite segunemisest Aasiast siia sissetunginud araablastega. Selle rühma rahvail on neegritega võrreldes valge, kuid väga tõmmu nahk. Nad sarnanevad enam Lõuna-Euroopa elanike kui neegritega; enamik kõneleb araabia keelt.

Eurooplased hakkasid suuremal hulgal Aafrikasse asuma alles XIX sajandist alates. Euroopa tulnukad on koondunud peaaesjalikult paraskliima-vööndisse — Põhja-Aafrikasse ja üsna lõunasse.

Euroopa imperialistid orjastasid Aafrika rahvad ja jagasid endi vahel kogu Aafrika, muutes selle reaks asumaadeks.

Aafrika poliitiline kaart.

Imperialistlikud riigid on anastanud kogu Aafrika ja ta koosneb praegu nende asumaist ja pool-asumaist, kuigi mõned neist loetakse iseseisvaiks riikideks.

Aafrika lõunaosas on **Lõuna-Aafrika Unioon**. See on Briti dominioon, mis hõlmab Aafrika parasvööndi lõunaosa. $\frac{3}{4}$ Lõuna-Aafrika Uniooni rahvastikust koosneb kahvrest, hotentottidest ja võsainimestest; ülejäänud osa on hollandlaste järeltulijad — buurid — ja inglased.

Majanduses etendab peaosas kuld, mille tootmise poolest Lõuna-Aafrika on esimesel kohal maailmas, andes veidi vähem kui poole maailma produktsioonist (ilma NSV Liiduta). Kulda toodetakse kullasoontest Transvaalis **Johannesburgi** linna läheduses. Mitte kaugel sellest on ka teemantide leiukohad. Teemante saadakse kustunud tulemägede kraatreid täitvaist tuffidest. Kõigi kulla- ja teemandikaevanduste omanikeks on inglise kapitalistid.

Lõuna-Aafrika Uniooni tähtsaim sadam on **Capetown** (Kaplinn).

Peale selle kuuluvad Inglismaale veel järgmised asumaad: Ida-Aafrikas **Inglise-Egiptuse Sudaan**¹ — puuvilla tootja, **Nigeeria** — annab inglastele palmiõli ja k a k a o d, mille tootmishulga poolest Nigeerial on tähtis koht maailmas, ja teised.

Egiptus, mida peetakse küll iseseisvaks kuningriigiks, on tegelikult sõltuv Inglismaast. Inglise kapitalistidele kuuluvad peaaegu kõik tammid nii Egiptuses kui ka ülalpool Niilusel. Inglaste valduses on ka raudteed, puuvilla- ja muud vabrikud jne.

Egiptuse põllunduses etendab peiosa pika peenikese ja väga tugeva kiuga puuvill, parim maailmas. Kõiki kultuurtaimi Egiptuses kasvatatakse kunstliku niisutamise abil Niiluse jõest.

Egiptuse maa-alal olev Suessi kanal **Suessi** ja **Port Saidi** sadamaga ei ole küll Inglismaa valdus, kuid neid sadamaid valvavad Inglise sõjaväed ja sõjalaevad.

Egiptuse pealinn on **Kairo**, peasadam **Aleksandria**.

Prantsusmaale kuuluvad **Alžeeria**, **Tuneesia** ja **Maroko**, Prantsuse **Lääne-Aafrika**, Prantsuse Ekvatoriaalne **Aafrika** ja **Madagaskar**. Belgiale kuulub **Kongo**, kus toodetakse palju vaske. Itaaliale kuulusid **Liibüa (Tripolitaania)**, **Eritrea** ja **Itaalia-Somaalimaa**. Nende poliitiline korraldus on veel lahendamata.

Aafrika iseseisev riik **Abessiinia** (Etioopia) vallutati pärast ägedat sõda aastal 1936 Itaalia poolt. Pärast Itaalia sõjavägede lüüasaamist Ida-Aafrikas on kõik Itaalia asumaad Inglise sõjavägede poolt okupeeritud ja Abessiinias taastatud neeguse (keisri) võim.

¹ Formaalselt loetakse Inglise-Egiptuse Sudaan Inglise ja Egiptuse ühiseks valduseks.

Abessiinlaste peatöö on põllundus, mida arendatakse mägis-
maa keskviõõndis 1,5—2,5 km kõrgusel. Nisu-, hirs- ja odra-
põlde on kiltmaal kõikjal leida. Paiguti on näha kohvipuu-
aedu. Kohvipuu kasvab Abessiinias ka metsikult. Mägede nõlvadel
mahlaseil aasadel karjatuvad lehmad, lambad ja kitsed.

Abessiinia pealinn on **Addis-Abeba**.

Hispaaniale kuuluvad **Hispaania Maroko** ja loode-
rannik **Rio de Oro**, Portugalile **Angoola** ja **Mosam-
bikimaa**.

Aafrika riik **Libeeria** on sõltuvuses USA-st, kes asutas tema
territoriumile k a u t š u k i p u u-istandikud.

Nii lähedavad suured Aafrika rikkused mitmesuguste maade
kapitalistide kätte.

Harjutusi kaardil. Näidake Inglismaale kuuluvad Aafrika asumaad.
Näidake Prantsusmaa asumaad ja nimetage mõned neist. Näidake His-
paania ja Belgia asumaad, samuti ka Abessiinia, Egiptus ja Libeeria.

AMEERIKA.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Pindala — 42,8 milj. km². Rahvastik — 260 milj. elanikku.

Suurus, asend ja ranniku liigestus.

Ameerika on pindala suuruselt väiksem ainult Aasiast. **Barrow'** (barou) neemest põhjas kuni **Hoorn'i** neemeni lõunas on ta ulatus 15 000 km.

Ameerika asub kahe tähtsaima ookeani vahel. Teistest mannerdest on ta väga kaugel, kuid teda ühendavad nendega sirged teed otse üle lahtiste ookeanide. Ühes kohas ta läheneb küll Aasiale, kuid just selles piirkonnas elab vähe inimesi.

Ameerika koosneb kahest, looduslikult teineteisest väga oluliselt erinevast mandrist. Rannajoon on väga mitmekesine. Vaikse ookeani rannik on vähe liigestatud; seal on ainult kaks suuremat poolsaart: **Kalifornia** ja **Alaska** (viimase jätkuna esinevad **Aleuudi** saared) ja ainult üks tähtsam laht — kitsas ja pikk **Kalifornia laht**. Ameerika Vaikse ookeani rannik on suures ulatuses kõrge, kaljune, lahtedeta.

Põhja-Ameerika rannik on 47. laiusjoonest 60. laiusjooneni lõhestatud fjordidega ja ääristatud saarte ning skääridega nagu Skandinaavia poolsaargi. Ühes niisuguses fjordis asub Vancouver'i sadam. Sama-

sugused fjordid, saared ja skäärid on Lõuna-Ameerikas ka 42. laiusjoonest lõuna poole.

Magalhães'i (magaljaiši) väin, mis eraldab **Tulemaa** saari mandrist, koosneb samuti reast fjordidest. See väin on niivõrd kääruline, et Magalhães ainult vaevu leidis sellest väljapääsu. Väina pikkus on 600 km.

Lõuna-Ameerika Atlandi rannik on vähe liigestatud: seal on ainult kaks suurt lahte — La Plata ja Amazonase jõe suudmes.

Kesk- ja Põhja-Ameerika Atlandi rannik on aga tugevasti liigestatud. Siin on **Lääne-India** saarestik, mis koosneb **Suurtest Antillidest (Kuuba, Jamaika, Haiti, Puerto Rico), Väikestest Antillidest** ja Bahama saarestikust.

See saarestik koos **Floridaga** eraldab ookeanist Ameerika vahemere — **Mehhiko** lahe ja **Kariibi** mere. Sellest merest voolab **Golfi hoovus** jõetaolise vooluna Florida väina kaudu välja. Hoovus on siin umbes 50 km laiune; ta voolu kiirus on ligi 10 km tunnis.

Põhja-Ameerika idarannik 35. laiusjoonest 50. laiusjooneni on tugevasti liigestatud. Seal on rohkesti lahti sadamatega, nagu **New York, Philadelphia** ja teised. Suurim laht on **St. Lawrence'i** laht, mis uhub **Newfoundlandi** (njufaundlandi) läänerannikut.

Ka Ameerika põhjarannik on tugevasti liigestatud. **Hudsoni** väina abil ookeaniga ühenduses olev **Hudsoni** laht tungib kaugele mandrisesse. Ta uhub **Labradori** poolsaare rannikut.

Suur saarestik, mida nimetatakse **K a n a d a** ehk **Polaarsaarestikuks**, ääristab Ameerika põhjarannikut. Selles saarestikus on palju suuri saari, näit. **Baffini m a a** (bafini) — Sumatra saarest suurem. Maailma suurimast saarest **Grööni- maast** on Polaarsaarestik lahutatud **D a v i s'e** (devis) väina ja **B a f f i n i** lahega.

Kanada saarestiku vahel olevad väinad kattuvad pikaks ajaks jääga. Need väinad aga, mis võimaldavad läbipääsu Atlandi ookeanist Põhja-Jäämerre, on peaaegu alati täis kiilutud jääga.

Ameerika põhjarannikul, Polaarsaarestikust lääne pool, on Põhja-Jäämeri laevatav ainult lühikest aega ja sedagi mitte igal suvel. Ka **Beringi** väin on üle poole aasta jääd täis, kuid suviti on ta laevasõiduks vaba.

Mered ei lõhesta Ameerikat siiski mitte nii tugevasti kui Euroopat. Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas on paiku, mis on ookeanist enam kui 1500 km kaugusel. Kuid keskosas Ameerika ahendub tunduvalt: Panama maakitsus, millest on läbi kaevatud **Panama** kanal, on ainult 60 km lai.

Harjutusi kaardil. Näidake Ameerika äärmised põhja- ja lõunatipud. Määrake kilomeetrites nende kaugus ekvaatorist. Mõõtk Lõuna-Ameerika suurim laius vastavat laiusjoont mööda.

Võtke ette „merereis“ ümber Põhja-Ameerika — Hudsoni lahest kellaosuti liikumise suunas Panama kanali kaudu Beringi väinani — ja nimetage kõik lahed, väinad, mered, merehoovused, saared ja poolsaared sellel teel.

Tehke samasugune „reis“ kaardil ümber Lõuna-Ameerika.

Ameerika avastamine ja uurimine.

Ameerika avastati eurooplaste poolt kaks korda. Esimest korda käisid seal X sajandil normannid — meresõitjad, kes elasid Skandinaavia poolsaarel. Otsides uusi maid, tegid nad korduvalt kaugeid merereise ja avastasid sel teel Gröönimaa ja hiljem ka Põhja-Ameerika idaranniku, millele nad nimeks andsid „Vinland“ (Viinamarjamaa). Oma avastustele ei omistanud normannid erilist tähtsust ja see unustati varsti.

XV sajandi lõpul avastas Ameerika itaallane Chr. Kolumbus. Nagu teisedki tolleagepsed meresõitjad, nii püüdis temagi leida mereteed Indiasse. Euroopa kaupmehed olid huvitatud sellest teest. Astunud Hispaania teenistusse, asus Kolumbus augustis 1492 teele üle Atlandi ookeani, hoides kogu aeg kurssi lääne poole. Sama aasta oktoobrikuu lõpul randus ta Bahama saartel. Avastanud veel Kuuba ja Haiti, pöördus ta Hispaania

niasse tagasi röömsa sõnumiga mereteed avastamisest Indiase. (Kolumbus arvas, et tema poolt avastatud saared on India läheduses.)

Hiljem võttis ta ette veel kolm merereisi — avastas palju uusi saari, samuti ka Ameerika mandri enese. Ta oli aga arvanisel, et avastatud maad kuuluvad Kagu-Aasiasse. Selles teadmises Kolumbus surigi. Ka eurooplased nimetasid tema poolt avastatud maid kaua aega veel Indiaks, pärast-poolle aga Lääne-Indiaks.

Alles pärast seda, kui sama teed mööda olid sõitnud juba paljud mere-sõitjad, veendusid eurooplased, et Kolumbus oli avastanud uue maailma-jao. „Ameerika“ nimetuse sai uus manner ühe reisi ja — Amerigo Vespucci (vesputši) nime järgi, kes esimesena kirjeldas Ameerikat.

Peale Kolumbuse on Ameerika uurijaist suurimad teened Magal-hâes'il, kes oma ümbermaailmareisi puhul purjetas ümber Lõuna-Ameerika läbi väina, mis kannab tema nime, ja esimesena veendus selles, et Ameerika ja Aasia vahel on hiigelookean, mille ta nimetas Vaikseks ookeaniks.

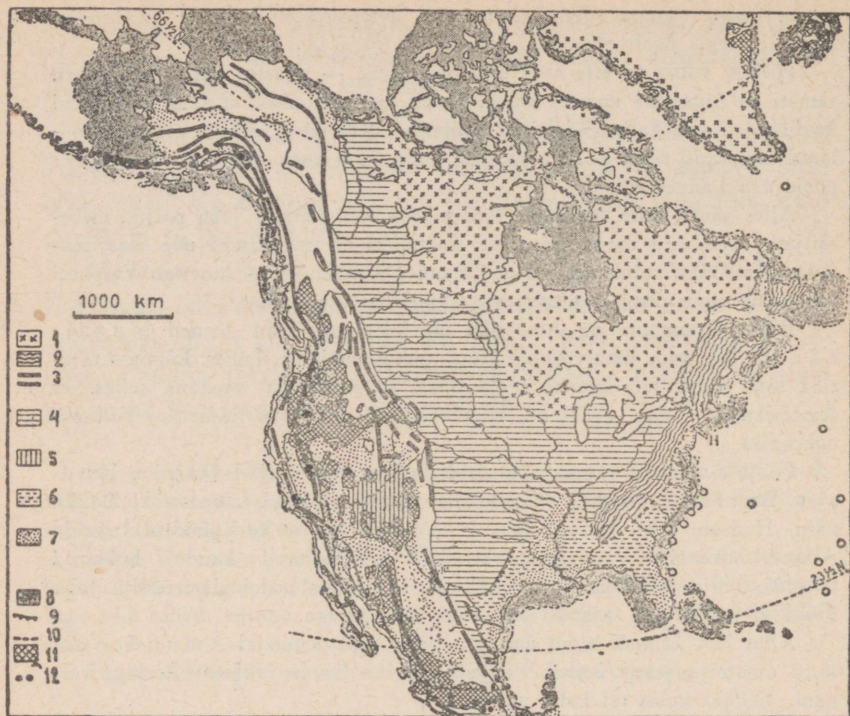
Põhja-Ameerika rannikut uurisid inglise meresõitjad Davis, Hudson, Baffin ja teised. (Nende meremeeste nimesid kannavadki Davise väin, Hudsoni laht, Baffini laht jt.) Paljud neist, kes püüdsid tungida Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani Põhja-Jäämerd kaudu, hukkusid triivjääs nälja ja külma kätte. Nii näiteks hukkus seal inglise reisi ja John Franklin möödunud sajandil koos oma kaaslastega.

Alles XX sajandi algul õnnestus norra maadeuurijal Amundsenil sõita mootorpurjekal ümber Põhja-Ameerika Davise väinast Beringi väinani. Selleks kulus tal kolm aastat.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerika sisemaad on uuritud peamiselt eurooplaste-ümberasujate poolt. Teadlasist on suurimad teened saksa maadeuurijal Aleksander Humboldt'il, kes väga elavalt kirjeldas Lõuna- ja Kesk-Ameerika loodust.

Pinnaehitus.

Piki Ameerika läänerannikut Alaskast Tulemaani ulatuvad maailma pikimad mäeahelikud **Kordiljeerid**, mida Lõuna-Ameerikas tavaliselt nimetatakse **Andideks**. Need mäeahelikud katkevad ainult ühes kohas — Panama maakitsusel. Peaaegu kogu pikkusel nad koosnevad mitmest paralleelsest ahe-

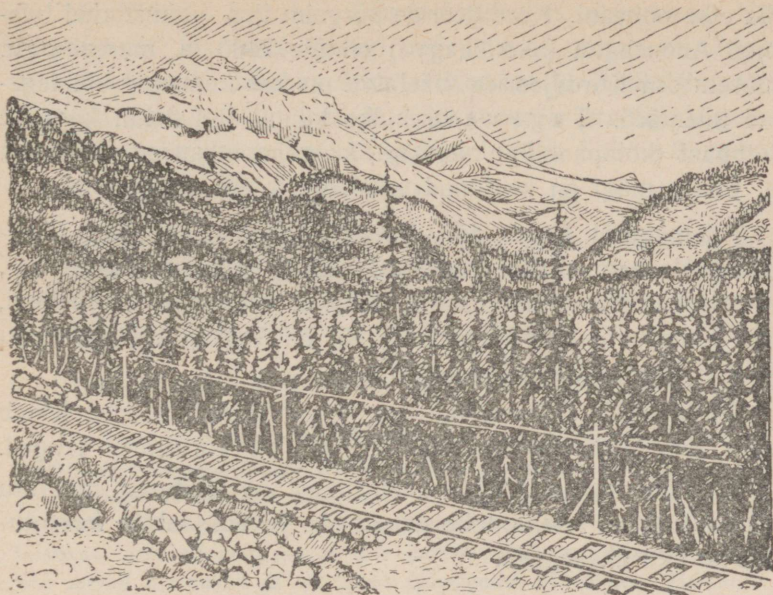

Joon. 39. Põhja-Ameerika pinnaehitus.

1 — Kanada kristalne massiiv (Kanada Kilp); 2 — Apalatši mäestik; 3 — Kordiljeeride kurd-ahelikud; 4 — Kesk-lauskmaa; 5 — Colorado lava; 6 — rannikumadalik; 7 — jõe- ja meresetete alad ning rusa- ja liivataide Kordiljeeride sulgnõgudes; 8 — madal rannikumeri; 9 — murrangujooned; 10 — Apalatši mäestiku idapoolne jalami-astang; 11 — Kordiljeeride laavakatted; 12 — tulemäed.

Leidke noored kurdmäestikud.

likust. Põhja-Ameerikas neid ahelikke on mitu ja nad kannavad seal eri nimetusi: **Kaljumäestik**, **Sierra Nevada**, **Rannikumäestik** jt. Nende ahelikkude vahel asetsevad määratu suured

Joon. 40. Kordiljeerid Põhja-Ameerikas. Leidke mägede nõlvul metsa piir.

kiltmaad, näiteks **Mehhiko**, **Suur Põhja-Ameerika Kiltmaa** ehk nn. **Suur Nõgu**.

Lõuna-Ameerika Kordiljeerid ehk Andid on palju kitsamad ning koosnevad peamiselt ainult kahest paralleelsest ahelikust. Nende vahel on pikad, kuid kitsad kiltmaad, näiteks Peruu ja Boliivia kiltmaad.

Kordiljeerid on madalamad ainult Aasia kõrgemaist mäestikest. Eriti kõrged on Lõuna-Ameerika Kordiljeerid. Igilumega kaetud tippe on isegi ekvaatoril, kus igilume piir on 5 km kõrgusel. Äärmises lõunas ja põhjas aga, kus igilume piir laskub 500 m-le merepinnast, katavad lumehulgad Kordiljeere tipust peaaegu jalamini; suured jääliustikud liuglevad

alla otse ookeani. Kordiljeeride kõrgeim tipp — kustunud tulemägi **Aconcagua** (akonkaagva) on üle 7000 m merepinnast. Suurem osa Kordiljeeride mäelatvu on kas kustunud või tegevad tulemäed. Tegevate hulka kuulub ligi 6 km kõrgune **Cotopaxi** (kotopaahhi)¹ tulemägi, kõrgeim tulemägi maakeral; St. Eliase mägi on kustunud tulemägi.

Tulemägesid leidub piki Vaikse ookeani rannikut Tulemaast Alaskani. Edasi see rida jätkub Aleuudi saarestikul, Kamtšatkal, Kuriili saarestikul, Jaapani ja Filipiini saarestikul, Uus-Guineas ja Uus-Meremaal. Nii on Vaikne ookean ümbritsetud otsekui tulemägede rõngaga.

Kordiljeeride läänenõlvad on väga järsud, kõikjal leidub suuri järsakuid; vastas-olevad nõlvad on võrdlemisi lauged.

Kordiljeeride ja Andide ahelastikud on ehituselt määratu suured kurrud. Need tekkisid Alpide ja Himaalaja kurrutusega umbes üheaegselt.

Mägede tekkimine kestab Ameerika läänerrannikul praegugi veel edasi. Selle tõendajaks on tugevad maavärinad Põhja-, eriti aga Lõuna-Ameerikas (joon. 41). Nende maavärinate tõttu kannatavad rohkesti Santiago ja Lima, Põhja-Ameerikas aga San Francisco linn. Maavärinatega seltsivad sageli merevärinad, mis tekivad ookeanipõhja vajumise tagajärjel. Niisugusel juhul sööstavad rannikule hiiglaslikud lained.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas laiuvad Kordiljeeridest ida poole suured lauskmaad, mille kihid lebavad peaaegu horisontaalselt, moodustades kas kiltmaid või madalikke. Sellised on näiteks **Mississippi** madalik Põhja-Ameerikas ja **Amazonase** ning **La Plata** madalik Lõuna-Ameerikas. Kõik need mannerde keskosi haaravad madalikud ja lavamaad on kaetud sõreda mullastikuga ning on kõlblikud põllutöök.

¹ Selle tulemäe purset saadab alati hirmus veeuputus mäe ümbruskonnas, sest suurest soojusest sulab mäe lumine müts.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas kõrguvad Kesklaukmaast ida pool jällegi mäed, kuid mitte nii kõrged. Põhja-Ameerika idaosas laiuvad **Kanada** ja **Apalatši** massiiv. Kanada massiiv ehk Kanada Kilp koosneb graniidist, gneisist ja kristalseist kiltkividest; ta sarnaneb väga Soome-Skandinaavia massiiviga ehk Balti Kilbiga.

Mannerjää on silunud ka Kanada Kilbi pealmist pinda — kõikjal on paljad „silekaljud“ ja hiigelrändrahnud. Sellesse massiivi, samuti ka maa-alasse temast lõuna pool kuni Ohio ja Missouri jõeni, kaevas mannerjää rohkesti lohke, mis pärast muutusid järvedeks.

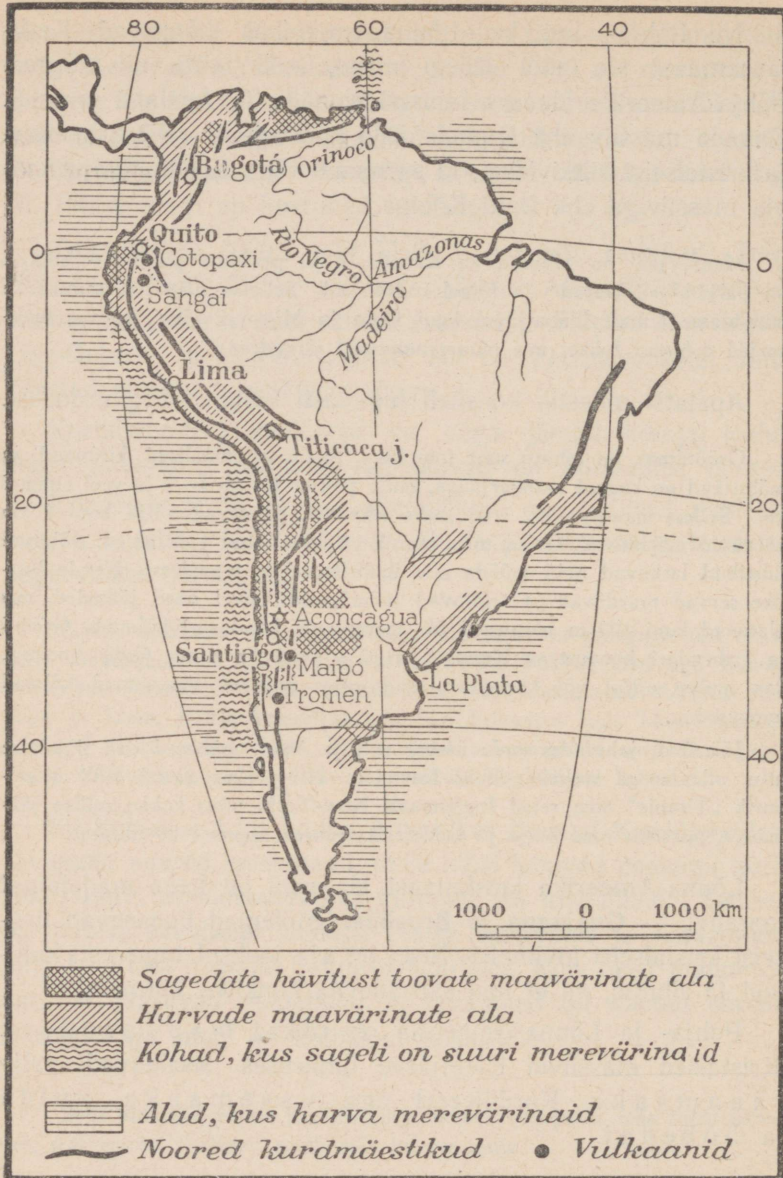
Apalatši mäestik koosneb tugevasti kulunud ürgkurdudest.

Gröönimaa on tohutu suur tomlava. Saare sisemaalsed kiltmaad ja mäestikud on kaetud mannerjääga, mille paksus ületab 1—2 ja veel enamgi km. Sellest mannerjääst, eriti saare servadel, paistavad välja kuni 3 km kõrgused mäeladvad. Gröönimaa rannik on lõhestatud fjordidega; võimsad liustikud laskuvad neid mööda alla ümbritsevaisse meredesse. Nende liustike servad murduvad ja tekitavad jäämägesid. Suvel need jäämäed, mis ulatuvad kuni 100 m kõrguseni üle merepinna, kanduvad külmade Grööni ja Labradori hoovustega lõunasse. Nad ujuvad ka vastu Golfi hoovust, kas tuulte mõjul või kannavad neid edasi ookeani sügavamad külmad hoovused.

Jäämäed, jahutades enda ümber vett ja õhku, mähivad end tihedasse uttu, olles seega suureks ohuks laevadele. Nii põrkas aastal 1912 hiigelaurik „Titanic“ oma reisil Inglismaalt New-Yorki udus kokku sellise jäämäega, purustas oma külje ja hukkus, kusjuures uppus 1400 inimest.

Lõuna-Ameerika lauskmaast ida pool on kaks madalamat massiivi — **Guajaana** ja **Brasiilia**. Mõlemad koosnevad ürgseist kristalseist kivimeist. Need on aja jooksul tugevasti kulunud ja silutud, nii et nad sarnanevad künkliku kiltmaaga.

Põhja- ja Lõuna-Ameerika on rikkad **m a a v a r a d e s t**. Kristalsed massiivid Ülemjärve ümbruses sisaldavad palju **r a u a m a a k e**, **Kordiljeerid** aga **v a s e m a a k e**, **kulda** ja **hõbedat**.

Joon. 41. Maaväriinate ja mereväriinate alad Lõuna-Ameerikas. Nimetage linnad, kus maa- ja mereväriinaid on väga sageli.

Vanas ärakulunud kurrulises Apalatši mäestikus on eriti rohkesti kivisütt, mida leidub paksude kihtidena ka mäestiku naabruses Mississipi madaliku põues. Peale selle peituvad samas mäestikus ja samas madalikus, samuti USA lääneosas Kalifornia osariigis, nafta ehk maaõli hiigelvarud. Ka Mehhiko on rikas nafta poolest.

Lõuna-Ameerika kristalseis massiivides leidub värvilisi metalle, kulda ja hõbedat, Brasiilia massiivis ka rauda. Venetsueelas ja Kolumbias on Kordiljeeride nõlvadest leitud nafta rikkaimad lademed.

Harjutusi kaardil. Näidake Kordiljeerid ja Andid, leidke kohad, kus nad laienevad, kus ahenduvad. Kui kõrged on nende mägede tipud? Näidake Mississipi, Amazonase ja La Plata madalik. Näidake Apalatši ja Brasiilia massiiv.

Kliima.

Ameerika ulatub nelja soojusvööndisse; ta kliima on vaheldusrikas ja Lõuna-Ameerika kliima erineb tunduvalt Põhja-Ameerika kliimast.

Lõuna-Ameerikat läbib ekvaator. Seal laiub määratu suur Amazonase madalik, kus talve polegi, või täpsemalt väljendudes, kus talv¹ erineb üsna vähe suvest ja kus aasta läbi sajab ränka äikesevihma. Aastas on seal keskmiselt 170 äikesevihmast päeva. Sademete rohkus on seletatav sellega, et passaadid puhuvad kahelt poolt — kirdest ja kagust, kuna ekvaatori ümbruses õhk tõuseb üles. Passaadid toovad Atlandi ookeanist hulga veeauru, mis õhus kõrgemale tõustes annab rohkesti sademeid. Samasugune niiske kliima on ka Antilli saarestikus.

¹ Amazonase suudmes on kõige soojema kuu keskmine temperatuur 26°, kõige jahedama kuu 25°.

Joon. 42. Lõuna-Ameerika sademete kaart.
Kus on sademeid kõige rohkem ja mispärast?

Passaadid, jõudnud üle Kordiljeeride, on allapoole laskudes juba kuivad. Seetõttu on ka Andide läänenõlvadel kuiv kliima, seal laiub koguni Atacama kõrb — otse ookeani ranniku lähedal.

Kliima kuivus tuleb siin veel ka Peruu külmast merehoovusest, mis uhub seda rannikut. See merehoovus tekib kagu-passaatide mõjul. Passaadid ajavad pealmised soojad veekihid rannikust eemale. Külम vesi tõuseb sügavustest nende asemele. See vesi aurab vähe.

Vihmade puudumise tõttu on mõnele saarele Peruu ja Tšiili rannikul kogunenud terved mäed linnusõnnikut — guaanot. Merelinnud on katnud need saared oma väljaheidete ja kalaluudega. See kõik on kuhjunud sajandite kestel. Nüüd eksporditakse guaanot, mida nimetatakse ka tšiili salpetriks ja mis on suurepärase lämmastikväetis, põldude ja aedade väetamiseks Põhja-Ameerikasse ja Euroopasse.

Läänetuulte mõju all olevas mandri lõunaosas (35. laiusjoonest lõuna suunas) valitseb paras-soe kliima. Seetõttu on ka Andide läänenõlvakud väga niisked. Idanõlvakud ja lausmaa on kuivad, seal laiuvad Patagoonia kuivstepid.

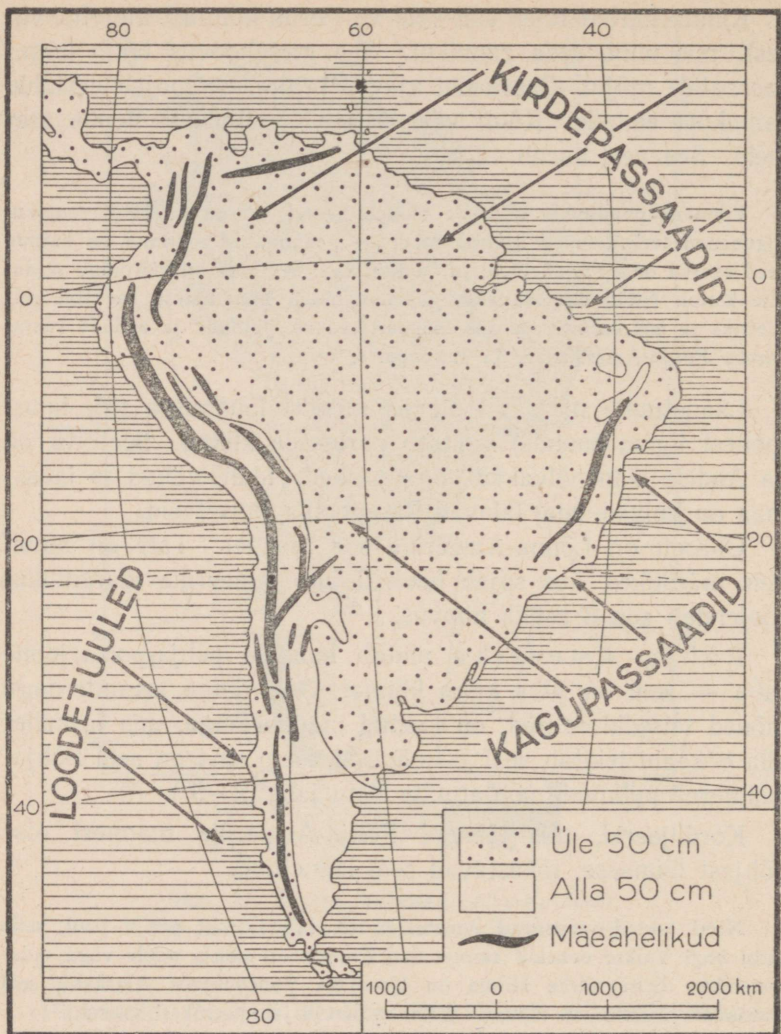
Üldiselt on Lõuna-Ameerika soe manner. Talv on ainult neis mäestikes, kus sajab lund. Lõuna-Ameerika idarannikut soojendab soe Brasiilia hoovus.

Põhja-Ameerika ulatub kaugele põhja-polaarjoone taha — seal on juba külм kliima. Gröönimaa, samuti nagu mõned teisedki saared, on kaetud mannerjäaga, mis laskudes alla ookeani tekitab seal jäämägesid. Isegi suvi on seal Põhja-Jäämerelt puhuvate põhjatuulte tõttu jahe (2—9°).

Kordiljeerid, mis läbivad Põhja-Ameerika mannert otse põhjast lõunasse, tõkestavad seal läänetuuli.

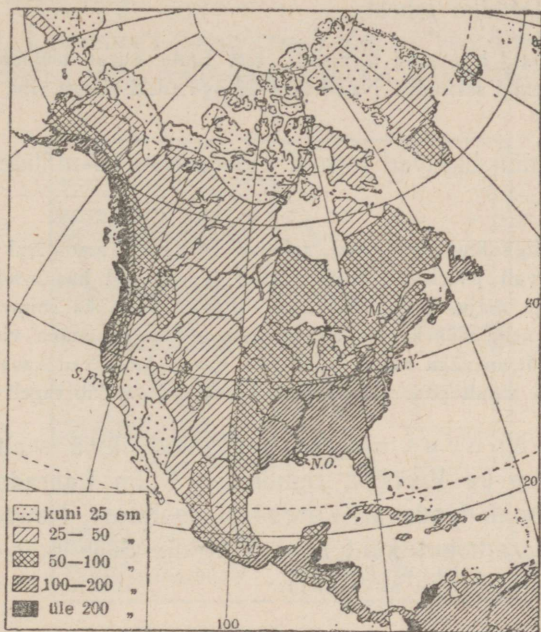
Need tuuled valitsevad Ameerikas 40. laiusjoonest põhja pool, selle tõttu ongi Vaikse ookeani rannik San Franciscost põhja poole väga sademeterikas. Eriti niiske kliima on fjordides Vancouverist Alaskani; seal kannavad läänetuuled alatiselt pilvi, millest sajab peenikest vihma.

San Francisco ümbruses on kliima kuivem, sest seal puhuvad juba kirdepassaadid, mis kannavad niiskuse Ameerika rannikult eemale. Sealt veel enam lõuna poole on juba lähistroopiline kliima, mis väga sarnaneb Vahemere kliimaga — kuiv palav suvi ja pehme vihmane talv.

Joon. 43. Vihmatoovad tuuled Lõuna-Ameerikas. Kus langeb sademeid kõige vähem ja mispärast?

Põhja-Ameerika mandri keskosas, Kordiljeeridest ida poole, on kontinentaalne kliima. Talvel tungivad külmad tuuled lõunasse, teel kuni Mehhikoni nad ei kohta mägesid. Suvel, vastupidi, kandub soojenenud õhk Mississipi madalikult kaugele põhja.

Joon. 44. Põhja-Ameerika sademete kaart.
Näidake põuased alad. Mispärast Põhja-Ameerika lääneosas on vähe sademeid?

Üheski maailmajaos ei lähene polaar- ja troopikamered niivõrd üksteisele kui Põhja-Ameerikas. Külmast Hudsoni lahest, mis suurema osa aastast on kaetud jääga, sooja Mehhiko laheni on vähem kui 3000 km.

Tuuled, mis puhuvad põhjast või lõunast, kannavad külma või sooja kiiresti laiali. Seetõttu ongi ilmad Põhja-Ameerikas

muutlikumad kui üheski paigas mujal maakeral. Mehhiko lahe rannikul, kus üldiselt valitseb palav ja niiske kliima, on mõnikord külma kuni -20° .

Mõnikord lähevad üle Põhja-Ameerika kaldalähedase riba ka troopilised tsükloonid (tormid), mis tavaliselt lähtuvad Mehhiko lahest.

Need tormid laastavad hirmsasti, sest tuule kiirus tsükloonis tõuseb 50 m ja rohkemgi sekundis. Nad haaravad aga siiski kitsast riba 10—20 km läbimõõduga.

Sagedamini liiguvad tormid mööda Suuri Antillide saari ja üle Florida.

Suvel, kõige kuumemal ajal, tekivad Mississipi madalikul tornadod, kohutavalt pöörlevad keeristormid. Tornaadod haaravad oma teel kaasa puid ja maju. Mõnikord nad tõstavad õhku ka inimesi ja isegi hobuseid, et neid mõnekümne meetri kaugusel uuesti maha visata. Tornaado läbimõõt on väga väike — kõigest $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ km. Nad kaovad kiiresti, liikunud edasi ainult paar kilomeetrit. Tornaadot saadab sageli äike.

Golfi hoovus soojendab Floridat, kuid sealt kannab ta sooja vee ka Euroopa rannikule. Külma Labradori merehoovus jahutab tunduvalt Labradori poolsaart, Newfoundlandi saart ja idarannikut kuni New Yorgini. Selle hoovuse läheduse tõttu algab siin suvi hilja.

Harjutusi kaardil. Kustkohast toovad tuuled niiskust Lõuna-Ameerikasse ja kust Põhja-Ameerikasse? Kus levivad Põhja- ja Lõuna-Ameerikas kuivad maa-alad?

Jõesed ja järved.

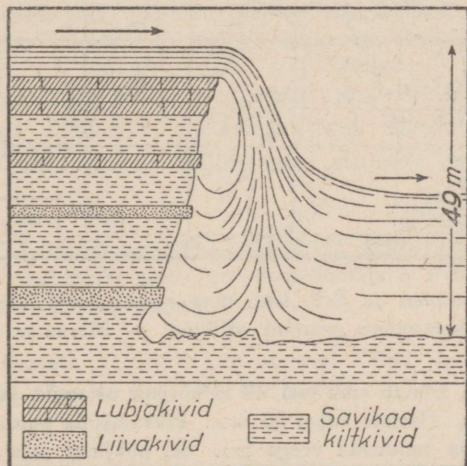
Kõik peamised jõed nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas algavad Kordiljeeride mäestiku süsteemis ja voolanud suurtel lauskmaadel, suubuvad Atlandi ookeani.

Pikim jõgi Põhja-Ameerikas on Mississipi ühes oma lisa-

jõgede **Missouri** ja **Ohio**. Kui jõe alguseks lugeda Missouriit, siis on Mississippi pikim jõgi maakeral (6800 km).

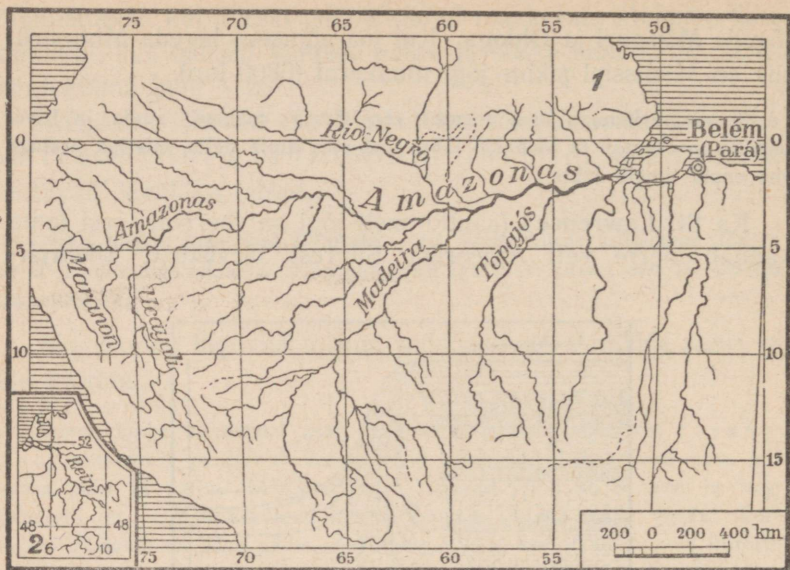
Mississippi kannab oma sogases vees kaasa rohkesti muda ja liiva, seetõttu moodustab ta Mehhiko lahte suubudes suure delta, mis iga aastaga üha enam tungib lahte.

Ka **St. Lawrence'i** (santlórensi) jõgi on veerikas, sest tema kannab merre vett Ameerika Suurest Järvistust: **Ülemjär-**

Joon. 45. Niagara jõe skeem. Selgitage, mispärast juga taganeb. Missugused laded on kõige kõvemad?

vest, **Huron'ist**, **Michigan'ist** (mišiganist), **Erie'st** (eirist) ja **Ontario'st**. Kusagil mujal maailmas pole nii suurt mageda vee kogu kui siin. Ülemjärv on enam kui 600 km pikk, rohkem kui neli korda suurem meie Laadogast; see on suurim mageda vee järv maakeral. Erie ja Ontario järve vahel on suur **Niagara juga**.

Joon. 46. Amazonas ja Rein ühes ning samas kaardimõõdus. Leidke Amazonase peamine allikjõgi — Maranon.

Niagara jõgi kohtab oma teel 49 m kõrgust astangut ja langeb sellest alla kahe haruna. Harude vahel on saar. Pikkamööda purunedes langevad aluskalju kihid ja kanduvad veega ära. Sel põhjusel juga taganeb vähehaaval Erie suunas.

Põhjakkallakul voolavaist jõgedest on suuremad Nelson, mis lähtub Winnipegi (vinipegi) järvest, ja Mackenzie (makénsi), mis viib merre vett kolmest järvest: Athabaska'st, Suur-Orjajärvest ja Suur-Karujärvest. Kuigi need jõed on veerikkad, ei ole neil laevatavuse suhtes tähtsust. Nad suubuvad meredesse, mis on jääd täis kuhjunud, ja nad ise ka kattuvad jääga üsna pikaks ajaks.

Lääne poole, Vaiksesse ookeani, voolavad Yukon, Columbia ja Colorado.

Lõuna-Ameerika suurim jõgi on Amazonas (amasoonas). Ta on lühem Mississipist ja Niilusest, kuid veerohkuse poolest

on ta esimene jõgi maailmas. Tal on 15 lisajõge, mis on nii sama pikad kui meie Volga ja Dnepr. Need lisajõed — Madeira, Rio Negro ja teised — on laevatavad peaaegu oma allikaini. Amazonas ise on laevatav ookeanist kuni Kordiljeeride jalamini. Alamjooksul on ta nii lai ja sügav, et mereaurikud võivad sõita ligi 1000 km jõge mööda üles.

Alamjooksul on Amazonase laius 20—80 km, kuid merelaevadele on sobiv ainult üks haru: teistel harudel on rohkesti leetseljakuid. Mere tõusulaine tungib Amazonasesse 5 m kõrguse vallina, mis hirmsa müri naga tormab vastuvoolu, ujutades üle madalad kaldad. See laine võib Amazonast mööda liikuda kuni 900 km kauguseni suudmest.

Lõuna-Ameerika teised suuremad jõed on **Orinoco** ja **Parana** (paranaa) ühes lisajõe Paraguay'ga. Suudme-alas Parana kannab **La Plata** nime. Selles osas suubub temasse lisajõgi Uruguay.

Põhja- ja Lõuna-Ameerika Kordiljeeride ahelastike vahelistel kiltmaadel leidub umbjärv: need on Suur-Soolajärv Põhja-Ameerikas ja Titicaca (titikaka) Lõuna-Ameerikas.

Harjutusi kaardil. Näidake, kust algavad Põhja- ja Lõuna-Ameerika tähtsaimad jõed. Kus on eriti rohkesti järvi?

Taimestik.

Ameerika taimestik on rikkam kui üheski teises maailma-jaos. Kõrbeid on siin vähe; ka stepid ei ole nii kuivad ja nii laialdased kui Aasias. Üle poole pindalast on kaetud tihedate metsadega. Ainult tundrad on Ameerikas niisama vaesed ning laialdased nagu Aasiaski.

Tundrad levivad polaarsaartel ja Põhja-Jäämere rannikul; taimestik on sarnane Vana-Maailma tundra omaga, s. o. samblad, samblikud, marjapõõsakesed jne.

Põhja-Ameerika tundraist lõuna poole laiuvad Siberi taigaga sarnanevad, kuid siiski palju mitmekesisemad ürgmetsad. Neis kasvab palju niisuguseid puid, mida Vana-Maailmas ei ole. Seal on näiteks ligi 40 eri männiliiki, umbes 80 tammeliiki jne. Vana-Maailmas on neid liike tunduvalt vähem. Paljud puud kasvavad hiiglamõõdulisteks, näiteks hiigelkuusk, hiigelseedermänd — Vaikse ookeani rannikul. Sierra Nevada nõlvakuil kasvavad taimeriigi hiiglased — sekvoidad (mammutipuud) kuni 140 m kõrguseks. Mehhiko lahe rannikul kasvavad igihaljad puud ja palmid.

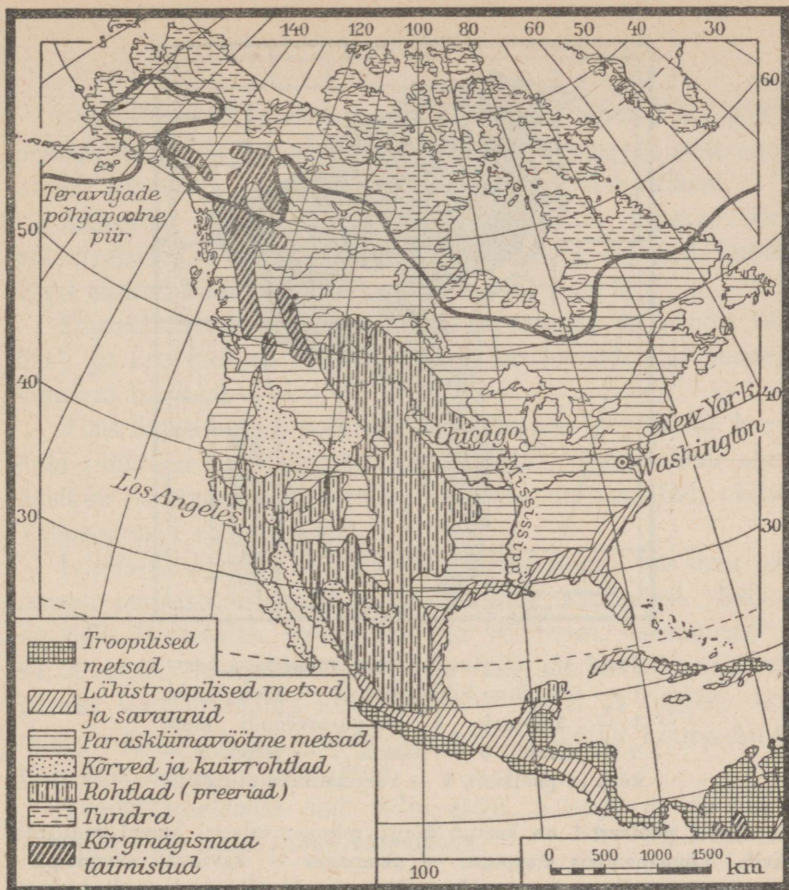
Põhja-Ameerika kuivemates alades laiuvad suured stepid — preeriad. Kevadeti ja suveti on preeriad kaetud mahlaka rohelse rohuga, mis hakkab kuivama suve lõpul või sügisel — siis muutuvad preeriad kollaseks.

Nüüd on juba suurem osa preeriaist muudetud viljapõldudeks.

Preeria mullastiku moodustavad mustmullad, niisama viljakandvad kui meie mustmullasteppides. Metsade vööndis aga — nii okaspuu- kui ka segametsas — valitsevad leetunud mullad.

Põhja-Ameerikas on ka kõrbeid. Need asetsevad Kordiljeeride ahelastike vahel ja lõuna pool — üsna Vaikse ookeani rannikul Kalifornia poolsaarel, kus rannikut uhub külm Kalifornia merehoovus ja kust algavad Vaikse ookeani kirdepassaadid. Neis kõrbeis kasvab kõrge põõsataoline puju, lõunapoolseis Mehhiko kõrbeis — hiigelkaktused ja -agaavid. Kaktused koguvad vett oma lihavaisse vartesse, agaavid oma lehtedesse.

Kogu Kesk-Ameerika ja pool Lõuna-Ameerikast on kaetud troopiliste ürgmetsade ja savannidega; Orinoco jõe piirkonnas savannid kannavad ljaanode nime. Kogu Amazonase madalikul Atlandi ookeanist kuni Kordiljeeride jalamini kasvab peaaegu katkestamatult laialdane troopiline ürgmets, mille pindala on võrdne NSV Liidu Euroopa-osaga. Selle metsa puud ületavad kõrguselt isegi Malai saarestiku

Joon. 47. Põhja-Ameerika taimestiku kaart. Missugust rööbikut läbib mitu korda teraviljade põhjapoolne piir ja missugust palmide põhjapoolne piir?

puid. Nad kasvavad nii tihedasti ja on nii läbi põimunud liaanidega, et reisida selles metsas saab ainult mööda jõgesid.

Lõuna-Ameerika kuivemates alades, näiteks Orinoco, Paraguay ja Parana jõe mööda levivad troopilised metsastepid — savannid, mis suvi-

Joon. 48. Lõuna-Ameerika taimestiku kaart.

- 1 — troopiline vihmamets, 2 — mangroovid,
 3 — kuivmets, 4 — parasvööndi mets,
 5 — savann, 6 — pampa, 7 — stepp, 8 —
 kõrb ja poolkõrb, 9 — kõrgmäestiku taimestik.

sel niiskel poolaastal on kaetud kõrge rohuga; talvisel kuival ajal rohi häviv. Lõunapoolseis steppides — pampades — kasvavad samasugused rohhtaimed kui Euraasia steppides, näit. sulgrohi. Pampade mullad sarnanevad mustmullaga, põhja pool olevais troopilistes ürgmetsades esineb punamuld.

Mitmed tähtsad kultuurtaimed põlvnevad Ameerikast, näit. kartul, mais, tubakas, hiniini-, kautšuki- ja kakaopuu. Kartul on pärit Lõuna-Ameerika kiltmaadelt, kus teda esimestena hakkasid kasvatama indiaanlased ja kust ta toodi Euroopasse varsti pärast Ameerika avastamist. Nüüdisajal kasvatatakse kartulit peaaegu kõigis maailma maades.

Loomastik.

Põhja-Ameerikas esinevad samasugused loomad kui põhja-poolses Aasias ja Euroopas. Mida rohkem lõunasse, seda enam erineb Ameerika loomastik Vana-Maailma loomastikust.

Ameerika tundrais elavad põhjapõdrad, muskusveised, polaarrebased, lumekanaad; metsades: oravad, rebased, hundid, väga suured hallid karud ja muud karusloomad.

Suurest Järvistust lõuna pool, kus rahvast on kaunis tihedasti ja kus metsad on hõredamad, on metsloomad peaaegu viimseni hävinud.

Alles hiljuti hulkus preeriais metshärgade — piisonite karju, kuid nüüd on need loomad seal hävinud. Neid leidub ainult üksikuis kohtades, kus nende kütmine on keelatud, näiteks Yellowstone'i rahvusparkis.

Lõuna-Ameerikas on palju niisuguseid loomi, kes oma välimuselt suuresti erinevad Vana-Maailma loomadest. Sellised on näit. laiskelajas, sipelgakaru ja vöö-loom. Isesugused on ka Ameerika kiskjalised puuma ja jaaguar, kes on palju nõrgemad Vana-Maailma kiskjalistest — lõvist ja tiigrist. Loomade rohkuse ja mitmekesisuse poolest ületab Lõuna-Ameerika kõik teised maailmajaod.

Troopikametsades elab palju ahve. Kusagil ei ole ka nii rohkesti linde kui Lõuna-Ameerikas.

Kõikjal metsades lendlevad mitmevärvilised papagoid, kriiskavalt kisivad koolibrid, kes on ainult veidi suuremad putukaist. Igal sammul, nii maas, vees kui ka puude okstel, võib kohata mürgiseid ja mürgita madusid. Suurim neist, mürgitu boamadu, on kunj 6 m pikk. Jõgedes ja järvedes elavad kaimanid, kes on niisama ohtlikud kui aafrika krokodillid, kuigi on nendest väiksemad. Jõgede leetseljakuil elab kilpkonni nii rohkesti, et nende munade korjamine neist õli tootmise otstarbel on indiaanlastele tuluallikaks. Kogu see loomastiku rikkus on seletatav taimestiku rohkuse ja mitmekesisusega, sooja pehme kliimaga ja troopiliste ürgmetsade ja savannide hõreda rahvastikuga.

Kiltmaadel ja Kordiljeeride nõlvakuil ei ole nii rohkesti loomi. Mägi-aasadel karjatuvad laamad ja vikunjad — kaameleid meenutavad kabiloomad. Mägede järsakuil pesitsevad kondorid — suurimad röövlinnud maailmas.

Pampades liiguvad nandude karjad. Need linnud sarnanevad aafrika jaanalindudega, kuid on neist väiksemad.

K o d u l o o m i Ameerikas kuni eurooplaste sinna asumiseni peaaegu ei olnudki. Inimese teenistuses oli ainult koer tundras ja laama Lõuna-Ameerika kiltmaadel. Eurooplased tõid Ameerikasse hobuseid, veiseid ning teisi koduloomi; nüüd on neid Ameerikas sadu miljoneid.

Ameerika, eriti Põhja-Ameerika rannikut uhtuvais meredes on rohkesti k a l u, näiteks lõhesid, turski, heeringaid jne. Suuri kalahulki on Newfoundlandi saare juures, samuti Vancouveri saare ümbruses ja Alaska rannikul.

Newfoundlandi saare läheduses, kus külm Labradori hoovus kohtab sooja Golfi hoovusega, leidub rohkesti laialdasi leetseljakuil. Siin on ookeanis palju vetikaid ja väikesi loomakesi, keda söövad kalad. Turskade hulgas ujuvad siia kudema. Leetseljakuud Newfoundlandi juures pikka-mööda kasvavad.

Jäämäed, tuues pidevalt kaasa Gröönimaalt kive ja liiva, jäävad leetseljakuile peatuma. Aegamööda sulades jätavad nad siia maha liiva ja rändkivide kuhjatisi. Niisuguseil leetseljakuil paljunevadki kalad.

Rahvastik.

Ameerikas elab umbes 260 miljonit inimest. Seega elab seal 1 km²-l keskmiselt ainult 6 inimest. Aasias on keskmine tihedus 1 km²-l 26 inimest ja Euroopas 50. Kõige vähem on asustatud polaarsaared ja Põhja-Jäämere rannik. Seal elutsevad e s k i m o d.

Eskimod erinevad Aasia põhjarahvaist sellepoolest, et nad ei tunne põdrakasvatust. Nende ainus koduloom on sõidukoer. Eskimote peamised

töölalad on kütmine ja kalandus. Talvel nad kütivad mereloomi -- hülgeid, mursse (merihobusid) ja jääkarusid, otsides neid ujivate jääpankade vahelt. Kui hüljes oma pea jää vahelt välja pistab, et värsket õhku hingata, tapab eskimo ta harpuuniga. Ka jääkaru püüab hülgeid, tappes neid kähahoobiga. Suvel kütivad eskimod oma paatidel-kajakkiidel sõudes samu loomi fjordides või siis püüavad kalu jõgedest, kuhu kala tuleb kudema. Ranniku-tundrais nad kütivad metsikuid põhjapõtru ja muskusveiseid. Eskimod elavad onnides, mis puude puudumise tõttu on tehtud kividest ja mullast, mõnikord ka lumest ja jääpankadest. Tavaliselt elatakse mitme perekonnaga ühes onnis suures õhu- ja ruumipuuduses. Pika polaaröö jooksul on neile ainsaks valgus- ja soojusallikaks kivikauss sularasva ja tahiga.

Ka ürgmetsad Hudsoni lahe ääres ja Mackenzie ning Yukoni kaldail on vähe asustatud. Põllundust takistavad seal külmad. Metsades hulguvad kütijad indiaanlased.

Mississippi jõgikond, Suure Järvistu kaldad ja Atlandi ookeani rannik on tihedasti asustatud. Siin on paras-soe, niiske kliima ning viljakandev pinnas; siin elab ligi pool kogu Ameerika rahvastikust.

Üsna tihedasti on asustatud ka Kesk-Ameerika, eriti Lääne-India, kus troopikametsad on laialdaselt maha raiutud ja maa-ala on muudetud viljakandvaiks põldudeks.

Lõuna-Ameerikas võtavad enda alla suure maa-ala inimestest veel puutumata troopilised ürgmetsad. Seepärast on ta ka üsna hõredasti asustatud. Inimesed elavad seal enamasti mererannikul ja osalt jõgede kaldail. Amazonase metsade tihnikuis on inimesi niisama vähe kui tundraski: 10 km² kohta 1 inimene. Viljakandvad pampad ja kiltmaad Lõuna-Ameerikas on märksa tihedamini asustatud kui metsad.

Eurooplaste-ümberasujate järeltulijaid on $\frac{2}{3}$ kogu Ameerika rahvastikust. Inglased, iirlased, prantslased ja hiljem ka väljarändajad teistest Euroopa maadest asusid peamiselt Põhja-Ameerikasse; Kesk- ja Lõuna-Ameerikasse asusid hispaanlased ja portugallased, hiljem asus sinna ka itaallasi, sakslasi ja teisi.

Ülejäänud kolmandik Ameerika rahvastikust koosneb neegreist, indiaanlastest ja sega-abeludest põlvnevaist mulattidest (eurooplaste ja neegrite segaverelised järglased) ja mestiitsidest (eurooplaste ja indiaanlaste segaverelised järglased). Need rahvad elavad peamiselt palavamais kohtades, mille kliimaga eurooplased ei suuda hästi kohaneda.

Kuni eurooplaste Ameerikasse asumiseni elasid siin ainult eskimod põhjas ja rohkearvulised indiaanlaste suguharud muudes Ameerika osades.

Indiaanlased olid enamikus küttijad ja elasid paigast paika kolides väikeste suguharudena, kes paremate jahimaade pärast üksteisega alalõpmata sõdisid. Ainult mõned suguharud, näit. Mehhiko ja Peruu kiltmaadel, olid põlluharijad, kes elasid paikselt. Kasvatati maisi ja kartulit, mida eurooplased sel ajal veel ei tundnud. Indiaanlastel olid oma suured riigid. Nad olid ka jõudnud iseseisvalt, eurooplastest sõltumata, sellisele arenemisastmele, et olid loonud oma kirjamärgid.

Suurem osa indiaanlaste suguharudest hävitati hiljem euroopa vallutajate ja asunike poolt. Rohkem indiaanlasi jäi alles ainult Lõuna-Ameerikasse ja Mehhikosse.

Neegrid ei ole Ameerikasse asunud oma vabal tahtel, vaid neid vedasid sinna kaua aega Euroopa ja Ameerika kaupmehed. Aafrikas vangistatud neegrid müüdi Ameerikas rikkaille istandike omanikele orjadeks. Neegreid on toodud siia mitu miljonit. Nüüd moodustavad nad ligi $\frac{1}{8}$ Ameerika rahvastikust. Möödunud sajandil tehti orjapidamisele küll formaalselt lõpp, kuid veel nüüdki pole neegrid valgetega võrdses seisundis.

Riigid ja asumaad.

Ameerika Ühendriigid (USA) ja Brasiilia on territooriumilt suurimad riigid Ameerikas: kumbki neist on ainult veidi väiksem Euroopast, kuid rahvastiku arvu poolest jäävad

nad kokku arvatunagi Euroopast kaugele taha¹. USA pealinn on **Washington**, Brasiilia pealinn on **Rio de Janeiro** (rio-de-žaneiro).

Teistest riikidest on suurimad järgmised kuus: **Argentiina**, **Mehhiko**, **Peruu**, **Boliivia**, **Kolumbia** ja **Venetsueela**. Igaüks neist riikidest on üle 1 miljoni km² suur. Ühtekokku on nende pindala võrdne Euroopaga, kuid elanikkond on 10 korda väiksem — ainult 50 miljonit inimest. Argentiina pealinn **Buenos Aires** on Lõuna-Ameerika suurim linn.

Peale iseseisvate riikide on Ameerikas imperialistlike riikide valdusi: USA-le kuulub Põhja-Ameerikas **Alaska**; Lõuna-Ameerikas kuulub Inglismaale, Hollandile ja Prantsusmaale kolmest osast koosnev **Guajaana** asumaa. USA-st põhja pool on suur Inglismaa dominioon **Kanada**, mis oma pindala suuruselt ületab isegi USA, kuid rahvaarv on USA rahvaarvust 12 korda väiksem. USA-st lõuna pool olevais riikides valitsevad romaani keeled — hispaania ja portugali keel. Et need keeled põlvnevad ladina keelest, siis nimetatakse kogu seda osa **Ladina-Ameerikaks**. Kõik need riigid sõltuvad majanduslikult kas USA-st või Inglismaast.

Harjutusi kaardil. Näidake Ameerika riike ja asumaid. Kujutlege, et lendame põhjast lõunasse — Ottawast St. Lawrence'i jõel Buenos Airesesse La Plata jõel; näidake, missuguseist riikidest lendame üle, ja nimetage, missuguseid meresid ja jõgesid näeme enda all.

¹ Vt. lisa nr. 2.

Ameerika Ühendriigid.

(United States of America, lühend. USA)

Pindala — 7,8 milj. km². Rahvastik — 140 milj. elanikku.

Suurus, asend ja piirid.

USA on suurimaid riike maailmas. Oma pindalalt ta ületab kõik Euroopa kapitalistlikud riigid koos võetuna, kuid rahvastiku arv on 3 korda väiksem viimaste omast.

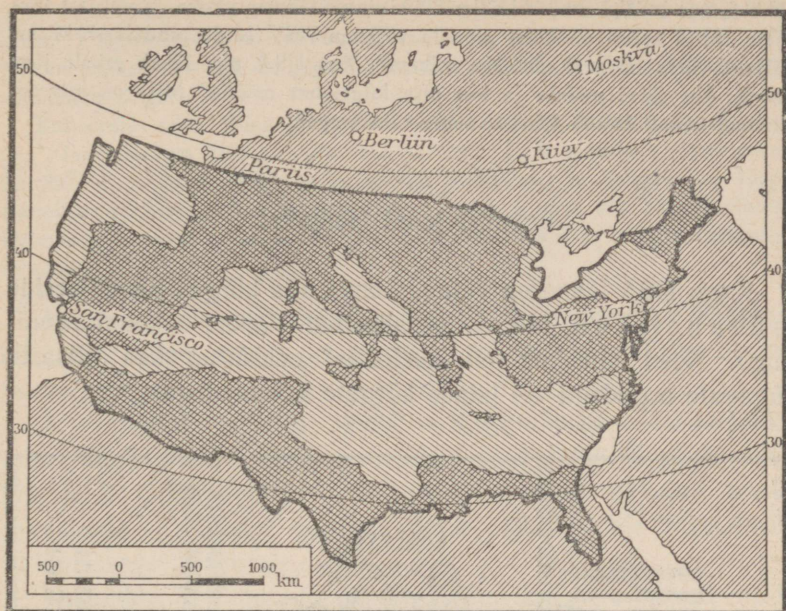
USA-l on edelas ühine piir Mehhikoga ja põhjas Briti dominiiooni Kanadaga.

Need piirid kulgevad enamikus kas tasaseil, lahtistel aladel või piki jõgesid ja järvi, nii et USA-l on väga soodsad võimalused naaberriikidega läbikäimiseks.

Mittejäätuvad soodsate sadamatega mered uhuvad USA rannikut kolmest küljest. Idarannikul asuvad **New York** l. Njuujork, **Philadelphia** ja **Boston**. Neist algavad liikluse poolest kõige elavamad laevaliinid maailmas, mis ühendavad Ameerikat Euroopaga. Need ühendusteel on loodud viimaste sajandite jooksul merelaevanduse arenedes. Neil teedel sõidavad suurimad ja kiireimad laevad.

USA Vaikse ookeani ranniku sadamaist **San Franciscost** ja **Los Angeles'est** (los-ándželesest) algab tee Aasia rahvakkamaisse maadesse — Jaapanisse, Hiinasse, samuti NSV Liitu.

Mereteel **P a n a m a k a n a l i** kaudu ühendab USA Atlandi rannikut Vaikse ookeani rannikuga. See kanal on USA valduses.

Joon. 49. USA geograafiline asend võrreldes Euroopa maadega.

Kui võrdleme USA geograafilist asendit Euroopa riikide asendiga, siis näeme, et: 1) USA maa-ala asetseb kahe ookeani vahel, 2) USA on enamikust Euroopa riikidest lõuna pool. 49. laiusjoon, USA põhjapiir, läheb Euroopas Pariisi lähedusest, siis läbi Lõuna-Saksamaa ja NSV Liidus lõuna pool Kiievit. Lõunas aga USA ulatub 25. laiusjooneni, mis lõikab Saharat ja Araabiati.

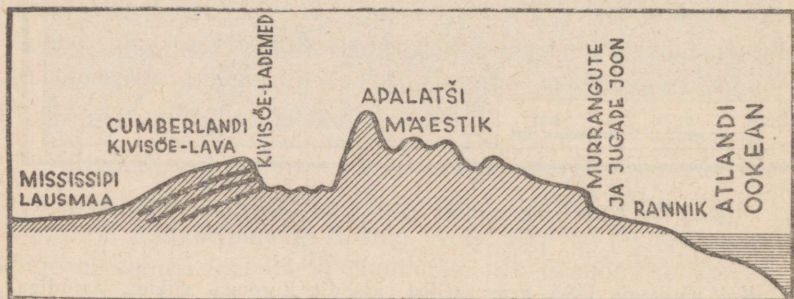
USA asend ekvaatori suhtes kindlustab talle soojuse küllust; samas aga asend ookeanide vahel tagab talle küllaldase niiskushulga, välja arvatud need kiltmaad, mis on eraldatud ookeanist Kordiljeeridega.

Harjutusi kaardil. Jälgige USA mere- ja maapiire. Nimetage naaberriigid, piirjõed, -järved ja -mored. Nimetage sadamad. Missuguseil laiusjoontel on USA äärmised lõuna- ja põhjatipud? Kus lõikab 50. laiusjoon

USA-d, kus NSV Liitu? Mõõtk USA ulatus läänest idasse ja põhjast lõunasse. Mitu korda on USA pindala väiksem NSV Liidu pindalast? Mitme miljoni võrra on seal elanikke vähem? Kus USA piir läheb pikalt jõge mööda, kus järvi mööda ja kus otse laiusjoont mööda? Miks on meretee Panama kanali kaudu USA-le suure tähtsusega?

Peamisi jooni loodusest.

Kogu USA lääneosa võtavad enda alla kõrged **Kordiljeeride** mäeahelikud, mis on paralleelsed Vaikse ookeani rannikuga. Need ahelikud on üksteisest eraldatud kas kitsaste sügavate orgudega või laiade kõrgete kiltmaadega.

Joon. 50. USA idaosa maapinnaehitus.

Orgudest on suurim **Kalifornia** org, mille põhjas voolab **Sacramento** jõgi. See org on väga viljakandev ja varjatud iga tuule eest. Kliima on soe ja kuiv. Sierra Nevada jõed toovad orgu palju vett. Sierra Nevada läänenõlvak on kaetud tihedate metsadega ja lõhestatud sügavate jõeorgudega. See on kaunimaid paiku maakeral.

Siin on **Yosemite'i** (josemiti) org — 1200 m kõrgusel merepinnast. Oru servadel jõe kohal ripnevad graniitkaljud ja järsakud on kuni 1400 m kõrgused. Nendel kaljudel on kummaliste losside ja tornide kuju. Kõrgeilt järsakuilt langevad alla joad; üks neist on 750 m kõrgune ning langeb

alla kolme astanguna. Siin kasvavad hiigelmammutipuud väikeste saludena. Yosemite'i org on rahvuspargiks. Eriti ilus on org talvel, kui metsad on raske lume all ja jugade-äärsed graniitkaljud kattuvad päikesesätendava jääga.

Kalifornia orust lõuna pool, Los Angelese linna lähedal, on „Surmaorg“, kus suvel on niisama palav kui Saharas. Juuli keskmine temperatuur on 39°. See org asetseb 149 m allpool merepinda ja on piiratud kõrge Ranniku- ja Sierra Nevada mäestikuga. Suvel ei saja siin tilkagi vihma. Hirmus palavus, mis tõuseb 56°-ni varjus, surmab alalise põuaga igasuguse taimkatte.

Kiltmaadest on ulatuslikem **Suur Põhja-Ameerika Kiltmaa** ehk **Suur Nõgu**, mis kujutab endast soolakat poolkõrbet Suure Soolajärvega.

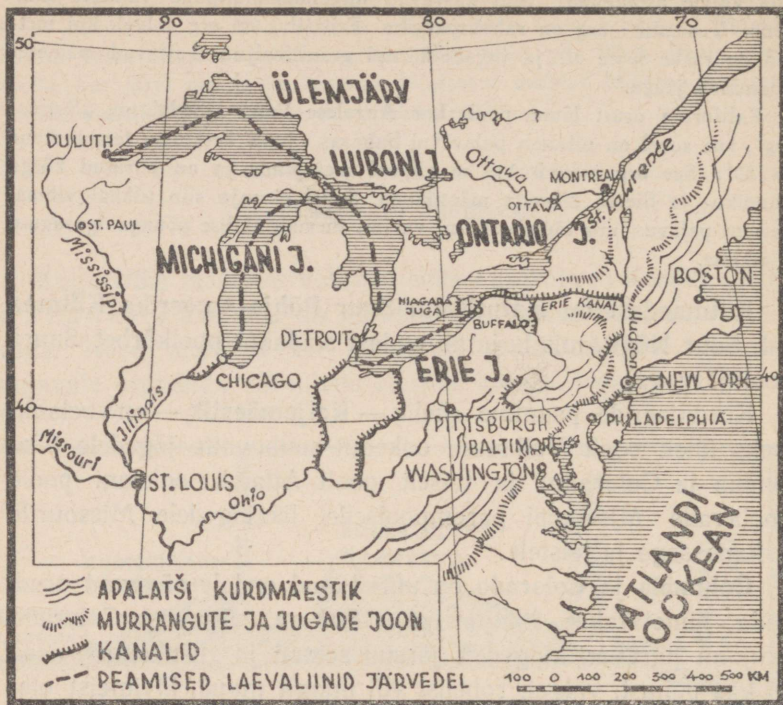
Kordiljeeride peamine ahelik — **Kaljumäestik** — on veelahk-meks ühelt poolt Vaiksesse ookeani suubuvaile jõgedele (Columbia ja Colorado) ja teiselt poolt Atlandi ookeani poole voolavaile Mississipi parempoolseile lisajõgedele Missouri- Arkansasega ja teistele.

Columbia ja **Colorado** on uuristanud endale sügavad orud, mida nimetatakse kanjoneiks. 1800 m sügavust Colorado kanjoni piiravad külgedelt järsud seinad ja ruskaldad, need on kas punast, valget, rohelist või mingit muud, kivimeist olevat värvi.

Jõgi süvendas selle oru jääajal, kui Kaljumäestiku ahelikud olid kaetud hiigel-jääliustikega ja kui Colorado jões oli palju enam vett kui praegu.

Mõnes kohas keset Kaljumäestikku on vulkaanilised alad, näiteks **Yellowstone'i** (jellostoni) rahvuspargis, kus lumega kaetud mäelatvade vahel orus leidub tuliseid allikaid ja ligi sada geiserit.

Kaljumäestik on rikas metallidest: vasest, kullast, hõbedast, seatinast, elavhõbedast jne. Vaikse ookeani rannikul Los-Angelese linna ümbruses on rikkaimad nafta leiukohad.

Joon. 51. Suure Järvistu veeteede kaart. Leidke Erie kanal ja kaks kanalit, mis ühendavad Suurt Järvistut Mississipi lisajõgedega. Nimetage need lisajõed. Leidke koht, kus Erie kanal ja laevatav Hudsoni jõgi läbivad murrangulise alangu.

USA idaosas on Apalatsi mäed, mis kulgevad 2000 km pikkuselt piki Atlandi ookeani rannikut. Neisse ürgseisse mägedesse on kaevunud sügavad orud ja nad on tükeldatud lõhedega üksikuteks mäetompudeks.

Apalatsi mäestiku sügavustes on paksud antratsiidi ja koksistuva söe lademed. Jõgede orgudes need lademed paljanduvad ja neid on seal kerge toota.

Suure maa-ala Apalatši ja Kordiljeeride mäestiku vahel võtab enda alla Kesk-lauskmaa. Selle lääneosas on Preerialava, kus voolab Mississipi oma arvurikaste lisajõgedega. Mississipi lähtub Kanada Kilbilt, mitte kaugel Ülemjärvest. Ta pikkus on 4000 km. Lisajõed voolavad nii Kordiljeeridest kui ka Apalatši mäestikust. Kõige pikem lisajõgi on **Missouri**. See veerohke jõgi algab Kordiljeerides Yellowstone'i rahvuspargist. Kui teda pidada Mississipi alukseks, siis oleks viimase pikkus 6800 km. Kordiljeeridest voolab veel mitu veerikast jõge, Apalatši mäestikust aga Mississipi suurim ja veerikkam lisajõgi — **Ohio**.

Mississipi kannab endas suuri veehulki — 19 000 m³ sekundis, kuid tema laius on kõigest 1 km, seetõttu on ta ka väga sügav ja ta vool on kiire peaaegu deltani. Kevadise suurvee ajal tõuseb vesi 10—12 m, tungib üle kallaste ja uputab ümberkaudsed tasandikud. Selle tõkestamiseks on ehitatud paljudesse kohtadesse tammid. Need aga ei suuda iga kord veeurvet tagasi hoida ja siis teeb jõgi suurt hävitustööd.

Mississipil, mille veeteed ühes lisajõgedega loetakse 28 000 km pikkuseks, on suur tähtsus USA laevanduses. Tema kaks lisajõge Illinois ja Ohio on kanalite abil ühendatud Suure Järvistuga.

Suured järved asetsevad Kanada Kilbi ja Kesk-lauskmaa vahelistes nõgudes. Need sügavad nõod on künatud jääliustike poolt, mis ulatusid lõunasse kuni Missouri ja Ohio jõeni. **Ülemjärves, Michiganis, Huronis ja Eries** on peaaegu ühekõrgune veepind, kuid **Ontarios** on see 100 m võrra madalam. Seetõttu on kahe viimase järve vahel Niagara jõel tekkinud maailma võimsaim juga **Niagara**, kus vesi kahes harujões langeb alla 49 m kõrguselt kahe joana.

Juga võiks anda kuni 7 miljonit hobujõudu. Umbes $\frac{1}{6}$ sellest on ära kasutatud kanalite ja tunnelite abil veejugaade kõrvalejuhtimise teel. Joa võimsus on seetõttu vähenenud.

Laevasõidu jaoks on ehitatud kaks lüüsidega kanalit: lühem läheb joast möödumiseks Eriest Ontariosse, teine, pikem, ühendab Erie järve **Hudsoni jõega**.

USA kliimat mõjutavad läänetuuled ja tsükloonid, mis lähevad üle USA Vaiksest ookeanist Atlandi ookeanini ja sealt edasi Euroopasse. Looderannikul puhuvad niisked tuuled, mis toovad rohkeid sademeid. Ranniku-Kordiljeerides, Kaskaadides ja Sierra Nevadas kasvavad okaspuumetsad.

Vaikse ookeani ranniku lõunaosas, kus asuvad San Francisco ja Los Angeles, on talv pehmem ja suvi kuivem. Seal on vahemere taimestik — igihaljaste puudega nagu Itaaliaski.

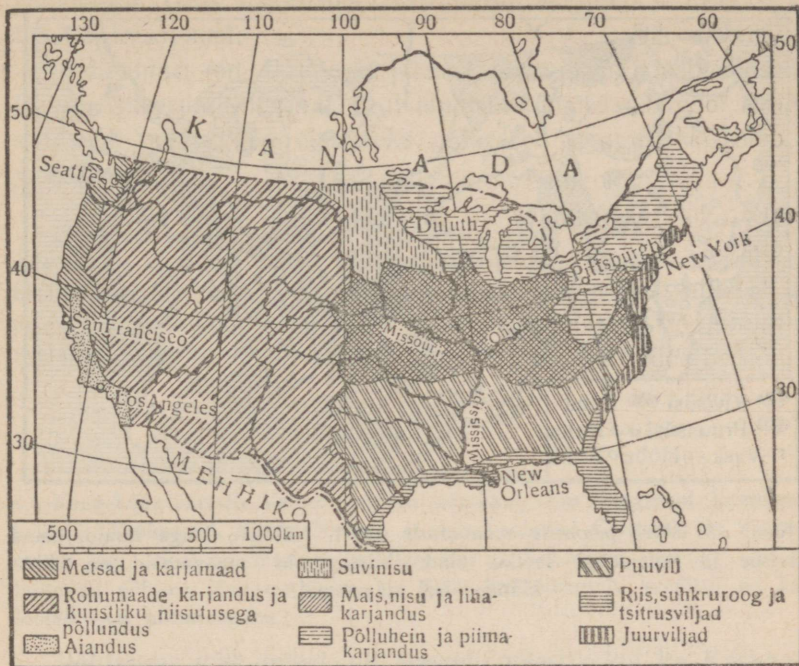
Kiltmaad — Suur Nõgu ja Colorado — on kaitstud läänetuulte eest, seetõttu on neil kuiv kliima. Seal levivad soolaku-kõrbed soolajärvedega. Kuid kõrbetest ida pool, Kaljumäestiku nõlvadel, on jällegi metsi, sest mäestike kõrgeil harjul sajab vihma, mida toovad kaasa läänetuuled.

Kordiljeeridest ida pool tulevad vihmad Mehhiko lahelt puhuvate tuultega. Siia jõudes on läänetuuled juba mäestikes suurema osa oma niiskusest kaotanud. Suvel need tuuled toovad kaasa põua. Seepärast piki Kordiljeeride äärt levibki pikk ja lai, kuid kuiv mustmulla-steppide vöönd — preeria.

Kordiljeeride ja Apalatši vahel laiulval lauskmaal on suvi palav. USA lääneosas, kus ajuti puhuvad kuivad põuatuuled, sajab vähem vihma kui idas. Suure Järvistu alas ja USA kirderannikul on järvede ja külma Labradori hoovuse mõjul jahedam suvi. Selles osas kasvavad kõige paremini aasarohud. Mehhiko lahe läheduses on suvi palav ja niiske.

Talv on USA-s külm, välja arvatud ainult Kalifornia, Mehhiko lahe rannik ja Florida.

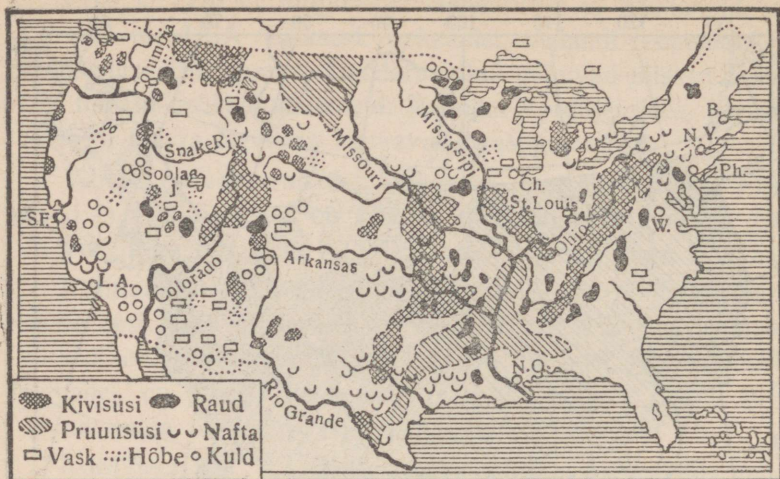
USA-s on palju loodusvarasid. Nisu kasvatamiseks on suuri viljakandvaid, osaliselt mustmulla-alasid, mida vihmad küllaldaselt niisutavad. Lihakarja kasvatamiseks on laialdasi rohukaid steppe. On ka (maa keskosas) loomade nuumamiseks vajaliku maisi kasvatamiseks sobivaid suuri viljakandvaid alasid.

Joon. 52. USA põllumajanduse kaart. Näidake, kus kasvatatakse puuvilla, kus maisi. Mispärast kasvatatakse riisi USA-s ainult lõunarannikul?

USA lääneosas, Columbia jõgikonnas, kasvavad mäenõlvadel toredad ehitusmetsad. Enam lõuna pool, Kalifornia osariigi metsistunud orgudes, on kuivi maa-alasid, mis kunstliku niisutamise abil on soodsad kõrgeväärtuslike viljapuusortide kasvatamiseks. Kagus on peamiseks puuviljatootjaks Florida.

USA-s on rikkalikke kivisöe-lademeid mitte ainult Apalatši mäestikus, vaid ka Kesk-lausemaal, samuti leidub suuri nafta varusid. Nafta lasub Apalatši mägede naabruses, Mississipi madalikul ja Kalifornias.

Joon. 53. USA peamiste maavarade kaart. Näidake kõige laialdasemad kivisüsi ja rauamaagi leviku alad. Missuguseid maavarasid on USA läänepoolisel mägismaal?

Rauamaake leidub USA-s mitmes kohas, kuid Ülemjärve läheduses, Kanada Kilbi serval, asuvad rikkalikemad rauamaakide leiukohad kogu maailmas. USA lääneosa on rikas värvilistest metallidest, eriti vasest.

Rahvaarvu poolest on USA taga ainult mõnest üksikust riigist. USA-s üksi on niisama palju rahvast kui kõigis teistes Ameerika riikides kokku. Rahvastiku tihedus aga pole suur — ainult 16 inimest 1 km²-l.

Rahvastiku tihedus on USA idaosas palju suurem kui läänes. Idas on palju linnu: New York — suurim linn maailmas, Philadelphia, Chicago jt.

Suurem osa USA rahvastikust koosneb ameeriklastest, kes kõnelevad inglise keelt, kuid kes põlvnevad paljudest Euroopa

rahvustest. USA lõunaosas elab palju neegreid — $\frac{1}{10}$ kogu USA rahvastikust.

Indiaanlasi on USA-sse jäänud väga vähe. Nad elavad Põhja-Ameerika kiltmaal ja Kaljumäestiku idanõlvadel USA valitsuse poolt neile elamiseks määratud maa-aladel (reservaatides).

Harjutusi kaardil ja tabelil,¹ Mitmendal kohal on USA teiste Ameerika riikide seas oma pindala ja rahvaarvu poolest? Näidake kaardil tabelis tähendatud USA linnad. Leidke ja näidake mäed, orud, kiltmaad ja madalikud, mida läbib 37. laiusjoon läänest itta. Näidake USA jõed, mis voolavad Vaiksesse ookeani, ja need, mis voolavad Atlandi ookeani.

Kaug-Lääs.

Kaug-Lääs asetseb Vaikse ookeani rannikul, kus kõrguvad **Rannikumäestik, Kaskaadid, Sierra Nevada** ja kus voolavad **Columbia** ja **Sacramento** jõgi. Seal on Washingtoni, Oregoni ja Kalifornia osariik. Need laotuvad põhjast lõunasse enam kui 2000 km pikkuselt, seetõttu on ka loodus neis mitmesugune.

Põhjaosas kõik mäed, nii Rannikumäestik kui ka Kaskaadid, on kaetud võimsate metsadega, mis koosnevad ameerika punaseist mändidest ja hiigel-seedermändidest. Need puud kasvavad 100 meetri kõrguseks ja moodustavad kõige tihedamaid ehitusmetsi maailmas. Vägevad sirged puud seisavad tihedasti üksteise kõrval. Sellises metsas on pime ja niiske. Maapind on kaetud sammalde ja sõnajalgadega.

Niisugused puud kasvasid vanasti ka Vana-Maailmas — Euroopas ja Aasias, kuid seal nad hävisid jääajal. Nende puude kasvamist USA-s nüüdisajal soodustab paras ja niiske kliima.

Metsandusega tegeleb Columbia jõgikonnas rohkesti inimesi. Metsa töötatakse üles mäenõlvadel mehaaniliste saagi-

¹ Vt. lisa nr. 2.

dega, mis vähese vaevaga lõikavad maha ka 2—3 m läbimõõduga puud. Tohtu suured palgid, terved või osadeks saetud, tuuakse mägede nõlvadelt tugevate linttraktorite abil alla ja laaditakse raudteevaguneisse.

Lõuna pool, Kalifornia osariigis, on kliima kuivem, hiigelpuud kasvavad siin väikeste metsatukkadena, näiteks **Yosemite'i** rahvuspargis.

Sierra Nevada ja Kaskaadide vahel asetsev Kalifornia org on 800 km pikk ja kuni 90 km lai. Kogu org on nagu üks suur ühtlane viljapuu- ja viinamarjade ja marjapõõsastega. Aiad asetsevad korrapäraste ruutudena, mida niisutatakse kunstlikult Sierra Nevada mägijõgede veega.

Kalifornia maapõu oli rikas kullast, kuid nüüd on kulla- varud lõppemas. Seevastu leiti aga Kalifornia osariigi lääne- rannikul Kordiljeeride jalamil rikkalikke nafta-allikaid; kiiresti ilmus seal terve mets naftatorne. Kiiresti kerkis ka **Los Angeles'e** linn.

Toodetav nafta läheb õlijuhtmeid mööda nafta destilleerimise vabrikuisse ja meresadamaisse, kus ta pumbatakse õli- tanklaevadesse. Need laevad viivad õli Londoni, Hamburgi, Naplisse ja teistesse sadamaisse.

Los Angeles on Kaug-Lääne suurim linn. Linna ümbruses on rohkesti apelsini-, sidruni- ja palmiaedu. Vesi neisse aedadesse ja linna tuleb mööda maailma pikimat veetorstikku (350 km) Sierra Nevada nõlvalt (mägijärvest). Linna töölisrajoonid on aga igasuguse taimestikuta, räpased ja kannatavad veepuuduse all. Linna läheduses on **Hollywood**, maailma kinokeskus suurte kinotehastega. Siin väikesel maa-alal leidub igasuguseid maastikke: meri, mäed (Sierra Nevada) metsade, lõhestikkude ja igilumega, kõrb, õitsvad oasid jne.

San Francisco on tähtis sadam lahe ääres, millesse suubub Sacramento jõgi. Posti-reisijateliinid ühendavad San Franciscot kõigi suurte sadamatega.

Seattle (siitl) on noor kiiresti kasvav sadamalinn fjordi kaldal, Vancouveri saare taga. Selle linna kaudu on ühendus Jaapani ja Hiinaga ning NSV Liiduga.

Mereteel Seattle'ist Jaapanisse on palju lühem kui San Franciscost.

Neli Vaikse ookeani (ehk Pacific [pesifik]) raudteed ühendavad Seattle'it, San Franciscot ja Los Angeles't Atlandi ookeani rannikuga. Kiirrongid, väljunud idast, jõuavad Kaug-Läände 2,5 päeva pärast.

Kaljumäestiku ja Suure Nõo osariigid.

Hõlmates suurt maa-ala — peaaegu $\frac{1}{3}$ USA-st — on mäestiku osariigid hõreda rahvastikuga — vähem kui 2 inimest 1 km²-l. Lumega kaetud mäeahelikud, paljad kaljud, soolak-kõrbed ja stepid harva rohuga võtavad endi alla suure ala. Viljapõlde leidub harva. Laialdased on Kaljumäestiku alas ka karjamaad, kus uitavad suured lambakarjad. Suvel ratsakarjused ühes oma lambakoortega ajavad lambakarjad mägedesse, kus orgudes ja nõlvadel haljendavad aasad. Sügisel nad pöörduvad farmidesse tagasi, kus nüüd karjatatakse lambaid odra- või nisukõrrepõldudel või selleks lutserniga külvatud põldudel.

Suure Nõo kuivadest ja lagedaist kohtadest on eraldatud erilised reservaadid indiaanlastele. Indiaanlased elavad suures puuduses, nad paluvad end sulaseiks naaberkarjakasvatajate juurde.

Peamiseks majandusharuks mägismaa osariikides on metallide, näit. vase, seatina, tsingi, hõbeda ja kulla tootmine. Vasekaevandustes töötavad sajad tuhanded töölised. Maakidest sulatatakse metall välja kohapealseis tehaseis. Mäestiku osariigid annavad suurema osa USA-s toodetavast vashulgast.

Suurim linn — Denver — asetseb Kaljumäestiku idaserval, söekae- vanduste läheduses.

Preerialava.

Kaljumäestik langeb idas üsna järsult Preerialava poole. See Kesk-lausmaa osa ulatub põhjast lõunasse 2500 km pikuselt ja läänest itta umbes 400—500 km laiuselt. Suurema osa sellest lavast katavad stepi-karjamaad, kus karjatatakse miljooneid kariloomi — lambaid, veiseid, hobuseid.

Joon. 54. *Preerialava vaade*. Kauboid püüavad sügisel kinni veiseid, et saata neid idapoolseisse osariikidesse.

Loomad kasvavad üles peamiselt karjamaadel rohutoidul. Karjased — kauboid karjatavad neid loomi iga päev ise paigas, ratsutades seejuures ligi 100 km päevas. Kevadel nad märgivad vasikaid ja noori mullikaid; sügisel nad valivad välja parimad loomad — saatmiseks idasse. Pikad rongid veavad siis loomi sinna maisiga nuumamiseks.

Preerialava idaserval, kuhu Mehhiko lahe poolt puhuvad tuuled toovad kaasa vihma, on karjamaade asemel põhjapoolses osas nisu- ja odra-põllud, lõunaosas — maisipõllud. Mullastik on mustmullane, kuid lõikust vähendavad põhja- ja eriti läänetuultega kaasaskäivad põuad.

Lõuna-osariigid.

Lõuna-osariigid laiuvad läänest idasse — Preerialavast ja Mehhiko piirist Atlandi ookeanini, hõlmates ka Floridat.

Suured väljad Mississipi madalikul on puuvilla-istandike all, kus töötab miljoneid neegreid. Soe kliima

Joon. 55. USA lõunapoolsete osariikide suurmaapidaja (mõisnik) võtab puuvilla vastu rentnikult-needrigilt rendi arvel.

(üle 200 päeva aastas ilma külmata, suvi parajate vihmadega) soodustab puuvilla valmimist, kuiv sügis sobib tema kuparde kogumiseks. Sügisel puuvilla kuprad lõhkevad ja kogu väli on siis villkarvade tõttu valge. Siin korjatakse peaaegu $\frac{3}{5}$ kogu maailma puuvillatoodangust (ilma NSV Liiduta).

Puuvilla kasvatatakse kas suurmaomanike istandikes või väikestes majapidamistes — farmides, mida rentnikud (farmerid), peamiselt needrid, rendivad maomanikelt.

Mehhiko lahe madalal rannikul on suhkruroo- ja riisi-istandikud. Neis tehakse kõik tööd masinate abil.

Floridas haritakse väga laialdaselt apelsini-, sidruni-, õuna-, virsiku- ja teisi viljapuid. Väärtuse poolest ei küüni need puu-

viljad kaugeltki Kalifornia puuviljadeni. Kuid nad valmivad varem ja neid veetakse välja suurel määral USA tööstuskustesse.

Põllunduse kõrval on lõuna-osariikides arenenud ka tööstus. Siin leidub maapõues naftat. Lõuna-osariigid on nafta- ja gaasitoodangu poolest esikohal USA-s ja isegi kogu maailmas. Nafta pumbatakse maasse kaevatud torude kaudu mereäärseisse sadamaisse, samuti ka Chicagosse ja New Yorki.

Apalatši mäestiku lõunajalamil, Birminghami linna ümbruses, on eriti hästi arenenud metallisulatus. Siin on kivisüsi, rauamaak ja lubjakivi üksteise naabruses.

Lõuna-osariikide peasadam on **New (njuu) Orleans** Mississipi suudmes.

Selle ja ka teiste Mehhiko lahe sadamate kaudu veetakse välja puuvilla, naftat ja nisu, mida tuuakse põhja poolt kas raudteel või mööda Mississipit.

Kesk-osariigid.

Mississipi, Missouri ja Ohio ühinemispaias on kesk-osariigid — USA tähtsaim teravilja- ja karjapidamiskeskus.

Kesk-osariikide lõunaosas külvatakse suured väljad maisi alla, mis annab alati head saaki.¹ Maisisaak on, tänu viljakandvale, osaliselt mustmullast koosnevale mullastikule ja tänu pikale suvele soojade ilmade ja vahelduvate vihmadega, kaks korda parem kui nisusaak. Kesk-osariikides nuumatakse maisiga miljoneid veiseid ja sigu. Need läänest, preeriast, toodud veised saadetakse mõne kuu möödudes tapamajadesse.

Loodes on suvinisu-vöönd. Määratu suured nisuväljad laiuvad siin sadade kilomeetrite ulatuses. Põldude vahel on hajali kaunis suured

¹ Siin ongi arvatavasti maisi kodumaa. Siit on ta hiljem levinud teistesse maailmajagudesse.

farmid. Igal farmil on mitukümmend sulast. Farmis on rohkesti atru. külvi- kui ka niidumasinaid, mootor- või aurupeksumasinaid; paljudel farmereil on isegi traktorid ja kombainid. Kogutud vili viiakse kohe viljaaitadesse — elevaatoreisse, mida kahe-, kolmekaupaleidub igas raudteejaamas. Need on chitatud sinna kapitalistlike ühingute poolt.

Vilja ja karjaga kauplemise, jahu valmistamise ja konservitööstuse keskusteks on linnad **St. Louis** (sanlui) Mississipi ja **Kansas** Missouriil.

Suurim linn on siin **Chicago** (šikaago), teine linn suuruse poolest USA-s. Linn asetseb Michigani järve lõunarannikul ja kanali ääres, mis ühendab seda järve Mississipi lisajõe Illinoisiga (kaart joon. 51). Chicago on sõlmpunktiks enam kui 40 raudteeliinile. See on suurim liha- ja jahutootmis-keskus maailmas, samuti ka suurim malmi ja terase väljasulatatamise ning masinaehituse keskus.

Iga päev saabuvad Chicagosse rongid veiste ja sigadega linna tapamajadesse, mis on chitatud mitmeruutkilomeetrilisele maa-alale. Loomi tapetakse masinate abil, nende kehad jaotatakse liikoval lindil kiiresti osadeks. Osa liha läheb külmutushooneisse, osa läheb konservideks. Verest ja kontidest valmistatakse põllurammu, rasvast keedetakse seepi, nahk läheb Chicagohavabrikuisse.

Valmistatud liha läheb külmutusseadeldistega laevades Chicagost järvi mööda New Yorki. Samas suunas läheb ka nisu. Talvel, kui järved 4 kuuks kinni külmuvad, koondub vedu raudteedele.

Kesk-osariikide äärmises põhjapoolses osas, Ülemjärve kaldail, asub Duluth'i sadam. Selle naabruses on tohtu suured rauamaagi-lademed.

Rauamaaki toodetakse mägede nõlvadel ekskavaatorite abil: rauamaak tükeldatakse ammonaali või vedela hapniku nõrkade plahvatustega, ekskavaatorid tõstavad maagipangad vaguneisse, mis veerevad rööpmeid mööda alla Ülemjärveni. Seal laaditakse rauamaak tõstemasinat abili kiiresti teraspargaseisse, mis Suurt Järvistut mööda Pittsburgh'i liiguvad.

Duluthist veetakse välja niivõrd palju rauamaaki, et ta selle hulga, s. o. väljaveetava kauba kaalu poolest ületab isegi New Yorgi väljaveo.

Kirde tööstusala.

Erie järvest lõuna pool on söekaevandused, mis annavad $\frac{1}{6}$ kogu maailma toodangust. Nende kaevanduste naabruses on tekkinud rohkesti linnu, suurim neist on **Pittsburgh**.

Siin töötab sadu metallurgia- ja masinaehitustehaseid. Kogu ümbrus on kaetud auto- ja raudteede võrguga. See maa meenutab „Musta Inglismaad“, ta on väga tihedasti asustatud — rohkem kui 100 elanikku 1 km²-l.

Tööstuse arenemist siin soodustasid: kivisöe, nafta, loodusliku gaasi ja rauamaakide olemasolu, Atlandi ookeani merelahed ja kerge ühendus Euroopaga. Tõsi, kohalikud rauamaagid on juba lõpukorral, kuid neid tuuakse kohale Duluthist, Ülemjärve ümbrusest, odavat veeteed mööda. Erie järvest Ohio jõeni, mille kaldail asub Pittsburgh, on kaevatud kanal.

Huroni ja Erie järve vahelisel maakitsusel asub suur tööstuslinn **Detroit** määratu suurte Fordi ja teiste firmade autotehastega.

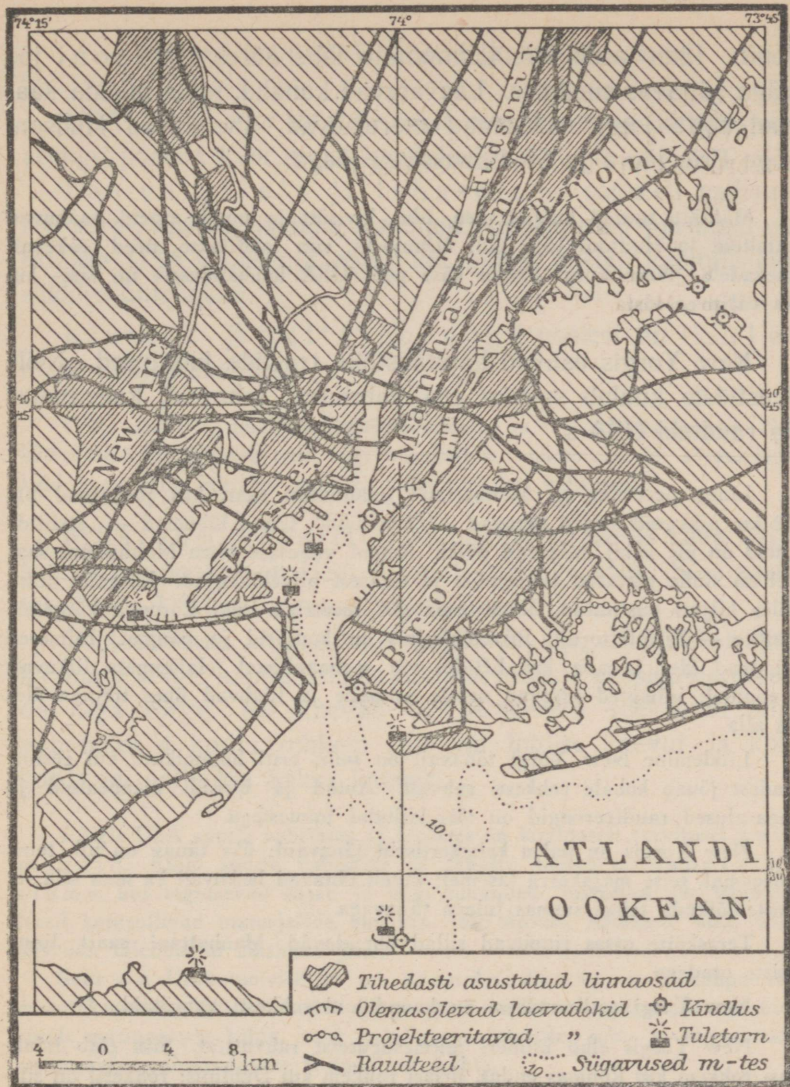
Neis tehaseis töötatakse uusimate tööpinkide juures; auto iga väljatöötatav eriosa — telg, ratas jne. — läheb liikuval lindil ühe töölise juurdest teise juurde; iga tööline peab oma töö lõpetama teatud arvu minutite või isegi sekundite jooksul. Fordi töökorraldus, mis põhjeneb tööjõu maksimaalsel ärakasutamisel, väsitab ja kurnab töölist kiiresti.

Selle rajooni põllumajandus meenutab Inglise põllumajandust: ka siinsed farmerid külvavad söödataimi ja -juurikaid ja peavad piimakarja; rõõsk piim, koor ja või saadetakse linnadesse.

Harjutusi kaardil. Näidake, kus on Hudsoni jõgi, Erie kanal ja Niagara juga. Näidake, kus on Ohio allikad ja Pittsburghi linn. Missugused maavarad on Apalatsi läänenõlvades?

New York.

New York on USA suurim linn, ühtlasi ka esimene linn maailmas elanike arvu poolest. Koos suurte eeslinnadega, mis kannavad eri nimetusi, on elanike arv New Yorgis ligi 12 mil-

Joon. 56. New York. Näidake laevadokid ja tuletornid. Näidake Hudsoni jõgi ja New Yorgi lahe osa; leidke Manhattani saar. Näidake Brooklyn — New Yorgi linnaosa „Pikal saarel“ (Long Island).

jonit. Linn asub kinnikülmumatu lahe ääres Hudsoni jõe väga sügavas suudmes. Laevatavad kanalid, mida mööda saavad sõita isegi väiksemad merelaevad, ühendavad Hudsoni jõe Erie järve ja St. Lawrence'i jõega.

Määratu suured hulgad nisu, liha, kivisütt ja muid aineid saavad raudteid ja Hudsoni jõe pidi Njuujorki; siin laaditakse need ookeanilaevadele. New Yorgi kaudu käib pool USA kaubandusest nii sise- kui ka väljaveo alal.

New Yorgis asuvad kapitalistlike trustide juhatused. Neile trustidele kuulub suurim osa vabrikuid, tehaseid, kaevandusi ja raudteid USA-s.

Linna peaosaks on Manhattan'i (manhatni) saar, kus jooksevad ligi 20 km pikkused sirged tänavad — „avenüüd“, teised lühemad — „striitid“ (neid on üle saja) kulgevad põiki. Ruumi vähesuse tõttu Manhattani saarel on sinna ehitatud tsemendist ja terasest pilvelõhkujad. Kõrgeim neist, alles hiljuti püstitatud, ületab oma 408 meetriga isegi Euroopa kõrgeima ehitise — Eiffeli torni. Pilvelõhkujais on kontorid ja pangad. Inimesed liiguvad üles ja alla kas liftides või mehaanilistel, alalõpmata liikuvail treppidel: inimesed astuvad nende astmeile ja liiguvad ühes trepiga üles ja alla.

Liiklemine New Yorgi tänavail on suur, eriti hommikuti, kui eeslinnadest jõuab kohale rohkesti rahvast. Autod ja bussid, maapealsed ja maa-alused raudteerongid on täis kiilunud inimestega.

New Yorgis on palju kahekordseid tänavaid: üks tänav on all, teine kõrgemal, teise majakorra tasemel; sageli tänavad laskuvad ka maa alla, et mitte lõikuda teises suunas tuleva tänavaga.

Terasköite otsas rippuvad sillad ühendavad Manhattani saart linna teiste osadega.

New Yorgi eeslinnadesse on koondunud rohkesti vabrikuid.

New Yorgis elab inimesi mitmesuguseist rahvustest. Siin elab itaallasi rohkem kui Roomas endas, äirlasi rohkem kui Dublinis; rohkesti on siin igalt maalt sisserännanud juute jne. Need emigrandid elavad tavaliselt New Yorgi aguleis, väikesis rāpaseis puu- või kivimajades. Emigrantide ja tööliste elu New Yorgis on suure elukalliduse tõttu väga raske.

Peamisi jooni majandusest ja poliitiline kord.

USA ületab oma tööstuse, põllumajanduse ja liiklemisteede arengu poolest kõik muud kapitalistlikud riigid.

USA vabrikuis ja tehaseis on rohkesti mehaanilisi auru-, elektri- ja teisi masinaid. Igasuguseid masinaid ehitatakse USA-s niisama palju kui kõigis teistes kapitalistlikes riikides ühtekokku.

Kivisöe- ja naftatoodangu poolest on USA-l esimene koht maailmas.

USA annab $\frac{1}{3}$ maailma kivisöetoodangust ja $\frac{2}{3}$ naftatoodangust. Neid kütteaineid kasutatakse oma riigi aurukatlais, mootoreis ja kõrgahjudes, kuid peale selle veetakse neid ka suurel määral välismaale.

Mustade metallide — malmi, terase ja raua väljasulatatamise poolest on USA-l samuti esimene koht. Sõja-aastatel arenes USA-s tugevasti sõjatööstus.

Töötotlikkus USA-s, mis põhjeneb kõrgel tehnikal, kuid ka, nagu kõigis kapitalistlikes riikides, tööliste ekspluateerimisel, on väga kõrge. Nii kaevab üks Ameerika söekaevur ühes vahetuses 4 korda rohkem sütt kui Inglise kaevur ja kolm korda nii palju kui Saksa kaevur.

Kõigis USA suuris vabrikuis ja tehaseis on laialdaselt tarvitusel automaadid. Kõigi suurte vabrikute ja tehaste juures on laboratooriume, kus tegutsevad sajad ja isegi tuhanded insenerid ja tehnikud. Need kontrollivad materjalide omadusi, töö täpsust, leiutavad uusi töötamisviise, täiendavad masinaid jne.

Suur osa USA tooteist on nn. standardkaup, s. o. kaupu valmistatakse mõne üksiku mudeli järgi. Standardid on seal maksivad mitte ainult masinaosade kohta, vaid ka riietuse, jalatsite, saia- ja leivasortide, restoranides valmistatavate toitude jne. kohta.

USA põllumajandus annab rohkesti toiduaineid. Nisu, maisi, liha jne. veetakse väga suurel määral Euroopasse.

USA varustab oma puuvillaga mitte ainult oma, vaid ka Inglise, Saksa, Itaalia ja Jaapani vabrikuid. USA osaks langeb $\frac{3}{5}$ maailma puuvillatoodangust.

Raudteid on USA-s ehitatud üle 400 000 km, s. o. rohkem kui kõigis Euroopa riikides kokku. Võimsad vedurid veavad pikki ronge raskete vagonitega; Ameerika ekspressid liiguvad kiiremini Euroopa omadest. Mõnel idaraudteel arendavad rongid 120-kilomeetrilist ja veel suurematki kiirust tunnis.

Autosid oli USA-s enne sõda 29 miljonit, s. o. iga 5—6 elaniku kohta üks auto. Enamikus on need sõiduautod. Head autoteed, mis on rajatud riigis kõikjal, võistlevad raudteedega.

Tähtsaimad autoteed on kaetud asfaldiga ja on niivõrd laiad, et autod võivad sõita kahes, koguni neljas reas; hulk autobusi, tavaliselt kahekordseid, sõidab kindlate sõiduplaanide järgi. Sõit neis on raudteesõidust odavam.

USA järvedel sõidab rohkesti aurikuid, mootorlaevu ja praame. Järvelaevastik on väga suur, ta veab tohutul hulgal kaupu.

USA merekaubalaevastik on esimesel kohal maailmas, ületades Inglismaa oma.

Nii oma looduslike varude kui ka kogutud kapitalide poolest on USA kaugel ees kõigist kapitalistliku maailma maadest. Kuid need hiiglasuured rikkused kuuluvad väikesele isikute rühmale, kes valitsevad kogu maa majanduslikus ja poliitilises elus. Mõne perekonna päralt on sadasid miljoneid ja isegi miljardeid dollareid. Need kapitalid on mahutatud pankadesse, tööstus-, transport- ja teistesse ettevõttesse. Suured ettevõtted on ühendatud trustideks ja kontsernideks.

See käputäis suurpankureid ja -tööstureid omastab lõviosa rahvamajanduse tulust, mis saadakse kümnete miljonite tööliste vaeva tulemusena.

Kontrast ladviku rikkuse ja rahvahulkade vaesuse vahel

on USA-s suurem kui teistes kapitalistlikes riikides. Tööliste ja teenistujate kohal varitseb püsivalt tööpuuduse tont.

Riigikorra poolest on USA föderatiivne kodanlik vabariik, mis koosneb 48 osariigist ja ühest liiduringkonnast (Columbia).

Täidesaatev võim on koondunud presidendi kätte, kes valitakse 4 aastaks. President määrab ministreid, keda tavaliselt nimetatakse sekretärideks. Presidendil on suured õigused: ta on parlamendist rippumatu valitsuse pea, sõjaväe ja mereväe üldjuht, välispoliitika juhataja.

Seadusandlik võim on kongressi käes, mis koosneb ringkondade viisi vastavalt rahvaarvule valitud esindajate kogust ja senatist, mille liikmed valitakse 2 igast osariigist. Iga osariik valib oma kubeneri ja tal on oma seadusandlus. Kogu riigi pealinnaks on **Washington** Columbia ringkonnas. Linn asub Apalatsi mäestiku jalamil suure metsa keskel. Seal on «Valge maja», kus elab president.

Kuid hoolimata poliitilise korra formaalselt demokraatlikust iseloomust, ajavad kõiki asju riigielus suurkapitali esindajad. Suurkapitali huvide teenistuses on mõlemad tähtsamad poliitilised parteid — vabariiklik ja demokraatlik. Paljudes osariikides ei lasta mitmesugustel ettekäaneltel vaesemat elanikkonda, eriti neegreid, valimistest osa võtta.

Pärast Teist Maailmasõda esineb USA kodanluse reaktsiooniline, demokraatia-vastane osa üha aktiivsemalt, suurendades oma mõju riigi poliitikale.

Teostades reaktsioonilise kodanluse poliitikat, USA valitsus segab ennast Hiina, Prantsusmaa, Kreeka ja teiste riikide asjadesse, toetades kõikjal reaktsioonilisi jõude.

Sõjas laastatud Euroopa abistamise näol taotleb USA Euroopa maade orjastamist ja demokraatliku korra arenemise takistamist seal.

USA valdused.

USA-le kuuluvad **Alaska**, **Havai** saarestik ja veel mõned muud maa-alad.

Alaska on laialdane maa. Lõunaosas kõrguvad igilumega kaetud mäed, millelt võimsad jääliustikud libisevad otse ookeani. Oma suuruselt jäävad need jääliustikud maha ainult Gröönimaa ja Antarktika liustikest. Mäestikust põhja pool laiub künklik tundra, milles voolab suur **Yukoni** jõgi.

Alaska kuulus kuni 1867. a. Venemaale, kes müüs ta USA-le. Aastal 1896 avastati Alaskal kulda. Sinna tõttasid siis mitmed tuhanded kullatsijad, keda ei kohutanud raske teekond tundras üle lumemägede. Kui kullatagavarad lõppesid, kadus ka kullapalavik. Alaska muutus jällegi tühjaks maaks. Seal elab ainult 60 000 inimest, kellest pooled on indiaanlased ja eskimod.

Alaska rikkuseks ei ole ainult kuld, vaid ka vask ja kivisüsi. Need on aga raskesti toodetavad igikülmanud pinnase (kirsmaa) ja karmi kliima tõttu. Yukoni jõgi külmub kinni 8 kuuks. Rahvastiku peamiseks tuluaillikaks on p õ d r a k a s v a t u s ja k a l a n d u s. Püütakse lõhesid, keda Alaska rannikul on samuti külluses kui Kamšatkagi rannikul.

Palju suurem tähtsus kui suurel Alaskal on USA suhtes väikesel valdusel — **Panama kanali tsoonil**. See kanal lühendab mitmekordselt mereteed USA idarannikult läänerrannikule, samuti ka mereteed New Yorgist Lõuna-Ameerika riikidesse — Peruuksse ja Tšiilisse.

See kanal, erinevalt Suessi kanalist, on varustatud lüüsidega. Atlandi ookeanist tulevad laevad tõusevad kolme lüüsi kaudu ja sisenevad kunstlikku järve. Edasi laskub laev jällegi kolme lüüsi kaudu Vaiksesse ookeani.

Atlandi ookeanis kuulub USA-le osa Lääne-India saarestikust; osa neist saartest on USA „kaitse“ all, näiteks **K u u b a**, kus suurel määral kasvatatakse suhkruroogu.

Tegelikult on USA-le alistunud ka väike Aafrika vabariik — **Libeeria**.

USA on asutanud sõjalised baasid Islandis, Taanile kuuluval Gröönimaal, Filipiini saartel ja Jaapanile kuulunud Vaikse ookeani saartel.

Käsitades tohutu suuri kapitale, ekspordib USA neid välismaale, kõigisse maailmajagudesse. Ta annab laene teistele riikidele ja eraettevõtetele, ehitab raudteid, sadamaid ja lennuvälju, omandab naftaallikaid, kaevandusi ja teisi ettevõtteid. See annab USA-le mitte ainult kõrget tulu, vaid alistab ka tema mõjule teisi maid. Nii ekspuaterib USA, kuigi evib väikesi asumaid, paljusid vormiliselt sõltumatuid riike.

AUSTRALIA.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Pindala — 7,7 milj. km². Rahvastik — umbes 7 milj. inimest.

Suurus, asend ja ranniku liigestus.

Austraalia on suuruselt väiksem maailmajagu, kuid siiski võrdub ta $\frac{4}{5}$ Euroopa pindalaga. Rahvaarv on Euroopa omast siiski palju kordi väiksem.

Austraalia asub lõuna-poolkeral, eemal teistest maailmajagudest. Ta väiksem, põhjaosa on troopikavööndis, kuna suurem, lõunaosa jääb lõunapoolsesse parasvööndisse.

Austraalia asub kõige lähemal Aasiale, millega teda ühendab Malai saarestik. Teistest mannerdest eraldavad teda laialdased veeväljad. Laev jõuab Austraaliast Lääne-Euroopasse Suessi kanali kaudu 50 päevaga.

Austraalia rannik on vähe liigestatud. See annab Austraaliale massiivse kuju: ta on ainult veidi pikenenud läänest itta. Siin leidub kohti, mis on merest kuni 1500 km kaugusel. Austraaliale on **York'i** poolsaar ja kaks suurt lahte. **Carpentaria** laht on madal; madal on ka ta rannik, mis koosneb jõgede poolt kantud mudast ja mille lähedal esinevad liivased leetseljakud. **Suur Austraalia** laht ei tungi sügavale mandrisesse. Tal on kaljune rannik, kus puuduvad lahed. Sada-

mate poolest ei ole Austraalia rikas, kuid tal on siiski mõni soodus laheke, kus asuvadki tema tähtsamad sadamalinnad: idas — **Sydney** (sidnei) ja **Newcastle** (njukaasl); lõunas **Melbourne** (melburn) ja **Adelaide** (ädeleid); läänes **Perth** ja põhjas — **Darwin**. Kõik suuremad Austraalia linnad on sadamad.

Joon. 57. Ookeaniline poolkera. Missugused saared on selle poolkera keskuse lähedal? Missuguseil saartel elutsevad uusmeremaalaste vastasjalgseid (antipoodid)?

Austraalia ranniku läheduses esinevad ohtlikud korallvallarahud. Need tõkestavad **Torres'** väina, mis eraldab Uus-Guinea saart mandrist; kirdes nad moodustavad **Suure Barjäär-rifi**, mille pikkus on üle 2000 km ja mille sarnast ei ole teist maailmas.

Selle korall-vallrahu laius on ainult 200—300 m, suurem osa temast peitub vee all. Rannikust asub ta umbes 100 km kaugusel, olles tõkkeks, mille vastu murduvad suured Vaikse ookeani lained. Suures Barjäär-rifis on ainult mõni üksik läbipääsutee, seegi käärunine ja ohtlik. Sellele vallrahule on paigutatud tuletorne.

Austraalia mandrist lõuna pool, eraldatuna laia, kuid madala Bass'i väinaga, on **Tasmaania** saar. Bass'i väinas leidub palju veedaluseid kaljusid.

Mandrist kagu pool on suur kaksisaar **Uus-Meremaa** ja ida pool palju väikesi. Vaiksesse ookeani laialipaisatud saari.

Harjutusi kaardil. Mõõtko Austraalia mandri ulatus läänest itta. Määrake York'i ja Wilsoni neeme geograafiline laius. Näidake, kus on Carpentaria ja Suur Austraalia laht, samuti Torres'i väin. Nimetage Austraalia suur poolsaar.

Austraalia ja Okeania avastamine ja uurimine.

Austraalia avastasid eurooplased teistest maailmajagudest hiljem, kui mitte arvestada Antarktikat, mis avastati veelgi hiljem.

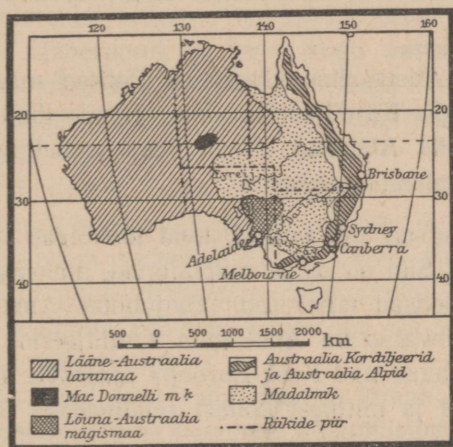
Esimesena kohtas Magalhães esimesel ümbermaailmareisil aastal 1521 oma teel Mariaani saarestikku. Seejärel avastasid Euroopa meresõitjad Uus-Guinea.

Austraalia manner aga avastati XVII sajandi algul hollandlaste poolt. Purjetades oma asumaade läheduses Malai saarestikus, sattusid nad juhuslikult mandri rannikule. Hollandlane **Tasman** sõitis piki Austraalia lõunarannikut ja kohtas oma teel saart, mis kannab nüüd oma avastaja järgi Tasmaania nime. Arvates selle saare olevat mandri lõunatipu, purjetas Tasman edasi itta ja avastas Uus-Meremaa ja paljud teised saared Vaikses ookeanis.

Need avastused jäid aga mujal Euroopas veel kauaks ajaks tundmatuks. Teist korda avastas Austraalia inglise meremees Cook (kuk) XVIII sajandi lõpul. Purjetades Vaikses ookeanis, avastas ta Austraalia mandri

idaranniku. Hiljem ta sooritas veel kaks retke Vaiksesse ookeani ja avastas Uus-Kaledoonia, Havai ja paljud teised saared. Havai saarel surmasid ta pärismaalased. Pärast Cook'i retki hakkas Inglise valitsus Austraaliasse sundasumisele saatma mitmesuguseid karistusluseid. Varsti pärast seda hakkasid inglased ka ise vabatahtlikult sinna asuma ja uurisid kogu mandri rannikud läbi. Ainult sisemaa jäi veel kauaks ajaks täiesti tundmatuks. Alles XIX sajandil uuriti sisemaad, kusjuures seal hukkus palju reisijaid nälja tõttu.

Uus-Guinead oli Austraalia saartest kõige raskem uurida. Selle saare tundmaõppimisel on suuri teeneid vene reisijal Mikluhho-Maklail, kes elas kauemat aega paapuute seas.

Joon. 58. Austraalia maapinnaehitus.
Näidake sellel kaardil madalikud ja kiltmaad, samuti ka Austraalia Kordiljeerid.

Pinnaehitus.

Austraalia m a n n e r on kaetud horisontaalsete või veidi kallakute pealiskihitidega, mis lasuvad vanade kulunud kurdmäestike peal. Kogu Austraalia läänepoolne osa kujutab endast

kristalset massiivi, mida katavad liivakivi ja lubjakivi lademed. Tal on avara kiltmaa ilme; ainult mõnes kohas tõusevad oma ümbrusest kõrgemale väikesed mäetombud või leidub soolajärvedega nõgusid.

Austraalia keskosas laiub suur Kesk-Austraalia madalik, selle madalaimas kohas on **Eyre'i** (ääri) soolajärv, mille pind on 12 m allpool merepinda.

Eyre'i järv on madal soolane mudasoo läbipääsematute mudaste kallastega; nende kallaste täpsem uurimine osutus võimalikuks ainult lennukeilt.

Ainult Ida-Austraalias kõrguvad tõelised mäed, mis kannavad **Austraalia Kordiljeeride** nime. Nende lõunaosa nimetatakse **Austraalia Alpideks**. Need üsna vanad kurdmäestikud on tugevasti kulunud ja silutud.

Läänenõlvad on siin laaged, kuid idanõlvad langevad järsult rannikule. Siin on olnud murranguid, milledega ühenduses tekkisid ka soodsad lahekesed. Üldjoontes Austraalia mäestikud, kaasa arvatud ka Austraalia Kordiljeerid, on madalad. Kujult meenutavad nad Kesk-Euroopa massiive: nad on liiklemiseks sobivad ja mitmest kohast raudteedega läbitud.

Nende mäestike maapõues leidub rikkalikult kivisütt, mida toodetakse Sydney ja Newcastle'i sadamalinna läheduses. Austraalia Kordiljeeridest leiti eelmisel sajandil rohkesti kulda, sageli ehedalt suurte tükkidena. Nüüd on kuld seal otsa lõppenud. Seevastu aga leiti rohkesti kulda Lääne-Austraalia massiivides, kuhu nüüd on keskendunudki kullatootmine.

Harjutusi kaardil. Missuguses Austraalia osas on mäeahelikke ja kuidas neid nimetatakse? Kui kõrged on nende tipud? Kus laiub suur kiltmaa? Kus asetseb suurim madalik?

Kliima, jõed ja järved.

Enam kui $\frac{2}{3}$ Austraaliast on kuiva kliimaga. Ainult idas ja põhja-ääremail sajab suvel rohkesti vihma. See on seletatav sellega, et suvel, s. o. novembrist aprillini, kuumeneb Austraalia väga tugevasti ja sisemaale puhuvad tuuled meredelt. Põhjas puhub loodemuusoon, mis toob endaga kaasa rohkelt niiskust Malai saarestiku piirkonnast. Idas puhuvad tuuled Vaikselts ookeanilt. Need annavad mägisel rannikul rohkesti vihma. Sisemaale aga, s. o. Kesk-Austraalia madalikule, ja Lääne-Austraalia kiltmaale jõudes on nad palju niiskust juba kaotanud.

Austraalia läänerannik on kuiv: kogu aasta jooksul puhuvad seal passaadid, mis kannavad niiskuse Austraalia rannikult eemale. Pealegi uhub Austraalia läänerannikut külm hoovus, mis annab vähe veeauru.

Talvel, s. o. juunis, juulis ja augustis, on Austraalias kuiv ja soe ilm; ainult harva juhtub seal öökülmi ja mägedes sajab veidi lund. Rohkem sademeid langeb talvel ainult Austraalia ida- ja lõunarannikul. Austraalia lõunaranniku kliima on üldiselt Vahemere kliima ilmeline; talved on siin vihmased. Neid vihmutoovad läänetuuled.

Üldiselt on kogu Austraalia sisemaa kliima kontinentaalne, järskude temperatuuri ja sademete kõikumistega.

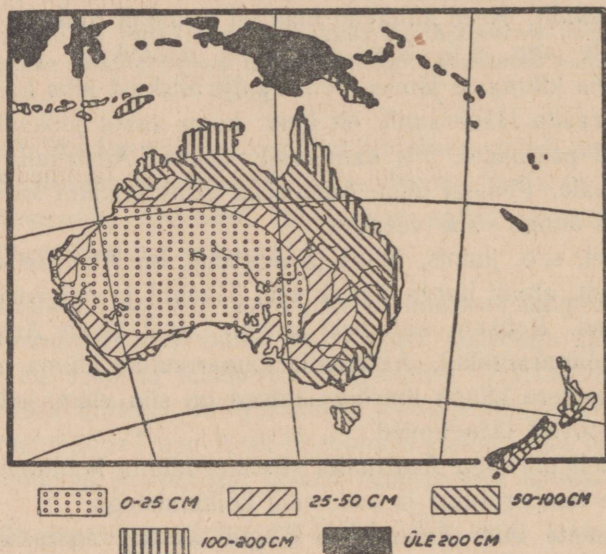
Sademete hulk Austraalias kõigub aastast aastasse väga tugevasti. Põuaseil aastail ei jälku seal toitu lambaile ja neid hukkub miljonite kaupa.

Austraalias on vähe jõgesid ja needki on veevaesed.

Tähtsaim jõgi — **Murray** (marri) võrdub pikkuselt meie Doniga, kuid on veevaene. Kuival ajal jõuab ta madala ja kitsa ojakese näol vaevaliselt ookeanini. Murray'l on palju lisajõgesid; üks neist — **Darling** — on ligi kaks korda Murray'st endast pikem, kuid kuival ajal muutub ta reaks umbrjärvedeks.

Veel veevaesemad on Austraalia sisemaajõed — nn. «kriikid», mille sängid on veetühjad suurema osa aastast; ainult lühikest aega vihmade hooajal voolab seal vesi, mis kaob kas liivasse või soolajärvedesse. Pikim neist — Cooper (kuuper) suubub Eyre'i järve.

Austraalias on enamik järvi soolajärved, pealegi leidub neis vett ainult suvel, kui seda neisse toovad kriikid.

Joon. 59. Austraalia sademete kaart. Mispärast on kõige rohkem sademeid idarannikul? Kus on kõige vähem sademeid ja mispärast?

Taimestik.

Suured Austraalia maa-alad on kõrbete ja poolkõrbete all, kus kasvavad terav hõre võsastik (skrab) ja teravaservalised rohud. Neid ei söö ükski loom, sest lehe servad on teravad kui noal.

Need rohud kasvavad suurte, 1—2 m kõrguste puhmastena, nii et kari või ratsanik neist ainult vaevu läbi pääseb. Skrab koosneb madalaist akaatsiaist ja eukalüptidest. Ta pilt on nukker, lehed on väikesed, tumehallid, sageli nõeljad, ainult vihmade ajal skrab veidi elustub ja tema okstele ilmuvad näotud õied.

Stepid võtavad enda alla suure osa Austraaliast; suvel nad kattuvad halja rohuga, sügisel ja talvel on nad kollased. Neis steppides leidub solontšakke, kus kasvavad soolarohud, mida lambad heameelega söövad.

Neis kohtades Austraalias, kus sajab vihma nii talvel kui ka suvel, kasvavad metsad. Kuid need metsad on omapärased: nad ei ole tihedad ja koosnevad peamiselt igihaljaist eukalüptidest, millede hulgas mõned liigid kasvavad kuni 150 m kõrgeks. Need on kõrgeimad puud maakeral. Teised eukalüptide liigid pole küll meie mändidest ja tammedest pike-mad, kuid kasvavad äärmiselt kiiresti.

Eukalüptimetsad annavad vähe varju, sest et puud kasvavad hõredasti ja lehestik ei ole tihe. Lehed on pöördunud päikese suhtes serviti ja päikesekiired pääsevad nende vahelt vabalt maapinnani, kus kasvab rohi. Need metsad meenutavad parke või aasu, kus kasvab puid; neis võib kõikjal vabalt liikuda sõidukis või karjatada loomi.

Eukalüpte on Austraaliast toodud ka teistesse maadesse, mitte ainult nende kiire kasvu, vaid ka tiheda, tammest tugevama puidu tõttu. Eukalüptide lehtedest saadakse lõhnavaid õlisid; peale selle istutatakse neid soode kuivatamiseks, sest nad imevad endasse kiiresti ja aurutavad palju vett.

Austraalia eukalüpte on rohkesti istutatud meil NSV Liidus Kaukaasia Musta mere rannikule.

Austraalia idaranniku niiskemais metsades ja Tasmaania saarel kasvavad ka puukujulised sõnajalad, mida leidub kõikjal troopikavööndi mägimetsades.

Põhja-Austraalias, mandri palavaimas osas, kus langeb palju sademeid, kasvavad troopikametsad, mis sarnanevad Malai saarestiku metsadega.

Kultuurtaimi Austraalias enne eurooplaste sissasukumist üldse ei olnud.

Nüüdisajal aga on Austraalias kodunenud ka teraviljad ja viljapuud. Teraviljadest on kõige levinum talinisu, mille kasvu soodustab Lõuna-Austraalia kliima, kus sajavad talvevihmad.

Harjutusi kaardil. Missuguses Austraalia osas kasvavad troopikametsad? Kus on savannid, kus rohtlad, kus kõrbed ja poolkõrbed?

Loomastik.

Austraalias on hoopis teistsugune metsik loomastik kui teistes maailmajagudes. Seal on säilinud palju niisuguseid loomi, kes elasid varem ka teistes maailmajagudes, kuid kes seal nüüd peaaegu viimseni on välja surnud. Laialt levinud on kukkurloomad.

Oma eluviisilt nad meenutavad kas meie rohusööjaid, kiskjalisi või putuktoidulisi jt. Kasvult on ühed rotisuurused, teised kasvavad inimese kõrguseks.

Levinuim kukkurloom on känguru. Känguruid elab Austraalias mitukümmend liiki. Neid leidub seal kõikjal. Nüüdisajal hävitatakse suuremakasvulisi känguruid nende karusnaha tõttu, pealegi söövad nad karjamail lammaste eest rohu ära.

Austraalias on säilinud ka munejad imetajad — sipelgasiil ja nokkloom. Roomajate ja lindude moodi nad munevad mune, kuid munast koordunud poegi toidavad oma piimaga. Nokkloom elab jõekalda urkais, toitu otsib endale kaldaäärsest mudast.

Kabiloomalisi polnud Austraalias enne eurooplaste sissasumist üldse, ka ahvid puudusid täiesti. Oma karva ja värvi poolest rebast meenutav metsik koer dingo oli seal juba jääajast saadik levinud. Vanasti oli ta pool-koduloomana Aust-

raalia pärismaalaste teenistuses. Nüüd aga toovad dingod kahju lambakasvatajaile, röövides neilt lambatalli.

Austraalia metsades ja rohtlais elab rohkesti linde, eriti papagoisid, kes lendavad seal ringi mitme tuhande pealistes parvedes.

Suurem osa Austraalia linnuliikidest on omased ainult Austraaliale. Siia kuuluvad valge kotkas, must luik, troopikametsades esinev kannelsaba, tiibadeta jaanalind — emu, kes oma suuruselt on väiksem aafrika jaanalinnust, kuid ületab lõuna-ameerika jaanalinnu.

Ida-Austraalia jõgedes elab kopskala (Ceratodus), kellel peale lõpuste on ka üks kops.

Ka koduloomad puudusid Austraalias enne eurooplaste sinnaasumist, kui mitte arvestada dingot. Eurooplased tõid siia kaasa kõik oma koduloomade liigid ja nüüd on Austraalias rohkesti lambaid, veiseid ja hobuseid.

Rahvastik.

Austraalias elab umbes 7 miljonit elanikku. Kaunis tiheidasti on asustatud ainult mandri idaosa: siin elab $\frac{4}{5}$ kogu Austraalia rahvastikust. Teravaservaliste rohtude ja skrabiga kaetud kuivrohtlad on nagu kõrbedki inimtühjad.

Praegune Austraalia rahvastik koosneb peaaegu täiesti eurooplastest-ümberasujaist, peamiselt inglased.

Austraalia pärismaalased aga on kas hävitatud või tõrjutud kõige viljatumaile maa-aladele. Relvastatud ainult puunuiadega, erilaadiliste viskeriistade — bumerangide ja odadega, ei suutnud nad kaitsta end tulirelvi kasutatavate eurooplaste vastu.

Nüüdisajal on musti austraallasi ainult 60 000 ümber, arvestamata kolijaid suguharusid vähem-uuritud maa-aladel. Suurem osa neist töötab sulastena suurte lambakasvatajate juures, osa aga on praegugi veel kolijad-kütid. Odade ja bumerangidega varustatuna hulguvad nad troopikametsades või skrabides, otsides kanguruid, kodujäneseid ja teisi loomi; ühtlasi korjavad nad ka metsikult kasvavaid söödavaid taimi.

Eurooplaste-ümberasujate peamiseks tegevusalaks on põllumajandus: kasvatatakse lambaid, veiseid ja külvatatakse teravilja.

Lambakasvatatus suurenes Austraalias arteesia-kaevude ehitamise tõttu. Neid on puuritud mitu tuhat ja iga puurkaev annab rohkesti vett. Vesi voolab neisse maaluseid vettkandvaid kihte mööda mägede nõlvadelt kümnete ja sadade kilomeetrite kauguselt.

Kasvatatakse liha- ja villalambaid. Lambavill on Austraalia väljaveos peamine kaup. Austraalia lambavill annab peaaegu poole kogu maailmas toodetavast lambavillahulgast. Kuid kõrgesti hinnatav on ka austraalia lamba- ja veiseliha. Külmutatud liha veetakse siit välja erilistes külmutusseadistega varustatud laevades.

Peaaegu kõik lambad, neid loendatakse Austraalias enam kui 100 miljonit pead, kuuluvad suurtele kapitalistidele-lambakasvatajaile, igaühel on vähemalt 10 ja enam tuhat lammast.

Austraalia niiskema kliimaga kohtades, eriti idarannikul, kasvatatakse rohkesti veiseid — osalt piimakarja, kuid enamikus siiski lihaloomi, eriti seal, kus mägede nõlvadel on rohkesti mahlaka rohuga karjamaid.

Põllundus on arenenud idaranniku vööndis, kus külvatatakse nisu ja maisi.

Lähistroopilise kliimaga Lõuna-Austraalias on suuresti arenenud aiandus.

Põllunduse ja karjanduse nuhtluseks on siin kodujänesed. Neid tõid ümberasujad kaasa; osa neist metsistus. Soe

kliima ja rohurohkus soodustas nende sigivust. Nüüd on kodujänesed levinud kogu Austraalias.

Kodujänesete poolt tekitatud kahju on väga suur; nad söövad rohu karjamaadelt ja viljaorased põldudelt. Esialgu neid jälitati koertega, siis surmati mürkidega, piirati põlde ja karjamaid okastraatvõrguga, mille üldpikkus oli tuhandeid kilomeetreid. Viimasel ajal aga on neid hakatud küttima liha- ja nahasaamiseks ning neid saadetakse nüüd külmutatult Inglismaale. Aastas veetakse neid välja umbes 10 miljonit, kuid kodujäneseid on ikkagi palju. Nad söövad karjamaadelt niisama palju rohtu, kui oleks söönud 90 miljonit lammast. Tugevate põudade ajal hukkub kodujäneseid suurel hulgal, nende korjuseid lamab siis kõikjal. Kui aga algavad vihmad, siis sigib neid jällegi endisel hulgal.

Tööstus on arenenud Sydney, Melbourne'i, Brisbane'i ja Adelaide'i linna ümbruskonnas. Siin on rohkesti tekstiilvabrikuid puuvilla ja villa jaoks; samuti on rohkesti tehaseid, kus töötatakse ümber põllumajandussaadusi, näiteks: terad — jahuks, värske puuvili — konservideks jne.

Mäetööstus on ka tunduvalt arenenud. Lääne-Austraalias toodetakse kuld ja hõbedat kulla- ja hõbedasoontest, Ida-Austraalias — kivisütt; tähtsaim sadam kivisöe väljaveo poolest on Newcastle — Sydney'st põhja pool.

Okeania.

Pindala — 1,1 milj. km². Rahvastik — ligi 3 milj. elanikku.

Vaikses ookeanis, Austraaliast ida ja kirde pool, on hajali hulk saari, mis ühiselt kannavad Okeania nime.

Mandri läheduses on ainult mõned saarestikud. Suurem osa neist asub mandrist väga kaugel keset Vaikset ookeani. Seepärast erinebki nende loodus tunduvalt mandri omast.

Okeania saartest on tähtsaimad: **Uus-Guinea** — suuruselt teine saar maailmas; **Uus-Meremaa**, mida Cook'i väin lahutab kaheks suureks saareks,

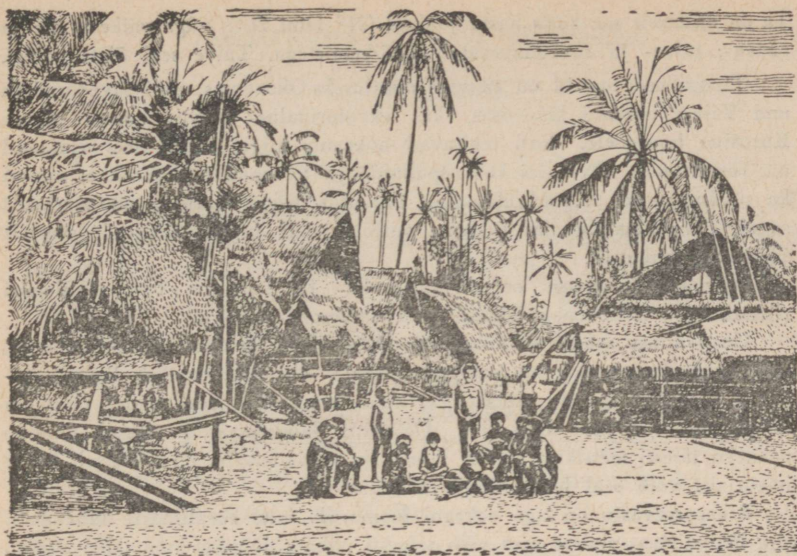
Joon. 60. *Kuumavee-allikad Uus-Meremaal.* Tufiterrassid kuuma veega, kus vee äraauramisel sadestubki tuff. Näidake, kus on kuumavee-allikad ja tufiterrassid.

ja Uus-Kaledoonia. Teised Okeania saared on enamikus väga väikesed ja moodustavad saarte rühmitusi, mõnikümmend kuni mõnisada saart igaühes. Saarte rühmad asuvad pikil veeluseil kõrgustikel, mis kõik suunduvad loodest kagusse. Need kõrgustikud vahelduvad sügavate vagumustega, näiteks nõgu Mariaani saarestikust ida pool. Vaikse ookeani suurimad sügavused on Filipiini saarestiku läheduses — umbes 11 km.

Suurem osa saari on korallsaared; paljud on kujult rõngassaared veeluste mägede tippudel või nõlvadel. Korallsaarte liiki kuuluvad Marshalli, Karoliini ja teised saarestikud.

Üheski ookeanis ei ole nii rohkesti korallsaari ega veeluseid korallriffe kui Vaikses ookeanis.

Ühes korallsaartega kuulub Okeaniasse ka rohkesti vulkaanilisi saari. Sellised on **Havai** saared, Samoa ja Seltsisaared.

Joon. 61. Kookospalmid ja kookospalmilehtedega kaetud elamud Uus-Guineal. Niiskuse ja madude eest hoidumiseks on kõik elamud ehitatud kõrgele vaiade otsa.

Havai saartel on mitu suurt tulemäge, näit. **Mauna Kea** ja **Mauna Loa**. Üks Mauna Loa kraatereist, mille ümbermõõt on 10 km, on täidetud ainult äärtest hangunud laavaga. Keskel ta moodustab mitu tulikuuma vedelat laavajärve; neis laava alatasa pulbitseb ja keeb, kord tõustes, kord langedes.

Uus-Meremaa põhjapoolisel saarel on samuti palju tulemägesid, nii tegevaid kui ka kustunud.

See saar koosneb mägmassiividest, mis on lõhedega tükeldatud üksi-kuiks osadeks. Neist lõhedest toimuvad vulkaanilised pursked. Kuumaveeallikate, geiserite, kuumavee-järvede, mudavulkaanide ja kuumavee-lubjanõgude rohkusega ületab Uus-Meremaa Islandi saare ja Põhja-Ameerika.

Uus-Meremaa lõunapoolne saar, samuti Uus-Kaledoonia ja Uus-Guinea on mannersaared. Endisil geoloogilisil ajastuil nad arvatavasti olid ühendatud Austraaliaga. Neid saari läbivad kõrged mäeahelikud. Mäed Uus-Meremaal on kaetud igilume ja jääliustikega.

Okeaania kliima on kõikjal troopiline ning seejuures ka mereline.

Ta on ühtlaselt soe kogu aasta jooksul (21° kuni 26°), väga väikeste öö- ja päeva-, talve- ja suvetemperatuuri kõikumistega. Talve seal õieti polegi.

Troopilised tormid on suureks nuhtluseks Okeanias, eriti sagedased on nad Vaikse ookeani lääneosas, kus ekvatoriaalne hoovus annab alguse **Kurošivo hoovusele**. Nad tekitavad ookeanis hiigellaineid, mis ujutavad üle rõngassaari, hävitades kookospalmide ja leivapuude istandikke, samuti ka polüneeslaste kergeid elamuid. Pärast selliseid marusid on saarlased sageli ilma ulualuse ja toiduta, mistõttu nad sageli väikestelt saartelt jäädavalt lahkuvad.

Okeania lääneosas on taimestik ja loomastik võrdlemisi rikkad, kuid mida enam idasse, seda vaesemad nad on.

Uus-Guinea saarel kasvavad troopikametsad ja elab rohkesti loomi, eriti kukkurloomi ning mitmesuguseid linde. Uus-Meremaa on kaetud igihaljaste lähistroopiliste metsadega, kuid loomi elab seal vähe; neist on tähelepanav tiivutu lind kivi. Ookeanis laialipaisatud saartel puudub peaaegu täiesti metsikult kasvav taimestik; ka loomariik on äärmiselt kehv; imetajaist võib seal leida ainult nahkhiirt.

Rikas seevastu on aga ookeani loomariik, eriti korallsaarte läheduses: siin läbipaistvas sinises vees võib selgesti näha polüüpide kummalisi ehitisi, nende vahel ujub tuhandeid mitmesuguseid läikivaid kalu; põhjas roomavad meritähed, merikilpkonnad, vähid, ussid, lamavad pärlikarbid. Vee kohal lendleb merelindude karju.

Okeania peamised kultuurtaimed on kookospalm ja leivapuu.

Okeania suurematel saartel kasvatatakse suhkruroogu, eriti Havai saarestikul; samuti kasvatatakse ka puuvilla ja banaane.

Koduloomadest tundsid Okeania elanikud enne eurooplaste sinnaasumist ainult kanu, sigu ja koeri, sedagi kaugeltki mitte kõigil saartel. Eurooplased tõid Okeania saartele kõik koduloomad. Nüüd Uus-Meremaa karjamaadel karjatuvad miljonid lambad ja veised. Karjandus ongi siin elanike peamine tööala, vill, või ja juust — peamised väljaveoained.

Okeania saarestikud asetsevad mereteedel Aasiast ja Austraaliast Ameerikasse. Paljud neist saarestikest on tähtsad vahejaamad mereliiklusele. Seal täiendavad laevad oma söe- ja naftatagavarasid, seal on ka raadiojaamu, mis peavad ühendust sõitvate laevadega.

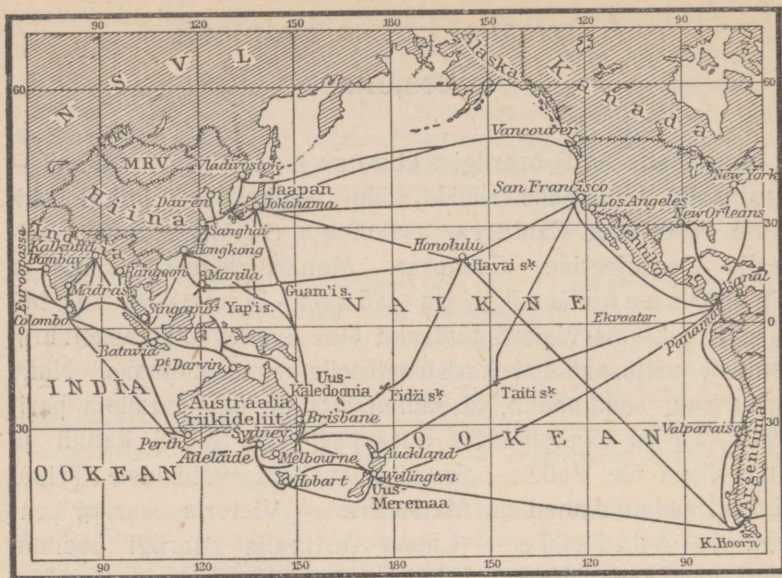
Harjutusi kaardil. Missugune suur saar on York'i neeme läheduses? Missugune kaksiksaar asetseb Austraaliast kagu pool ja missuguses kauguses mandrist? Võrrelge gloobusel Uus-Meremaa asendit Inglismaa asendiga. Nimetage suuremad saarte rühmitused Austraaliast ida pool. Nime- tage Austraaliast kõige kaugemal olevad Vaikse ookeani saarestikud.

Austraalia Liit ja asumaad Okeaanias.

Austraalia on 6 osariigist koosnev Inglismaa dominiioon — **Austraalia Liit**. Selle riikide liidu pealinn on hiljuti ehitatud väike linn **Canberra**, asukohaga Sinimägedes — Austraalia Kordiljeeride lõunaosas. Mandri idaosa hõlmavad riigid: **Queensland**, **Uus-Lõuna-Wales** ja **Victoria**. Uus-Lõuna-Wales'i tähtsaim linn **Sydney** oli vanasti Inglismaalt väljasaadetud karistusluseile sundasumaaks. Nüüd on ta suur sadamalinn, ta sadam aga on üks maailma parimaid. Ta on lõpp-punktiks Euroopast läbi Suessi kanali ja Ameerikast üle Vaikse ookeani tulevaile laevaliinidele. Teised tähtsad sadamalinnad on **Melbourne** — Victoria osariigi pealinn, ja **Adelaide** — Lõuna-Austraalia osariigi pealinn. Sealt veetakse välja villa, külmutatud liha, nisu ja puuvilja. **Perth** — Lääne-Austraalia pealinn — on esimene vahejaam Euroopast üle India ookeani Austraaliasse tulevaile laevadele. Sellest linnast läheb raudtee itta kullakaevandustesse ning edasi Melbourne'i ja Sydney'ni.

Okeaaniasse kuulub Briti impeeriumi dominiioon **Uus-Mere-maa**, hulk väikesi saari ja pool **Uus-Guinea** saarest. Uus-Mere-maa peamine sadam **Wellington** asub põhjapoolsel saarel Cook'i väina ääres. Sellest sadamast veetakse välja villa, külmutatud liha, võid, — see kõik läheb Melbourne'i ja Perth'i sadama kaudu Inglismaale.

Teiste riikide asumaadest on tähtsamad **Havai** saared, mis kuuluvad USA-le ja on Aasia rannikult Põhja-Ameerika rannikuvettesse sõitvaile laevadele peatussadamaiks. Ühel neist saartest on tähtis sadamalinn **Honolulu** ja sõjaline baas **Pearl-Harbour**.

Joon. 62. Mereteed Vaikses ookeanis. Nimetage teed, mis ristuvad Honolulu. Kuhu lähevad mereteed Uus-Meremaalt?

Mõned Okeania saared kuuluvad Prantsusmaale. Neist on kõige tähtsam **Uus-Kaledoonia** nikli leiukohtadega.

Rida saarestikke, näit. **Marshalli, Karoliini** ja **Mariaani** saarestik, olid Jaapani valduses. Neid okupeerib USA.

Harjutusi kaardil. Nimetage Briti impeeriumi osi mandril ja saartel. Leidke Prantsusmaale ja USA-le kuuluvad saarestikud. Nimetage neist pindalalt suuremaid. Nimetage saari, mis asuvad maailma liiklemisteedel, ja näidake, kust ja kuhu need teed viivad.

Jõgede tabel.

Maailmajaod	Pikkus km	Jõgi- konna pindala tuh. km ²	Maailmajaod	Pikkus km	Jõgi- konna pindala tuh. km ²
1. Euroopa.			3. Aafrika.		
Volga	3700	1400	Niilus	6500	2800
Doonau	2850	816	Kongo	4600	3690
Dnepr	2285	503	Niiger	4160	2092
Don	1967	422	Sambesi	2660	1330
Sev. Dvina Suhhonaga	1293	411	Oranje	1860	1020
Rein	1326	225	Senegal	1430	441
Elbe	1154	148			
Visla	1124	199	4. Põhja-Ameerika.		
Loire (luaar)	1000	121	Mississippi ühes Mis-		
Oder	902	119	souriga	6800	3248
Seine (seen)	770	78	Mackenzie (makénsi)	3780	1660
Rhône (roon)	757	99	St. Lawrence	3058	802
Po	652	75	Yukon	3700	855
			Colorado	2900	590
2. Aasia.			Rio Grande del Norte	2800	570
Ob ühes Irtõšiga	5206	2946	Columbia	2250	772
Jenissei	3807	2707			
Leena	4264	2418	5. Lõuna-Ameerika.		
Jangtsekiang	5200	1175	Amazonas (amasoo-		
Amuur ühes Arguniga	4478	1937	nas)	5500	7050
Huangho	4100	980	La Plata	4700	3104
Indus	3180	960	Orinoco	2400	944
Brahmaputra	2900	670			
Euftrat	2700	673	6. Austraalia.		
Sõr-Darja	2860	219	Murray (marri) ühes		
Amu-Darja	2540	227	Darlingiga	3490	910
Iravadi	2100	410			

Riikide tabel.

Riikide pindala, rahvastik ja linnad.¹

Riigid	Pindala tuh. km ²	Rahva- arv milij.	Pealinnad ja teised tähtsamad linnad ning nende elanike arv tuhandeis
A. Euroopa riigid.			
1. Saksamaa	353	66	Berliin — 3180; Hamburg — 1097; Köln — 768; München — 827; Leipzig — 702; Essen — 660; Dresden — 625; Frankfurt Maini ääres — 547
2. Inglismaa ühes Põhja-Iirimaaga	244	48	London — 8655 („Suur London“); Glasgow — 1124; Birmingham — 1030; Liverpool — 836; Man- chester — 736; Sheffield — 518; Leeds — 492; Edinburgh — 468; Belfast — 438
3. Prantsusmaa	551	40	Pariis — 4963; Marseille — 815; Lyon — 562; Bordeaux — 254; Nizza — 209; St. Etienne — 172
4. Itaalia	302	44	Rooma — 1090; Milano — 1068; Napoli — 739; Genua — 512; Torino — 608; Palermo — 339; Veneetsia — 171; Messina — 122
5. Hispaania	503	27	Madrid — 1048; Barcelona — 1062
6. Rumeenia	238	16	Bukarest — 646
7. Tšehhoslovakkia	128	12	Praha — 962
8. Jugoslaavia	255	16	Belgrad — 388
9. Ungari	93	9	Budapest — 1556
10. Belgia	30	8,4	Brüssel — 910; Antwerpen — 274
11. Holland	34	9	Haag — 490; Amsterdam — 800; Rotterdam — 620
12. Rootsi	449	6,6	Stokholm — 570

¹ Enamik teatmeid on esitatud sõjaeelsete andmete alusel.

Riigid	Pindala tuh. km ²	Rahva- arv milj.	Pealinnad ja teised tähtsamad linnad ning nende elanike arv tuhandeis
13. Kreeka	130	7,5	Ateena — 592 (ühes Pireuse sa- damalinnaga)
14. Portugal	92	8	Lissabon — 594
15. Bulgaaria	111	7	Sofia — 330
16. Šveits	41	4,3	Bern — 121; Zürich — 321; Genf — 123
17. Soome	337	3,9	Helsingi — 293
18. Taani	43	4	Kopenhaagen — 843
19. Iirimaa	69	2,9	Dublin — 468
20. Norra	323	3	Oslo — 275
21. Albaania	28	1	Tirana — 31
22. Austria	84	7	Viin — 1920
23. Poola	323	23,6	Varssavi — 1261; Lodz — 665; Krakow — 255; Wroclaw — 615

B. Aasia maad.

1. Hiina	9491	475	Nanking — 1019; Šanghai — 3486; Hankou — 805; Peiping — 1556; Kanton — 1145
2. India (Hindustan, Pakistan, Tseilon ja vürstkonnad)	4079	389	Delhi — 447; Kalkuta — 1486; Bombay — 1161; Madras — 647
3. Jaapan	370	72	Tokio (ühes agulitega) — 6274; Osaka — 3213; Kioto — 1134; Nagoia — 1187; Kobe — 964
4. Indoneesia	1904	67	Bataavia (Djakarta) — 435
5. Prantsuse Indo- Hiina	740	23	Saigon — 140
6. Türgi (ühes Eu- roopa-osaga)	768	19	Ankara — 124; Ismir (Smürna) — 171; Istanbul — 741
7. Iraan	1645	17	Teheran — 360
8. Afganistan	650	7	Kabul — 120
9. Mongoolia Rah- vavabariik	1500	1	Ulan-Bator 100

Riigid	Pindala tuh. km ²	Rahva- arv milj.	Pealinnad ja teised tähtsamad linnad ning nende elanike arv tuhandeis
--------	---------------------------------	---------------------	---

C. Ameerika riigid.

1. USA	7839	140	Washington — 908; New York (ühes äärelinnadega) — 12 000; Chicago (ühes äärelinnadega) — 4500; Philadelphia — 2900; Det- roit — 2300; Los Angeles — 2900
2. Brasiilia	8511	45	Rio de Janeiro — 1700
3. Mehhiko	1969	19	Mexico — 1029
4. Argentiina	2293	14	Buenos Aires — 2318
5. Kanada	9542	12	Ottawa — 127; Montreal — 1000
6. Kolumbia	1139	8,6	Bogotá — 326
7. Peruu	1249	7,1	Lima — 370
8. Tšiili	742	4,6	Santiago — 696
9. Venetsueela	912	3,5	Caracas — 202
10. Uruguai	187	2	Montevideo — 683
11. Ekuador	455	3	Quito — 118
12. Paraguai	458	0,9	Asuncion — 105

D. Aafrika maad.

1. Nigeeria	877	19,6	Lagos — 137
2. Egiptus	1000	17	Kairo — 1307; Aleksandria — 682
3. Abessiinia	900	10	Addis Abeba — 150
4. Lõuna-Aafrika Unioon	1222	9,9	Pretoria — 129; Capetown — 344; Johannesburg — 519
5. Alžeeria	2205	7,4	Alžiir — 232
6. Inglise-Egiptuse Sudaan	2511	6,2	Chartum — 50

E. Austraalia maad.

1. Austraalia Liit	7704	7	Canberra — 7; Sydney — 1300; Melbourne — 1030; Adelaide — 320
2. Uus-Meremaa	268	1,6	Wellington — 116

SISUKORD.

Aasia.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

	Lk.
Suurus, asend ja ranniku liigestus	3
Pinnachitus	5
Kliima	13
Jõesed ja järved	16
Taimestik ja loomastik	19
Rahvastik	24
Aasia poliitiline jaotus	26
Aasia uurimise lugu	26

Riigid.

Türgi:

Asend ja peamisi jooni loodusest	29
Rannikualad	31
Kiltmaa	33
Peamisi jooni majandusest ja poliitiline kord	33

Hiina:

Asend ja piirid	34
Peamisi jooni loodusest	35
Põhja-Hiina	38
Kesk-Hiina	41
Lõuna-Hiina	42
Peamisi jooni majandusest ja poliitilisest korrast	43
Mandžuuria	46
Sise-Mongoolia ja Lääne-Hiina (Sinkiang)	47
Tiibet	48
Mongoolia rahvavabariik	48

Jaapan:	Lk.
Asend ja ranniku liigestus	49
Peamisi jooni loodusest	51
Hondo saar (Honšiu)	53
Peamisi jooni majandusest ja poliitilisest korrast	56

India:	
Suurus, asend ja liigestus	61
Peamisi jooni loodusest	61
Põhja-India	67
Lõuna-India	71

Aafrika.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Suurus, asend ja ranniku liigestus	74
Aafrika uurimine	75
Pinnaehitus	76
Kliima	79
Jõesid ja järved	82
Taimestik ja loomastik	85
Rahvastik	92
Aafrika poliitiline kaart	95

Ameerika.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Suurus, asend ja ranniku liigestus	98
Ameerika avastamine ja uurimine	100
Pinnaehitus	101
Kliima	107
Jõesid ja järved	112
Taimestik	115
Loomastik	119
Rahvastik	120
Riigid ja asumaad	122

Ameerika Ühendriigid (USA).

Suurus, asend ja piirid	124
Peamisi jooni loodusest	126
Kaug-Lääs	133
Kaljümäestiku ja Suure Nõo osariigid	135

	Lk.
Preerialava	135
Lõuna-osariigid	136
Kesk-osariigid	138
Kirde tööstusala	140
New York	140
Peamisi jooni majandusest ja poliitiline kord	143
USA valdused	146

Austraalia.

Füüsilis-geograafiline ülevaade.

Suurus, asend ja ranniku liigestus	148
Austraalia ja Okeania avastamine ja uurimine	150
Pinnaehitus	151
Kliima, jõed ja järved	153
Taimestik	154
Loomastik	156
Rahvastik	157
Okeania	159
Austraalia Liit ja asumaad Okeaanias	163
Jõgede tabel	165
Riikide tabel	166

Peale peaautori olid raamatu koostamisel tegevad: G. G. Ivanov (peamiselt maastikkude ja üksikmaade majandus-geograafiliste kirjelduste osas) ja B. G. Ivanov (peamiselt füüsilis-geograafiliste ülevaadete osas).

Artikli „Mongoolia Rahvavabariik“ on kirjutanud A. S. Dobrov.

Viies, parandatud trükk.

Vastutav toimetaja R. Rägastik.

Keeleline toimetaja E. Valdna.

Ladumisele antud 29. I 1949. Trükkimisele antud 25. III 1949.

Trükiarv 25 000. Paber 56×79, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 10,75.
Arvutuspoognaid 9,9. Trükitähti trükipoognas 36 736. MB-02240.
Trükikoda „Ühiselu“, Tallinn, Pikk tän. 40/42. Tellimise nr. 504.

На эстонском языке. 1

Г. И. Иванов. География частей света для V и VI класса.

Rbl. 4.50

A-17836

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00483687 2